

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**Юридичний факультет
Кафедра цивільного та господарського права**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до лекційних та семінарських занять
з дисципліни «Корпоративне право»
для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 081 «Право»**

КИЇВ – 2024

347.191(072)

Розглянуто і схвалено до друку на засіданні кафедри цивільного та господарського права, протокол № 11 від 16 травня 2024 року.

Розглянуто і схвалено на засіданні навчально-методичної комісії, протокол № 6 від 16 травня 2024 року.

Розглянуто і схвалено на вченій раді юридичного факультету, протокол № 11 від 16 травня 2024 року.

Методичні рекомендації до лекційних та семінарських занять з дисципліни «Корпоративне право» для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 081 «Право» / Укладач: О.В. Адамович. Київ., 2024, 311 с.

© О.В. Адамович, 2024

©НУБІП, 2024

ЗМІСТ

- 1. Опис навчальної дисципліни «Корпоративне право»**
- 2. Мета та завдання навчальної дисципліни «Корпоративне право»**
- 3. Методи навчання**
- 4. Система оцінювання**
- 5. Тематичний план з навчальної дисципліни «Корпоративне право»**
- 6. Тематичний план семінарських занять з навчальної дисципліни «Корпоративне право»**
- 7. Лекційні матеріали до дисципліни «Корпоративне право»**
- 8. Питання до іспиту з навчальної дисципліни «Корпоративне право»**
- 9. Рекомендована література**
- 10. Інформаційні ресурси**

Опис навчальної дисципліни «Корпоративне право»

Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь			
Освітній ступінь	Бакалавр		
Спеціальність	081 «Право»		
Освітня програма	Право		
Характеристика навчальної дисципліни			
Вид	вибіркова		
Загальна кількість годин	180		
Кількість кредитів ECTS	6		
Кількість змістовних модулів	2		
Курсовий проект (робота) (за наявності)	не передбачено		
Форма контролю	екзамен		
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання			
	денна форма навчання	заочна форма навчання	*ВП та ВСП
Рік підготовки (курс)	4	4, 5	2, 3
Семестр	8	8, 9	4, 5
Лекційні заняття	20	12	6
Практичні, семінарські заняття	20	12	4
Лабораторні заняття			
Самостійна робота	140	156	170
Індивідуальні завдання			
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	4		

*для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж» та для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВСП «Рівненський коледж НУБіП України».

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Корпоративне право» є формування системи знань про поняття, предмет та метод корпоративного права, його джерела, функції та принципи, основні інститути, особливості правового регулювання процедури створення та припинення суб'єктів корпоративних правовідносин, порядку та способів вирішення корпоративних спорів, відповідальності за порушення норм корпоративного права.

Засвоєння змісту норм, які регулюють відносини між учасниками корпоративних відносин, комплексних правових інститутів, проблематики застосування відповідних норм права – складають пізнавальне завдання.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни «Корпоративне право» є:

– вивчення системи чинного цивільного, господарського та іншого законодавства, що регулює корпоративні правовідносини та проблем його розвитку;

– ознайомлення з предметом і завданням курсу «Корпоративне право»;

– формування навички аналізу джерел корпоративного права;

– вивчення основних питань, що стосуються корпоративних правовідносин, корпоративного управління та контролю, вирішення корпоративних спорів;

– набуття навичок застосування законодавства, що регулює корпоративні правовідносини у практиці правозахисної, правозастосовної, наукової та іншої діяльності;

– формування у студентів наукового світогляду і правової культури, які сприятимуть вибору правильної поведінки у сучасному світі;

– використовувати різноманітні інформаційні джерела для засвоєння складних питань з певної теми;

– вільно використовувати для професійної діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Корпоративне право» студенти повинні

знати:

- предмет, метод, функції та принципи корпоративного права;
- загальну систему джерел сучасного корпоративного права;
- поняття, зміст та підстави виникнення корпоративних правовідносин;
- загальну характеристику суб'єктів корпоративних правовідносин;
- особливості корпоративного управління;
- поняття корпоративних спорів та способи захисту корпоративних прав та інтересів.

вміти:

- демонструвати необхідні знання та розуміння суті та змісту основних правових інститутів та норм фундаментальних галузей права;
- застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях;
- відокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки;
- аналізувати зміст текстів положень корпоративного законодавства.

володіти:

- юридичною термінологією;
- навичками роботи з правовими актами;
- навичками аналізу різних правових явищ (правових норм, юридичних фактів, правових відносин тощо);
- навичками використання інформаційних технологій та баз даних;
- навиками комунікації, взаємодії та партнерства, вміння в групі та формування власного внеску у виконання групових завдань;

мати:

- досвід аналізу наукової та спеціальної літератури з дисципліни «Корпоративне право»;
- високий рівень правової свідомості і культури, поваги до права, нетерпимість до його порушення.

бути ознайомленим:

- з основними напрямками розвитку національної та зарубіжної науки в галузі актуальних проблем права;
- із сучасними проблемами нормотворчості та тенденціями розвитку юридичної техніки;
- з головними проблемами у формування правової системи суспільства;
- досвідом вирішення правових проблем та колізій.

Набуття компетентностей:

Загальні компетентності:

- ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
- ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- ЗК5. Здатність спілкуватися іноземною мовою.
- ЗК6. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.
- ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК9. Здатність працювати в команді.
- ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Спеціальні компетентності:

- СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.
- СК2. Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему.
- СК4. Здатність застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини.
- СК5. Здатність застосовувати норми та інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.
- СК6. Здатність здійснювати порівняльний аналіз окремих правових інститутів права Європейського Союзу та Ради Європи і правової системи України.

СК7. Здатність застосовувати норми та інститути права, щонайменше з таких галузей, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК8. Здатність застосовувати правові принципи та доктрини.

СК9. Здатність використовувати бази даних органів юстиції та інформаційні технології необхідні під час здійснення юридичної діяльності.

СК10. Здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

СК11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Результати навчання:

РН 1. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

РН 3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

РН 5. Давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю.

РН 8. Застосовувати інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.

РН 9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

РН 10. Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, із застосуванням правничої термінології.

РН 11. Мати базові навички риторики.

РН 13. Знати та розуміти особливості реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

РН 14. Використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для правничої діяльності.

РН 15. Вільно використовувати для правничої діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

РН 16. Використовувати комп'ютерні програмами, необхідні у правничій діяльності.

РН 17. Працювати в команді, забезпечуючи виконання завдань команди.

РН 18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

РН 20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

РН 21. Готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях.

РН 22. Надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Методи навчання

Метод навчання – це певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети. Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання, вікових особливостей студентів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує студентів до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд.

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

До цієї групи належить сукупність методів (словесні, наочні, практичні), спрямованих на передачу і засвоєння студентами знань, формування умінь і навичок.

Словесні методи навчання. Головна їх особливість у тому, що інформація подається студентам через слово викладача, а сприймання її здійснюється у процесі слухання її. Усю їх різноманітність іноді зводять до двох методів: евристичного (запитального) – бесіда; та акроматичного (викладального) – пояснення, розповідь, лекція, інструктаж, робота з підручником.

Бесіда – діалогічний метод навчання, за якого викладач із допомогою вдало поставлених питань спонукає студентів відтворювати раніше набуті знання, робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу.

Залежно від дидактичної мети розрізняють три типи бесід: відтворюючу, систематизуючу, евристичну. Відтворююча (контрольно-перевірююча) бесіда призначена для закріплення в пам'яті студентів вивченого матеріалу і перевірки ступеня його засвоєння. Мета систематизуючої бесіди – узагальнення і систематизація знань.

Пояснення – словесне тлумачення понять, явищ, слів, термінів, принципів дій, прикладів тощо. Головне його завдання – розкриття причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей розвитку природи, суспільства, людського мислення. Оскільки матеріал можна пояснювати різними логічними шляхами або способами міркування, пояснення може бути індуктивним, дедуктивним, традуктивним.

Розповідь – образний, динамічний, емоційний виклад інформації про різні явища і події.

Характеризується відсутністю взаємних питань між викладачем та студентами, незначною тривалістю (10-12 хв.), доступною формою викладу. Викладач може використовувати цитати, резюмування, наочні засоби, яскраві образні приклади, зіставлення.

Розрізняють три типи розповіді: розповідь-вступ (використовують перед вивченням нової теми для стимулювання та актуалізації опорних знань), розповідь-викладання (пояснення), розповідь-завершення (проводять після

пояснення або вивчення теми з метою узагальнення вивченого, підбиття підсумків).

Лекція – інформативно-доказовий виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу. Найпоширеніше застосовується в системі вузівської освіти. Читання лекцій передбачає ретельну підготовку викладача: визначення мети, складання чіткого плану, добір теоретичного й наочного матеріалу, логічний і послідовний виклад інформації. За призначенням лекції поділяють на: вступні (дають загальне уявлення про завдання, зміст дисципліни, розкривають структуру і логіку розвитку конкретної галузі науки, сприяють розвитку в студентів інтересу до предмета з метою його творчого засвоєння); тематичні (присвячують розкриттю конкретних тем навчальної програми); оглядові (головне завдання полягає у сприянні належного взаємозв'язку і наступності між теоретичними знаннями і практичними вміннями та навичками студентів. Читають перед іспитами (установча), виконанням практичних, творчих, самостійних робіт); заключні (підбивають підсумки вивченого матеріалу через виділення вузлових питань, зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань; стимулюють інтерес студентів до вивчення дисципліни).

Лекція за своєю суттю завжди діалогічна, вимагає від викладача врахування інтересів, настроїв, інформованості студентів. Науковий і фактичний матеріал її повинен відображати вузлові питання дисципліни. Готуючись до лекції, необхідно передбачити можливі запитання студентів.

Структура лекції є наслідком творчості викладача. Проте доцільно передбачити: вступ (чіткий, короткий, виразний виклад вихідних позицій, можливе використання яскравих фактів, суперечливих ситуацій); виклад основного змісту (послідовне, адаптоване до рівня сприйняття викладення матеріалу); висновок (коротке узагальнення або яскрава цитата, що підбиває підсумок).

Метод лекції передбачає ознайомлення студентів з її планом, що допомагає стежити за послідовністю викладу матеріалу. Важливо навчити

студентів конспектувати зміст лекції, виділяючи в ній головне. Це розвиває пам'ять, сприйняття, волю, вміння слухати, увагу, культуру мови.

Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності. До цієї групи належать методи, спрямовані на формування позитивних мотивів навчання, що стимулюють пізнавальну активність і сприяють збагаченню студентів навчальною інформацією.

Практична контрольна перевірка. Передбачає практичне вирішення контрольних завдань (складання схем, презентацій та ін.).

Тестові методи перевірки знань. Вони становлять систему завдань для оцінювання знань студента за допомогою кількісних норм. На відміну від традиційних методів контролю, орієнтованих в основному на перевірку засвоєння конкретних знань, тестовий контроль спрямований на перевірку засвоєння ключових елементів навчального матеріалу. Він відрізняється більшою об'єктивністю, усуває суб'єктивізм, скорочує час на перевірку, сприяє дотриманню єдності вимог, запобігає випадковості при оцінюванні знань, забезпечує сприйняття студентом оцінки як об'єктивної, дає змогу статистично опрацювати одержані результати.

Система оцінювання

Навчальна нормативна дисципліна «Корпоративне право» викладається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Дана система запроваджується з метою удосконалення системи контролю якості знань студентів, сприяння формуванню системних та систематичних знань, стабільної самостійної роботи впродовж семестру, підвищення об'єктивності оцінювання знань та адаптації до вимог, визначених Європейською системою залікових кредитів (ECTS).

Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться у національні оцінки згідно табл. 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» (затверджено Вченою радою НУБіП України 26.04.2023 р., протокол № 10)

Поточний контроль		Рейтинг з навчальної роботи $R_{НР}$	Рейтинг з додаткової роботи $R_{ДР}$	Рейтинг штрафний $R_{ШТР}$	Підсумкова атестація (залік) R_A	Загальна кількість балів R_d
Модуль 1	Модуль 2					
0-100	0-100	0-70	0-20	0-5	0-30	0-100

Примітки. 1. Відповідно до «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» (затверджено Вченою радою НУБіП України 26.04.2023 р., протокол № 10), рейтинг студента з навчальної роботи $R_{НР}$ стосовно вивчення певної дисципліни визначається за встановленою цим Положенням формулою.

Рейтинг з додаткової роботи $R_{ДР}$ додається до $R_{НР}$ і не може перевищувати 20 балів. Він визначається лектором і надається студентам за рішенням кафедри за виконання робіт, яку не передбачені навчальним планом, але сприяють підвищенню рівня знань студентів з дисципліни.

Рейтинг штрафний $R_{ШТР}$ не перевищує 5 балів і віднімається від $R_{НР}$. Він визначається лектором і вводиться рішенням кафедри для студентів, які матеріал змістового модуля засвоїли невчасно, не дотримуючись графіка роботи, пропускали заняття тощо.

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{дис}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації $R_{ат}$ (до 30 балів) додається до рейтингу студента з навчальної роботи $R_{НР}$ (до 70 балів): $R_{дис} = R_{НР} + R_{ат}$

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Оцінка національна		Рейтинг студента, бали
залік	екзамен	
Зараховано	<i>Відмінно</i>	90 – 100
	<i>Добре</i>	74 – 89
	<i>Задовільно</i>	60 – 73
<i>Незараховано</i>	<i>Незадовільно</i>	0 – 59

Тематичний план з навчальної дисципліни «Корпоративне право»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма				заочна форма				*ВП та ВСП			
	усього	у т. ч.			усього	у т. ч.			усього	у т. ч.		
		л	п	с.р.		л	п	с.р.		л	п	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
<i>Змістовий модуль 1</i>												
Тема 1. Поняття та предмет корпоративного права	10	1	1	8	10	1	1	8	10	1	1	8
Тема 2. Поняття та зміст корпоративних правовідносин	10	1	1	8	10	1	1	8	10	1	1	8
Тема 3. Загальна характеристика суб'єктів корпоративних правовідносин	10	2	2	6	10	1	1	8	10	1	1	8
Тема 4. Господарські товариства як суб'єкти корпоративних правовідносин	10	2	2	6	10	-	-	10	10	-	-	10
Тема 5. Кооперативи та інші об'єднання громадян як суб'єкти корпоративних правовідносин	10	1	1	8	10	-	-	10	10	-	-	10
Тема 6. Біржові організацій та інші особливі суб'єкти корпоративних правовідносин. Інститути спільного інвестування.	10	1	1	8	10	-	-	10	10	-	-	10
Тема 7. Цінні папери та їх види. Інститути спільного інвестування як суб'єкти корпоративних відносин	10	3	3	4	10	2	2	6	10	2	1	7
Тема 8. Майнові відносини в корпоративних підприємствах	10	1	1	8	10	1	1	8	10	-	-	10

Тема 9. Корпоративне управління	10	2	2	6	10	1	1	8	10	-	-	10
Тема 10. Правові підстави зміни учасників суб'єктів корпоративних правовідносин	10	1	1	8	10	-	-	10	10	-	-	10
Тема 11. Загальна процедура та підстави припинення корпоративних підприємств	10	1	1	8	10	1	1	8	10	-	-	10
Разом за змістовим модулем 1	110	16	16	78	110	8	8	94	110	5	4	101
<i>Змістовий модуль 2</i>												
Тема 12. Відповідальність за порушення норм корпоративного права	10	1	1	8	10	1	1	8	10	-	-	10
Тема 13. Вирішення корпоративних спорів, захист корпоративних прав	20	1	1	18	20	1	1	18	20	-	-	19
Тема 14. Корпоративний договір	20	1	1	18	20	1	1	18	20	1	-	20
Тема 15. Міжнародно-правове регулювання корпоративних правовідносин	20	1	1	18	20	1	1	18	20	-	-	20
Разом за змістовим модулем 2	70	4	4	62	70	4	4	62	70	1	-	69
<i>Усього годин</i>	180	20	20	140	180	12	12	156	180	6	4	170

*для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВП НУБіП України «Мукачівський аграрний коледж» та для студентів Міжкафедральної навчальної лабораторії на базі ВСП «Рівненський коледж НУБіП України».

**Тематичний план семінарських занять з навчальної дисципліни
«Корпоративне право»**

№	Назва теми	Кількість годин		
		денна	заочна	*ВП та ВСП
	<i>Змістовий модуль 1</i>			
1	Поняття та предмет корпоративного права. Поняття та зміст корпоративних правовідносин	2	2	2
2	Загальна характеристика суб'єктів корпоративних правовідносин	2	-	2
3	Господарські товариства як суб'єкти корпоративних правовідносин	2	2	-
4	Цінні папери та їх види. Інститути спільного інвестування як суб'єкти корпоративних відносин	4	4	-
5	Корпоративне управління	2	2	-
6	Правові підстави зміни учасників суб'єктів корпоративних правовідносин	2	-	-
	<i>Змістовий модуль 2</i>			
7	Вирішення корпоративних спорів, захист корпоративних прав	2	-	-
8	Корпоративний договір	2	2	-
9	Міжнародно-правове регулювання корпоративних правовідносин	2	-	-
	<i>Усього годин</i>	20	12	4

Лекційні матеріали до дисципліни «КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО»

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ ТА ПРЕДМЕТ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Поняття корпоративного права. Динамічний розвиток корпоративних підприємств став новим феноменом соціально-економічної практики реформування економіки України. Цей процес вимагав нового правового підходу до осмислення ролі і місця цих учасників господарських відносин у системі суб'єктів господарювання, а також до правового регулювання їх діяльності. Це, в свою чергу, дало потужний імпульс для формування нового елемента в системі права України – корпоративного права, предметом регулювання якого стали корпоративні відносини.

Хоча термін «корпоративне право» став невід'ємною частиною правового життя України, питання про те, що таке корпоративне право, залишається відкритим. Проблемна ситуація, у котрій знаходяться дослідники питань правового регулювання корпоративних відносин, багато в чому обумовлена існуванням різних підходів щодо розуміння категорії «корпоративне право». Тривалий час у правовій науці точиться наукова дискусія щодо визначення поняття корпоративного права і його місця у системі права.

Визначення змісту поняття «корпоративне право» слід розпочинати із з'ясування сутності поняття «корпорація». Корпорація (англ. Corporation, від пізньолат. *corporatio* — об'єднання, співтовариство), за чинним законодавством України, є об'єднанням підприємств. Так, відповідно до ст. 120 Господарського кодексу України «корпорацією» визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації».

Традиційним є розуміння корпорації як синоніму юридичної особи в країнах англо-саксонської правової системи, зокрема в США. В романо-германській правовій системі, поняття «корпорація» має переважно доктринальне значення. Не будучи закріпленим в законодавстві відповідних

країн, за своєю сутнісною характеристикою, під корпорацією розуміється товариство, метою створення якого є здійснення підприємницької діяльності, шляхом залучення капіталу для спільного інвестування з метою отримання прибутку або досягнення мети суспільного інтересу.

Непоодинокими є випадки розуміння корпорації в так званому «широкому» сенсі. На думку деяких вчених, корпорація – це юридична особа (комерційна або некомерційна організація), що ґрунтується на принципі участі (членства). Здійснення підприємницької діяльності не є обов'язковим критерієм корпорації. Корпоративні відносини виникають між будь-якою юридичною особою та її учасниками. Крім того, чинне законодавство України не дає підстав для не визнання корпораціями непідприємницьких товариств. Навпаки, поділ товариств проводиться на два види: підприємницькі і непідприємницькі, що підкреслює належність їх до однієї організаційно-правової форми. Учасники усіх товариств мають право участі в них, однак зміст цього права в кожному з видів товариств не однаковий. Отже до корпорацій відносяться як підприємницькі так і непідприємницькі товариства. Ця позиція відображена і в Господарському процесуальному кодексі України, абз. «в» ч. 1 ст. 21 якого визначає підвідомчість справ господарським судам. За цією статтею господарським судам підвідомчі, зокрема, 3) справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів.

З огляду на таку позицію корпоративне право можна визначити як сукупність правових норм, що регулюють приватноправові і публічно-правові відносини, пов'язані з організацією, функціонуванням, управлінням та ліквідацією корпоративних утворень, таких як підприємства, корпорації, акціонерні товариства, об'єднання та інші комерційні та некомерційні організації.

Основна мета корпоративного права – забезпечити чітке регулювання взаємин між учасниками таких утворень, встановити правила їх діяльності та внутрішнього управління, а також визначити права та обов'язки різних сторін.

За даної позиції корпоративне право є значно ширшим за акціонерне право, адже перше визначає правовий статус, порядок створення, функціонування та припинення не лише акціонерних, а й інших видів юридичних осіб.

Ознаки корпоративного права:

1) корпоративне право – це система однорідних предметно пов'язаних інститутів господарського права. Тобто корпоративне право є підгалуззю господарського права;

2) наявність предмета правового регулювання – корпоративних відносин (як різновиду господарських), що виникають у зв'язку з утворенням, діяльністю, управлінням і припиненням корпоративних підприємств;

3) використання методів правового регулювання, притаманних господарському праву, що забезпечують збалансоване врахування та захист приватних і публічних інтересів корпоративних підприємств, їх учасників (членів), органів управління та найманих працівників таких підприємств (методу автономних рішень; методу владних приписів; методу координації (узгодження); методу рекомендації);

4) значний нормативний масив у корпоративному праві становлять корпоративні нормативні акти, які встановлюються органами корпоративних підприємств і поширюються на суб'єктів корпоративних відносин;

5) у випадку порушення норми корпоративного права забезпечуються не тільки державним, але й корпоративним примусом. Насамперед саме корпоративне підприємство впливає на порушника, використовуючи санкції, передбачені в корпоративних актах. При недостатності засобів цілком можливе звернення за захистом до суду та правоохоронних органів.

Предметом правового регулювання корпоративного права виступають відносини, що виникають з приводу створення, діяльності та правового

становища корпоративних утворень, а також відносини всередині цього корпоративного утворення.

Саме корпоративні відносини є тією формою, в якій абстрактні норми права, що містяться в корпоративному законодавстві як підгалузі господарського законодавства, набувають своєї реалізації.

Методи корпоративного права. Методом правового регулювання корпоративних відносин виступають законодавчо визначені способи впливу на корпоративні відносини нормами корпоративного права з метою їх регулювання, захисту та застосування юридичної відповідальності у випадку їх порушення.

Враховуючи специфіку правової природи корпоративного права як комплексного міжгалузевого правового інституту, поки що недоцільно стверджувати про окремий метод корпоративного права який властивий виключно для нього. Корпоративне право використовує методи тих галузей права які поширюють своє правове регулювання на суспільні відносини пов'язані із діяльністю корпоративних утворень.

Крім цього, різна галузева належність окремих норм права які регулюють суспільні корпоративні відносини зумовлює одночасне поширення як імперативних так і диспозитивних методів впливу норм права цих галузей на одні і ті ж самі суспільні відносини.

Диспозитивний метод надає суб'єктам правовідносин право самостійного вибору між кількома варіантами поведінки.

Імперативний метод надає тільки один, до того ж обов'язковий, варіант, однозначний наказ суб'єкту корпоративної діяльності. Імперативність може виражатися по-різному, у тому числі шляхом встановлення заборони, владного припису.

Розрізняють чотири основні методи правового регулювання:

1. Метод приписів, що передбачає право прийняття юридично-значущих рішень органом управління (власником майна) щодо підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію,

ліквідацію; видача ліцензії; розміщення державного замовлення на підприємствах, що функціонують на базі державного майна, і підприємствах-монополістах). Застосування цього методу законодавцем відбувається у формі імперативних норм (щодо мінімального розміру статутного фонду/капіталу окремих видів корпоративних підприємств, комерційних банків, корпоративних інвестиційних фондів та ін.), джерел формування їх майна, обов'язковості певних фондів чи резервів (або навпаки – забороні їх створювати). Метод владних приписів передбачає насамперед урахування публічних інтересів (якщо застосовується державою чи територіальною громадою в особі уповноважених органів). Разом з тим він використовується будь-яким власником майна щодо створеного ним підприємства (у формі статуту, що визначає межі використання підприємством майна власника та обов'язки щодо власника) і, відповідно, віддзеркалює інтереси власника.

2. Метод автономних рішень дозволяє суб'єктам господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично-значущі рішення й передбачає обов'язок усіх інших суб'єктів не перешкоджати прийняттю та виконанню цих рішень (наприклад, ухвалення загальними зборами акціонерного товариства рішення про напрями використання прибутку товариства за минулий фінансово-господарський рік).

3. Метод координації забезпечує прийняття юридично значущих рішень за згодою сторін, кожна з яких не вправі нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу (укладення господарського договору).

4. Метод рекомендацій передбачає видання компетентними органами пропозицій (рекомендацій), адресованих суб'єктам господарювання щодо певної (бажаної для суспільства, ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання. Це примірні (типові) господарські договори, примірні (типові) установчі та внутрішні правові документи корпоративних утворень.

Стосовно методів правового регулювання корпоративних правовідносин співвідношення імперативних і диспозитивних норм права залежить від

ступеня осмислення і реалізації принципів корпоративного права. При цьому імперативні норми закону є мінімальними вимогами до захисту суб'єктів корпоративних правовідносин, а диспозитивні відкривають додаткові можливості для більш широкої реалізації принципів корпоративного права, наприклад в кодексах корпоративного управління та інших внутрішніх документах самих корпорацій.

Принципи корпоративного права. Принципи корпоративного права – це система основоположних засад, в межах якої здійснюється державне регулювання корпоративних правовідносин і які лежать в основі виникнення, побудови, змісту і методів правового регулювання корпоративних правовідносин.

Принципи корпоративного права поділяють на чотири основні групи:

1. Загальноправові (конституційні):

- рівність форм власності. Стаття 13 Конституції України встановлює, що держава забезпечує захист прав всіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

- свобода підприємницької діяльності. Стаття 42 Конституції України передбачає, що кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Стаття 43 Господарського кодексу України визначає, що підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

- гарантії судового захисту. Статтею 55 Конституції України гарантується кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

- верховенство права. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності, тощо.

2. Міжгалузеві:

- принцип неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків встановлених Конституцією та законами України.
- принцип свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом.
- принцип переважності автономних рішень уповноважених суб'єктів над нормативними актами, у випадках встановлених чинним законодавством України.

3. Галузеві:

- принципи господарського права: принцип забезпечення економічної багатоманітності та рівності захисту державою усіх суб'єктів господарювання; принцип вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України; принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення добросовісної конкуренції, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів; принцип заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.
- принципи цивільного права: принцип неприпустимості свавілля втручання у сферу особистого життя людини; принцип свободи договору; принцип судового захисту цивільного права та інтересу; принцип справедливості, добросовісності та розумності.
- принципи адміністративного, трудового, кримінального, земельного, фінансового, екологічного та інших галузей права.

4. Внутрішньоінституційні (характерні для корпоративного права):

- Принцип пріоритету інтересів товариства над інтересами акціонерів (учасників).
- Переваги волі більшості над волею меншості, але з обов'язковим урахуванням волі меншості.
- Принцип пропорційності вкладу до статутного капіталу об'єму прав участі в корпорації та захист інтересів міноритарних учасників.

- Принцип рівності під час розподілу доходу з капіталу.
- Принцип незалежності членів наглядової ради і виконавчих органів корпорації.

- Принцип заборони зловживання корпоративним правом.
- Принцип обмеження майнових ризиків.
- Фіксація волі учасників у локальних актах.

Поняття і види джерел корпоративного права. Джерела корпоративного права становлять єдину, цілісну систему, елементи (складові частини) якої перебувають у відносній субординації й ієрархічній підпорядкованості відповідно до логіки правового регулювання корпоративних правовідносин.

Під джерелами корпоративного права у формальному значенні слід розуміти результати діяльності державних органів та суб'єктів господарювання, тобто нормативно-правові акти та акти договірною характеру, які регулюють корпоративні відносини.

Комплексний характер корпоративного права обумовлює і комплексний характер його джерел. До системи відносин, що складають предмет корпоративного права, поряд із господарсько-правовими відносинами, входять цивільно-правові, адміністративно-правові, фінансово-правові та інші відносини, що в свою чергу обумовлює включення до джерел корпоративного права відповідних нормативних актів.

Основними принципами побудови системи джерел корпоративного права є їх конституційність і законність. Конституційність у цьому випадку передбачає сувору відповідність всіх джерел права основним принципам корпоративного регулювання, закріпленим у Конституції України. Законність означає обов'язкову відповідність підзаконних актів приписам законів, на підставі й на розвиток яких приймалися ці нормативно-правові акти.

Джерела корпоративного права можна класифікувати за різними підставами:

1. В залежності від юридичної сили необхідно виокремити Конституцію України, міжнародні договори, закони, підзаконні нормативно-правові акти, акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, локальні нормативно-правові акти.

2. Залежно від ступеня узагальненості слід розрізняти кодифіковані (Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України), поточні (Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про акціонерні товариства» та ін.) та комплексні (Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та ін.) джерела корпоративного права.

3. За характером прийняття джерела корпоративного права поділяються на такі, що приймаються державними органами (закони, укази, постанови, тощо); і такі, що приймаються учасниками корпоративних підприємств (статут, кодекс корпоративної поведінки, тощо).

Діяльність корпоративного підприємства регулюється не тільки нормативно-правовими актами, виданими державними органами, але й тими правилами поведінки, які встановлює для себе саме підприємство. Таке регулювання називається корпоративним. Воно здійснюється шляхом встановлення, зміни або скасування корпоративних норм.

Корпоративні норми – це вид соціальних норм, які встановлюються органами корпоративного підприємства або засновниками (учасниками) такого підприємства і поширюються на суб'єктів корпоративних відносин.

Ознаки корпоративних норм:

- 1) різновид локальної норми;
- 2) встановлюються, змінюються і припиняються органами управління корпоративного підприємства;
- 3) визначають господарську правосуб'єктність корпоративного підприємства;
- 4) регулюють корпоративні відносини;

5) обов'язкові для виконання суб'єктами корпоративних відносин;

6) за змістом не можуть суперечити законодавству України. У них конкретизуються загальні норми, враховуючи відносини у певному корпоративному підприємстві.

Правовими формами закріплення корпоративних норм є корпоративні нормативні акти, корпоративні звичаї та корпоративні прецеденти.

Корпоративний нормативний акт – це зовнішня форма виразу рішення засновників або органу корпоративного підприємства, що містить певне правило поведінки суб'єктів корпоративних відносин.

Основними видами корпоративних нормативних актів є установчі документи, рішення загальних зборів, рішення наглядової (спостережної) ради, накази, рішення та розпорядження виконавчих органів, внутрішні положення.

Корпоративний звичай – це правило, що склалося у корпоративному підприємстві на підставі постійного і однотипного повторення яких-небудь фактичних відносин і застосування якого забезпечується заходами впливу з боку корпоративного підприємства (заходами заохочення або санкціями).

Ознаки корпоративних звичаїв:

1) звичай пов'язаний з тривалим і однотипним дотриманням відомих правил, що фактично переростають у звичку;

2) звичаю притаманна масовість виконання. Його вимоги людина поширює не тільки на інших, але й на себе;

3) звичаї відрізняються розумністю, тобто вони пропонують варіант поведінки, який найбільш оптимально відповідає реальній обстановці;

4) звичай майже ніколи не суперечить нормам моралі і нормам права.

Багато з корпоративних звичаїв знайшли своє відображення у Принципах корпоративного управління, затверджених рішенням НКЦПФР (Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку). Вони не мають сили нормативно-правового акта і мають рекомендаційний характер.

Одним із механізмів перетворення цих норм з необов'язкових на обов'язкові стало їх введення до внутрішніх актів конкретного корпоративного підприємства.

Позитивні риси звичаю як джерела корпоративного права:

1) звичай виникає не «зверху», а «знизу», тому його зміст виходить з виробничих умов;

2) звичай виражає певні закономірності, особливості колективу, і тому він більш об'єктивний, ніж корпоративний акт і прецедент;

3) звичай має свою усну форму, і як всяка усна мова, на відміну від письмової, виражається простою мовою і характеризується за своєю будовою нескладністю і доступністю;

4) звичай відрізняється добровільністю виконання, оскільки він заснований на звичці, тобто ніби на автоматичних діях. Крім того, добровільність забезпечується значною мірою масовістю виконання, що не залишає людині місця для його критичного переосмислення;

5) звичай сприяє накопиченню і передачі колективного досвіду.

Недоліки звичаю як джерела корпоративного права:

1) звичаю внаслідок повільного його розвитку притаманна відносна нерухомість, пов'язана з тим, що він зберігається у свідомості людей, яка здатна змінюватись дуже плавно;

2) звичай нерідко є знаряддям підтримки старих соціально-побутових явищ і може виходити із позиції нерівності;

3) звичай не відзначається визначеністю, його зміст багато в чому залежить від особистих поглядів суб'єктів, які його притримуються;

4) звичай важко розпізнати, оскільки він передається із вуст в уста і не має письмового закріплення.

Корпоративний прецедент – це рішення, прийняте в корпоративному підприємстві, і яке стало взірцем для вирішення аналогічних справ в майбутньому.

Прецедентом є таке рішення органів управління корпоративного підприємства, яке мало місце хоча б один тільки раз, проте може слугувати прикладом для наступної поведінки в подібній ситуації. Він проявляється тоді, коли справа потребує вирішення, а необхідної норми немає ні в законодавстві, ні в корпоративних актах.

Переваги корпоративного прецеденту:

1) прецедент – це, як правило, результат логіки і здорового глузду. Використання логічних законів дозволяє органу управління не помилитися в порівнянні ситуації з подібними їй і зробити висновок про принципову новизну ситуації. Здоровий же глузд веде до адекватності у вирішенні нової, нетипової ситуації, що зустрічається в житті корпоративного підприємства;

2) прецедент, як правило, має моральне значення;

3) прецедент здатний швидко вловити зміни, що відбуваються в житті, і точніше врегулювати ситуацію. Його динамізм значно більше, ніж у корпоративного акта;

4) прецедент має документальне вираження (рішення загальних зборів, правління та ін.).

Недоліки (негативні риси) корпоративного прецеденту:

1) правило поведінки, виражене в прецеденті, формулюється не в загальній формі, а тільки стосовно даного окремого випадку. Через це існує невизначеність у встановленні об'єму дії даного прецеденту, що ускладнює його застосування і може породити несправедливість;

2) прецедент не має обов'язкового характеру і того авторитету, який притаманний корпоративному акту. Прецедентна практика не стійка, її можна забути, а то й відкинути в будь-який момент. Прецедент може видозмінюватися у зв'язку з новою аналогічною ситуацією, що виникла;

3) прецедент містить небезпеку допущення свавілля.

Важливе значення для корпоративних відносин та забезпечення механізмів реалізації корпоративних прав має судова практика. Повторність аналогічних рішень судових органів за одними і тими самими категоріями

справ породжує визначену стабільну судову практику застосування норм чинного законодавства. Так чи інакше, на практиці роль судів у правозастосуванні норм корпоративного законодавства є очевидною. Зокрема, з метою забезпечення правильного та однакового застосування судами корпоративного законодавства видаються узагальнення судової практики та роз'яснення Пленуму Верховного Суду. Доволі часто орієнтирами при вирішенні конфліктних ситуацій у сфері корпоративних відносин є видані раніше постанови Пленуму Верховного Суду України та постанови Пленуму Вищого господарського суду України.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Правова природа та особливості корпоративних правовідносин.

Питання, пов'язані з поняттям корпоративних правовідносин, є не менш дискусійними у цивілістиці та господарському праві, ніж проблеми предмета правового регулювання, і напряду пов'язані з ним.

Основна розбіжність у наукових підходах, що існують в юридичній літературі, криється в наявності широкого та вузького розуміння корпоративних правовідносин. Пропонуючи їх широке розуміння, фахівці виходять з розуміння корпорації як юридичної особи та за основу дослідження беруть не лише внутрішні відносини, але й так звані «зовнішні» відносини корпорації як юридичної особи. Основою такого підходу є вказівка на те, що в широкому розумінні корпоративними правовідносинами вважаються будь-які правовідносини, де учасником виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність, тобто як правовідносини, що виникають усередині корпорації, так і поза нею, пов'язані з участю (діяльністю) корпорації (податкові, трудові, житлові, земельні, підприємницькі тощо). Цей аспект пов'язаний з державним регулюванням створення та діяльності корпорацій (наприклад, регулюванням емісії цінних паперів, афілійованості господарських товариств тощо).

Корпоративні ж правовідносини у вузькому розумінні – це правовідносини, що виникають у зв'язку з діяльністю учасників (акціонерів, членів) корпорації в управлінні шляхом участі у загальних зборах, контролю учасників діяльності корпорації й одержання інформації про її діяльність.

Існують три основні підходи до визначення корпоративних правовідносин, за якими вони є: 1) господарськими; 2) цивільними та 3) комплексними.

Представники науки господарського права обстоюють позицію про домінування у корпоративних відносинах господарського елемента з таких міркувань: поєднання в таких відносинах елементів майнового та організаційного характеру; виникнення корпоративних відносин не лише між самостійними суб'єктами права, а й між органами товариства (якщо йдеться про холдингову компанію – між органом управління холдингової компанії та дочірнього підприємства); побудова корпоративних відносин за вертикаллю, тобто, за принципом влади та підпорядкування; їх правове регулювання має здійснюватися нормами господарського права (наведені аргументи підтримують В.А. Гурєєв, І.В. Лукач, Д.І. Погрібний). Основним аргументом є те, що корпоративним відносинам притаманні як зобов'язальні властивості, так і майнові. До того ж, значну частину корпоративних відносин становлять управлінські відносини, що не охоплюються концепцією традиційних цивільних правовідносин. Ця теорія носить назву «підприємницького правовідношення».

Науковці-цивілісти (І.В. Спасибо-Фатєєва, В.В. Луць, Ю.М. Жорнокуй) вважають, що корпоративні правовідносини як правові відносини мають цивільно-правову природу. Визнання корпоративних правовідносин цивільними ґрунтується на тому, що вони як правовідносини є конкретним суспільним зв'язком, оскільки виникають між їх учасниками, які мають суб'єктивні права та обов'язки, здійснення яких забезпечується можливістю застосування державного примусу (так звана, теорія «цивільного правовідношення»).

Водночас деякі науковці вважають корпоративні відносини комплексними. Зокрема, вони зазначають (В. Кравчук, Я. Гриньова), що корпоративні відносини не є ні зобов'язальними, ні речовими. Правова природа корпоративних відносин не може і не має пояснюватися лише з позиції теорії цивільного чи господарського права. Окремі відносини, що входять до структури корпоративних, є зобов'язальними (наприклад, відносини по сплаті внесків до статутного фонду), а тому і цивільними, окремі – управлінськими (наприклад, відносини по скликанню і проведенню загальних зборів учасників), окремі – трудовими (наприклад, відносини між головою виконавчого органу і товариством), окремі – фінансовими (наприклад, відносини з емісії цінних паперів). Тобто корпоративні правовідносини – це взаємодія суспільних відносин, які складаються в межах певного підприємства, установи, організації, а успішна діяльність господарюючих суб'єктів буде залежати від того, як на підприємстві побудований внутрішній механізм означених відносин, грамотна організація якого, безумовно, буде відображатися й на зовнішніх зв'язках і позитивно впливати на імідж підприємства в цілому. Таке розуміння корпоративних відносин обумовлюється тим, що основоположним елементом корпорації виступають її учасники, які володіють корпоративними правами і набувають певних обов'язків для успішної взаємодії між собою та подальшої діяльності корпорації, і це дає змогу стверджувати, що корпоративні відносини значно ширші за своєю природою і включають в себе інші суспільні та економічні відносини. В правовій науці цей підхід умовно називають теорією «комплексного правовідношення».

Як і будь-які правовідносини, корпоративні правовідносини – це відносини, врегульовані нормами права. Однак крім правової урегульованості, в них значну роль відіграють внутрішні корпоративні норми. Останні мають свої особливості, що полягають:

по-перше, у тому, що вони ніби синтезують волю держави й корпоративної організації;

по-друге, вони ухвалюються самою корпорацією (наприклад, загальними зборами акціонерів) і діють лише в її межах;

по-третє, корпоративними нормами конкретизується загальна норма щодо специфіки конкретної корпорації.

За допомогою внутрішніх документів закріплюються корпоративні права, що надаються кожному учаснику (акціонеру) на участь в управлінні, на одержання дивідендів, на інформацію тощо.

Таким чином, узагальнюючи різні підходи до визначення поняття корпоративних відносин, можна прийти до висновку, що корпоративні відносини – це врегульовані нормами права та установчими (засновницькими) документами суспільні відносини, які виникають між засновниками юридичної особи корпоративного типу у процесі її створення та відносини між юридичною особою та їх учасниками з приводу реалізації корпоративних прав та обов'язків (їх набуття, здійснення чи припинення).

З 27.07.2022 ЦК України доповнено статтею 96-1, в ч. 6 якої законодавчо закріплено поняття корпоративних правовідносин, зокрема корпоративними відносинами є відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Види корпоративних правовідносин. Корпоративні відносини мають комплексний характер і складну структуру, проте, на сьогодні в юридичній науці та законодавстві відсутня чітка їх класифікація.

Так, залежно від складової об'єкту корпоративні відносини поділяються на майнові та немайнові. В основу такого поділу покладена їх змістовна частина – права, що поділяються на майнові і немайнові. Наприклад, якщо право на участь у розподілі прибутку (право на дивіденд) і право на «ліквідаційну квоту» складають основу майнових корпоративних прав, то

права учасника (акціонера) на управління та інформацію відносяться до іншого їх різновиду – немайнових корпоративних прав.

Підтримуючи ідею комплексного характеру, корпоративні правовідносини класифікують на внутрішні, що виникають всередині корпоративного утворення та зовнішні, що виникають у процесі здійснення останнім господарської діяльності, а також змішані. Так, внутрішні корпоративні правовідносини є приватноправового характеру, а зовнішні можуть бути як приватноправового (цивільні, трудові), так і публічно-правового характеру (адміністративні, фінансові, кримінально-правові).

Також в залежності від змісту корпоративні відносини поділяють на:

- майнові;
- управлінські;
- інформаційні;
- відносини участі.

Залежно від суб'єктного складу виділяють корпоративні відносини:

- між засновниками;
- між учасниками;
- між корпорацією та учасниками;
- між органами управління корпорації тощо.

За становищем суб'єктів корпоративні відносини класифікують на:

- вертикальні (відносини підпорядкування);
- горизонтальні (відносини юридичної рівності чи відносини юридичного підпорядкування).

В залежності від етапу існування корпоративного утворення, корпоративні відносини поділяють на:

- відносини на етапі створення корпоративного підприємства;
- відносини на етапі функціонування (діяльності);
- відносини на етапі припинення суб'єкта господарювання.

Також деякі науковці класифікують корпоративні відносини на: 1) зовнішні корпоративні відносини, 2) внутрішньогосподарські відносини і 3)

господарсько-процесуальні відносини, спрямовані на врегулювання та вирішення конфлікту інтересів між учасниками вищезазначених відносин, що виникають як у рамках зовнішніх корпоративних, так і внутрішньогосподарських відносин.

Підстави виникнення корпоративних правовідносин. Розкриття поняття корпоративних правовідносин пов'язано з дослідженням підстав їх виникнення. Безперечно, що правові норми самі по собі не породжують корпоративних правовідносин. Для того, щоб суспільні відносини, а точніше, соціальні зв'язки членів суспільства успішно координувалися між собою у відповідному правовому контурі, необхідні правові підстави для їх виникнення.

З одного боку, такими підставами виникнення корпоративних правових відносин є юридичні факти, під якими розуміються фактичні обставини дійсності, з правовою моделлю яких пов'язано настання наслідку у вигляді виникнення, зміни або припинення суб'єктивних цивільних прав, юридичних обов'язків, а також правовідносин в цілому. Але такий підхід до розуміння підстав виникнення корпоративних правовідносин не дозволяє розкрити структуру цих правовідносин. Проте, наведене формулювання корпоративних правовідносин надає можливість умовно класифікувати підстави виникнення зазначених правовідносин на первісні і похідні.

Виходячи з класичної інтерпретації підстав виникнення речових прав, до первісних підстав виникнення корпоративних правовідносин слід віднести такі юридичні факти, які призводять до виникнення корпоративних прав вперше (такі, що виникають в процесі створення юридичної особи).

Похідні, в свою чергу, є такими, які призводять до виникнення корпоративних прав в процесі правореалізації обумовлених правовідносин. В процесі реалізації корпоративних правовідносин його учасники можуть дійти висновку про необхідність включення до складу засновників інших осіб. Тому вже похідною підставою виникнення нового корпоративного відношення є набуття корпоративних прав на підставі правочину (цивільно-правового

договору, рішення про включення до складу засновників спадкоємця тощо). Наведене підкреслює комплексний характер корпоративних правовідносин.

Зважаючи на подвійну природу об'єкта та широкий підхід до кола суб'єктів корпоративних правовідносин, в юридичній літературі пропонуються такі критерії класифікації виникнення корпоративних правовідносин залежно від:

1) об'єкта корпоративних правовідносин: виникнення корпоративних прав та корпоративного управління. При цьому такі підстави можуть бути як універсальними для обох видів відносин (наприклад, під час створення корпорації виникають як передумови для виникнення корпоративних прав учасників, так і створюються органи управління товариства). Водночас є підстави, у результаті яких виникають виключно корпоративні права чи корпоративне управління. Наприклад, відчуження частки в статутному капіталі призводить до виникнення корпоративних прав у нового учасника. Проте, тут безпосередньо не виникають управлінські відносини. Прикладом виникнення суто відносин із корпоративного управління є призначення голови та членів виконавчого органу акціонерного товариства наглядовою радою. На підтвердження цієї тези зазначимо, що до наглядової ради можуть входити незалежні директори, які не є акціонерами і не мають прямих зв'язків з акціонерним товариством. У цьому прикладі важко говорити про здійснення корпоративних прав учасників. Саме тому потрібно виділяти юридичні факти виникнення корпоративного управління;

2) кола суб'єктів корпоративних правовідносин: загальні та спеціальні. Загальні підстави поширюються на всіх суб'єктів корпоративних правовідносин. Наприклад, створення товариства є підставою для потенційного виникнення прав та обов'язків усіх суб'єктів корпоративних правовідносин. А от спеціальні – лише для окремих суб'єктів. Так, прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю є підставою для виникнення корпоративних відносин у кредиторів цього товариства. Також спеціальною підставою буде, приміром,

прийняття рішення засновниками про створення товариства. Власне корпоративні права у таких відносинах ще не виникають, проте ці особи набувають статусу засновників товариства, що у майбутньому призведе до виникнення корпоративних прав після створення такого товариства;

3) моменту виникнення: підстави виникнення корпоративних правовідносин можна поділити на попередні, з безпосереднього здійснення корпоративних прав і корпоративного управління, а також наступні корпоративні відносини. Проте, такі назви є досить умовними. Їх місце у класифікації пояснюється суто часовими межами. Оскільки корпоративні права в учасника товариства виникають лише після набуття корпорацією статусу юридичної особи, в науковій літературі доволі штучно виокремлено відносини стосовно процедур створення корпорації та попередні дії майбутніх учасників (наприклад, під час купівлі значного пакета акцій).

4) юридичних фактів: із договору, із попереднього договору (наміру), з рішення загальних зборів, із рішення органу корпоративного управління, зі статуту, із закону.

Таким чином, вбачається, що корпоративні правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають виключно між суб'єктами корпоративних правовідносин у процесі здійснення корпоративних прав та корпоративного управління.

Корпоративні права та обов'язки. Розкриваючи зміст поняття корпоративних прав слід відмітити визначення, запропоноване В.М. Кравчуком, як сукупності правових можливостей учасника певної юридичної особи, зміст яких визначається її організаційно-правовою формою.

Податковий кодекс України визначає корпоративні права як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Можна бачити, що категорія «корпоративні права» є господарсько-правовою і прив'язується не до категорії «товариства» чи «господарські товариства», а до «господарської організації» взагалі, тобто – і до господарських товариств, і до виробничих кооперативів, будь-яких інших видів як корпоративних, так і унітарних підприємств, їх об'єднань, благодійних та інших неприбуткових організацій, у тому числі до тих суб'єктів, де не створюється статутний капітал, а участь засновників у формуванні майна здійснюється через інші механізми. Зокрема, В.А. Васильєва вказує, що для всіх корпоративних прав є характерним: 1) вони викають у результаті створення юридичної особи;

2) виражають відносини між засновником та юридичною особою;

3) мають організаційно-майновий характер, тобто передбачають право на управління або участь в управлінні, право на доходи;

4) пов'язані з впливом засновника на формування волі юридичної особи;

5) пов'язані з опосередкованим правом на майно юридичної особи при її ліквідації.

В 2022 році ЦК України доповнено ст. 96-1, присвячену визначенню поняття, переліку та моменту набуття корпоративних прав, поняттю корпоративних правовідносин. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 96-1 ЦК України корпоративні права визначаються як сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства. При цьому, ч. 2 ст. 96-1 ЦК України момент виникнення корпоративних прав визначається моментом набуття права власності на частку (акції, пай) у статутному капіталі юридичної особи. Наведені положення містять як ряд переваг, так і ряд недоліків.

Однозначною перевагою є усунення формулювання «частки в майні юридичної особи» та попереднього нерозрізнення права власності юридичної особи та її учасників.

Також, вірним є рішення законодавця визначити корпоративні права саме через відносини участі в юридичній особі, оскільки таке розуміння відповідає

суті корпоративних відносин. Законодавець також вирішив проблему роз'єднання в часі моменту набуття оборотоздатного об'єкту (частки, акцій, паю), який обумовлює виникнення та посвідчує корпоративні права та набуття корпоративних прав – проблему, присутню як в доктрині, так і правозастосовній практиці. Відтепер, виникнення корпоративних прав разом з набуттям права власності на оборотоздатний об'єкт (частку, акції, пай) відповідає правовій природі останніх.

На превеликий жаль, положення ст. 96-1, якою доповнено ЦК України, містять чимало недоліків.

По-перше, вживаючи у визначенні корпоративних прав формулювання «належать учаснику відповідно до закону та статуту товариства», законодавець створює підстави для різночитання законодавчої норми. Адже, наприклад, в повних та командитних товариствах установчим документом є не статут, а засновницький договір. При цьому, законодавець безумовно вказує, що корпоративні права належать учаснику з моменту набуття частки в статутному капіталі – набуття частки в повних та командитних товариствах не виноситься «за дужки», а отже є підстави вважати, що положення ст. 96-1 не передбачають винятку щодо учасників повних та командитних товариств. Така прив'язка до статуту обумовлює й наступний недолік законодавчої норми, який не відповідає дійсності суспільних відносин, регулюванню яких вона присвячена – згідно з ч. 4 ст. 96-1 ЦК України законодавець передбачив можливість учасників юридичних осіб передбачати в статуті інші права. Наведене, наприклад, не відповідає ч. 4 ст. 79 Закону України «Про господарські товариства» щодо повних та командитних товариств.

По-друге, попри прив'язку визначення корпоративних прав до відносин участі як підстави їх виникнення, ч. 2 ст. 96-1 визначає момент виникнення корпоративних прав набуттям майнового оборотоздатного об'єкту (частки, акцій, паю), а отже нівелює досягнення ч. 1 ст. 96-1 – питання існування корпоративних прав та корпоративних відносин в непідприємницьких

корпораціях все ще становитиме предмет численних доктринальних та правозастосовних дискусій.

По-третє, момент набуття корпоративних прав визначений через набуття оборотоздатних об'єктів (частки, акцій, паю) в статутному капіталі. В даному випадку, зміни до ЦК України повторюють помилку, яка існувала в законодавстві – створюють підстави для визначення наявності корпоративних прав та правовідносин за наявністю статутного капіталу як облікової категорії, однорідної зі складеним капіталом чи пайовим фондом.

Таким чином, на превеликий жаль, зміни до ЦК України не призведуть до значного покращення правового регулювання корпоративних правовідносин, оскільки значна частина проблем все ще залишається невирішеною.

Підстави набуття особою корпоративних прав можна поділити на первісні і похідні. Первісними підстави є ті, за яких корпоративні права виникають вперше чи незалежно від волі попереднього носія. Похідними підставами є ті, за яких право власника виникає у нового власника за волею попереднього.

До первісних підстав належать: 1) створення корпорації та внесення вкладу; 2) вступ до непідприємницької корпорації; 3) придбання акцій нової емісії та внесення додаткових вкладів й набуття частки в статутному капіталі при збільшенні статутного капіталу товариства – корпоративні права та оборотоздатні об'єкти, що їх посвідчують, виникають вперше і походять від юридичної особи.

До похідних підстав належать: 1) відступлення часток, акцій, паїв; 2) їхнє спадкування; 3) правонаступництво при реорганізації юридичної особи – корпоративні права набуваються шляхом правонаступництва, від попередніх носіїв. В непідприємницьких корпораціях відсутність оборотоздатного об'єкту, який би посвідчував та обумовлював виникнення корпоративних прав, зумовлює набуття корпоративних прав на підставі вступу як окремого юридичного факту.

Зміст корпоративних прав розрізняється залежно від організаційно-правової форми корпоративного підприємства і положень його установчого документа.

Корпоративні права можна класифікувати за низкою ознак.

За ознакою загальності корпоративні права можна поділити на:

– загальні, тобто такі, що властиві корпоративним підприємствам усіх організаційно-правових форм;

– спеціальні – такі, що властиві окремим організаційно-правовим формам корпоративних підприємств.

За ознакою первинності можна виділити корпоративні права:

– базові (основні чи первинні);

– похідні (конкретизуючі, тобто ті, які розкривають зміст базових прав).

За ознакою джерела є корпоративні права:

– передбачені законодавством;

– передбачені локальними актами підприємства, серед яких, у свою чергу, можна виділити:

а) права, що їх містять установчі документи відповідних корпоративних підприємств;

б) права, передбачені іншими локальними актами відповідних корпоративних підприємств (зокрема – положеннями).

Також досить часто корпоративні права поділяють:

За ознакою характеру прав на:

– майнові;

– організаційні;

За ознакою умовності на:

– безумовні;

– умовні.

Утім, найбільш важливою є, мабуть, класифікація корпоративних прав за ознакою правового змісту, відповідно до якої існують:

– група корпоративних прав з управління корпоративним підприємством;

- група корпоративних прав з отримання прибутку і майна корпоративного підприємства;
- група корпоративних прав з отримання інформації щодо діяльності корпоративного підприємства;
- група корпоративних прав з розпорядження акціями/частками/паями.

Кажучи про класифікації і групи корпоративних прав, слід підкреслити, що традиційно корпоративні права учасника (члена) корпорації, є неподільними за змістом і не можуть переходити до іншої особи інакше як в своїй сукупності. Всі суб'єктивні можливості, які входять в цей комплекс, виникають і припиняються в особи одночасно, одним юридичним фактом. Для учасників непідприємницьких корпорацій таким юридичним фактом є вступ, в той час як для підприємницьких корпорацій – набуття оборотоздатного об'єкту (частки, акцій чи паю), який обумовлює виникнення корпоративних прав та посвідчує їх. Відповідно, без відчуження всього комплексу корпоративних прав учасника підприємницької корпорації, припинення участі однією особою та набуття її іншою, корпоративне право на дивіденд, на ліквідаційну квоту не може бути самостійним предметом правочину.

Законодавство містить схожі переліки загальних обов'язків учасника (члена) для усіх організаційно-правових форм корпоративних підприємств (ст. 11 Закону України «Про господарські товариства», ст. 6 Закону про ТОВ, ст. 117 ЦК України, ст. 33 Закону про АТ, ст. 12 Закону України «Про кооперацію»), до яких входять:

1. Обов'язок додержувати установчий документ корпоративного підприємства, який є першим і прямим наслідком участі особи у такому підприємстві, оскільки саме установчий документ містить локальні норми, що визначаються і змінюються волевиявленням самих учасників та діють у межах підприємства, створюючи його локальне правове поле.

2. Обов'язок виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління підприємства. Рішення загальних зборів приймаються відповідно до певної корпоративної процедури, передбаченої законодавством, установчим

документом відповідного корпоративного підприємства та інших локальних нормативних актів, і втілюють узгоджене волевиявлення учасників з конкретних питань діяльності підприємства. Інші органи підприємства формуються самими учасниками на загальних зборах, або органами, сформованими учасниками у погодженому ними порядку. Отже, їх повноваження є похідними від прав учасників, що їх обрали, тому законодавець у більшості випадків не надає органам управління підприємства, крім загальних зборів, прав приймати рішення, які є обов'язковими для учасників.

3. Обов'язок виконувати свої зобов'язання перед корпоративним підприємством, у тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчим документом.

Крім цих обов'язків, спільних для господарських товариств та виробничих кооперативів, законодавство України передбачає також інші обов'язки, що покладаються на учасників (членів) окремих або декількох організаційно-правових форм корпоративних підприємств.

Обов'язок не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства передбачений законом щодо всіх видів господарських товариств, але не передбачений щодо виробничих кооперативів. Перелік відомостей, що є конфіденційними та/або становлять комерційну таємницю, має бути визначений органом товариства, що є уповноваженим приймати відповідні рішення. Учасники повинні бути ознайомлені з таким переліком.

Учасники повних та повні учасники командитних товариств несуть додаткові обов'язки:

– не вчиняти без згоди інших учасників від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства (ст. 70 Закону України «Про господарські товариства»);

– солідарно з іншими учасниками (повними учасниками) відповідати за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення, незалежно від того, виникли ці борги до чи після вступу до товариства, у тому числі відповідати за борги, які виникли до моменту вибуття учасника чи відступлення ним частки протягом трьох років з дня затвердження звіту про діяльність товариства за рік, у якому він вибув з товариства (ст. 124 ЦК України, ст. 74 Закону України «Про господарські товариства»).

Учасники ТДВ зобов'язуються при недостатності майна товариства додатково відповідати належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному до внеску кожного учасника розмірі, що встановлюється установчим документом (ст. 151 ЦК України, ст. 56 Закону про ТОВ).

Джерелом додаткових обов'язків учасників корпоративного підприємства може бути не лише законодавство, але й установчий документ, в АТ – також договір, що укладається акціонерами, в ТОВ (ТДВ) – корпоративний договір.

Слід також зазначити, що законодавство України розглядає участь у загальних зборах учасників (членів, акціонерів) як їх право, а не обов'язок.

Отже, у разі, якщо розмір частки учасника дозволяє йому своєю неявкою на збори заблокувати їх проведення через відсутність кворуму, така неявка учасника не може розглядатися як порушення ним певних обов'язків, навіть у разі, якщо зірвано (у тому числі неодноразово) збори, до порядку денного яких внесені життєво важливі для товариства питання.

Наслідком порушення учасником (членом) його обов'язків у більшості корпоративних підприємствах (крім АТ, корпоративних приватних підприємств та ін.), може бути виключення такого учасника (члена) за рішенням загальних зборів з наступною виплатою йому частини вартості майна підприємства, пропорційної розміру його частки (повернення паю).

ТЕМА 3. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Поняття та ознаки суб'єктів корпоративних правовідносин. Одним із найбільш досліджуваних і водночас найбільш дискусійним у правовій науці є питання визначення суб'єктного складу корпоративних відносин. Незважаючи на багаторічний та інтенсивний розвиток корпоративного сектора економіки України, правовою наукою так і не сформовано єдиного цілісного уявлення про суб'єктів корпоративних відносин. Питання чіткого визначення кола суб'єктів корпоративних відносин, їх правової природи, сутнісних ознак залишаються недостатньо розробленими і потребують подальших наукових досліджень.

Ключовою фігурою, з якою в юридичній літературі зазвичай пов'язують виникнення та існування корпоративних відносин, є корпорація. Поряд із терміном «корпорація» у юридичній літературі також вживаються терміни «корпоративні організації», «корпоративні структури», «юридичні особи корпоративного типу» та ін. Однак найбільш поширеним у правовій доктрині є саме термін «корпорація».

Корпорація – це ядро, навколо якого формується система корпоративних відносин. Саме з існуванням такого суб'єкта правова наука пов'язує формування інших категорій корпоративного права, які мають похідний від корпорації характер: корпоративні відносини, корпоративне управління, корпоративні права, корпоративні спори та ін. У корпоративному праві корпорація є збірним поняттям для позначення організаційно-правових форм утворень, щодо яких в учасників правовідносин можуть виникати корпоративні права.

При визначенні кола суб'єктів корпоративних відносин, щодо яких у правовій науці вживається термін «корпорація», думки вчених істотно різняться.

Найчастіше у юридичній літературі корпораціями пропонується називати:

1) акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю (І. Лукач);

2) акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю (В. Щербина, Н. Глузь, Ю. Жорнокуй);

3) господарські товариства (О. Кібенко, Н. Кузнєцова, М. Оприско);

4) господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства двох або більше засновників (А. Смітюх), а також приватні підприємства двох або більше засновників, підприємства споживчої кооперації двох або більше засновників (В. Цікало);

5) корпоративні підприємства (О. Гарагонич, Ю. Бисага²⁰);

6) юридичні особи, створені з метою одержання прибутку (В. Васильєва, Н. Бутрин-Бока²²);

7) усі юридичні особи (В. Кравчук).

Для того, щоб визначити суб'єктів корпоративного права, які охоплюються поняттям «корпорація», перш за все, необхідно назвати її ознаки.

Ознаки корпорації як суб'єкта корпоративних відносин:

– по-перше, корпорація – це об'єднання осіб, яке організаційно і майново діє ззовні як єдине ціле від свого імені. Виникнення корпорації можливе тільки в результаті узгодження волевиявлення усіх осіб, які її створюють. Волевиявлення ж самої корпорації визначається груповими інтересами осіб, які об'єдналися у межах такого утворення. Водночас, для визнання певного утворення корпорацією об'єднання двох і більше осіб може бути обов'язковим (повне товариство, командитне товариство, виробничий кооператив тощо) або можливим (акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю). Зміна парадигми щодо можливості, а не обов'язковості об'єднання осіб у корпораціях пов'язана з ухваленням Директиви 89/667/ЄС Ради Європейських Співтовариств «Щодо приватизованих підприємств з обмеженою відповідальністю з одним учасником» від 21.12.1989. Положення цієї Директиви щодо можливості утворення товариств однієї особи були імплементовані й у національне законодавство;

– по-друге, корпорація – це об'єднання капіталів. Результатом такого об'єднання є формування статутного капіталу, складеного капіталу або пайового фонду. На етапі створення корпорації об'єднання капіталів її засновників здійснюється для формування майнової основи майбутньої діяльності новоствореного суб'єкта правовідносин. Коло осіб, які надали своє майно для формування статутного (складеного) капіталу або пайового фонду корпорації, а також сукупна номінальна вартість зроблених такими особами вкладів можуть бути точно визначені у будь-який момент існування корпорації. Особливістю об'єднання капіталів є те, що вони закріплюються за корпорацією на праві власності. Особи ж, які об'єднали свої капітали у межах корпорації, в обмін на свої вклади набувають корпоративні права;

– по-третє, у корпорації особи об'єднуються для здійснення господарської діяльності, зокрема діяльності у сфері суспільного виробництва, спрямованої на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. При цьому корпорацією може здійснюватися не тільки підприємницька, а й некомерційна господарська діяльність (наприклад, фондові біржі, товарні біржі тощо). Для більшості європейських корпорацій також немає значення характер спільної цілі, яку мають на меті їхні учасники, матеріальний (зокрема й підприємницький) чи «ідеальний» (некомерційний). Так чи інакше капітал, об'єднаний у корпорації, повинен функціонувати, використовуватися для досягнення цілей, поставлених перед корпорацією і закріплених у її установчих документах. У зв'язку зі складністю ефективного використання об'єданого капіталу для здійснення господарської діяльності всередині корпорації можуть утворюватися структурні підрозділи (відділи, цехи, дільниці), взаємодія між якими досягається за допомогою органів управління або учасників (повні і командитні товариства);

– по-четверте, об'єднання осіб стає корпорацією за умови набуття статусу господарської організації. Господарськими організаціями є юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, підприємства, створені відповідно до ГК

України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. Про набуття корпорацією статусу господарської організації свідчить факт її державної реєстрації;

– по-п'яте, сформований засновниками (учасниками, членами) корпорації статутний (складений) капітал чи пайовий фонд поділений на певні частини, які можуть бути виражені частками, акціями чи паями. Саме ця ознака є однією з основних, за якими розмежовують господарські організації корпоративного та унітарного типу.

З урахуванням наведених ознак, корпорація може бути визначена як господарська організація, утворена за допомогою об'єднання (обов'язкового або можливого) осіб на засадах участі (членства) і належних їм капіталів для здійснення господарської діяльності.

Види суб'єктів корпоративних правовідносин. Законодавче визначення корпорацій у розглянутому в цій темі розумінні в Україні немає. За своєю правовою природою максимально наближеним до терміна «корпорація» у національному законодавстві є поняття «корпоративне підприємство».

Визначення поняття «корпоративне підприємство» передбачене ч. 5 ст. 63 Господарського кодексу України (ГК України), згідно з якою корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Тобто до корпоративних підприємств ГК України відносить: господарські товариства; кооперативи (виробничі, сільськогосподарські, споживчі та ін.); корпоративні приватні підприємства; колективні сільськогосподарські

підприємства; фермерські господарства, утворені двома і більше фізичними особами; корпоративні фонди та ін.

Суб'єктний склад корпоративних відносин не обмежується тільки корпораціями. Найчисельнішу групу суб'єктів корпоративних відносин становлять власники корпоративних прав.

Засновники, учасники та інші власники корпоративних прав. Термін «власники корпоративних прав» є збірним поняттям для позначення осіб, які надали своє майно для формування статутного (складеного) капіталу або пайового фонду корпорацій і в обмін на свої вклади набули у власність корпоративні права. Однак, ані у законодавстві, ані в юридичній літературі немає однозначної відповіді на питання про те, хто саме належить до цієї категорії суб'єктів.

Щодо власників корпоративних прав у законодавстві та юридичній літературі вживають близькі за змістом, але не тотожні терміни «засновники», «учасники», «члени», «акціонери», «вкладники», «повні учасники».

Зазвичай законодавець не дає визначення цих термінів, а лише окреслює коло осіб, щодо яких вони можуть вживатися. В окремих випадках для осіб, які охоплюються відповідним поняттям, у законодавстві встановлюються вимоги, яким вони повинні відповідати (наприклад, наявність статусу підприємця, досягнення певного віку тощо). Для того щоб з'ясувати справжнє значення кожного із наведених термінів необхідно дати їхнє визначення.

Учасники – це особи, які володіють корпоративними правами певного господарського товариства або корпоративного приватного підприємства. Учасником господарського товариства може бути фізична або юридичні особи (ст. 114 Цивільного кодексу України (ЦК України)). Зі свого боку учасниками корпоративного приватного підприємства можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства (ст. 113 ГК України). В основі виникнення корпоративних відносин між корпорацією та учасниками лежить інститут участі.

Члени – це власники корпоративних прав, емітованих кооперативом, колективним сільськогосподарським підприємством або фермерським господарством. Членами кооперативу можуть бути фізична (з 16-річного віку) або юридична особи, які зробили вступний вклад та пай у розмірах, визначених статутом кооперативу, виявили бажання брати участь у його діяльності і додержуються вимог статуту (ст. 10 Закону України «Про кооперацію»). У колективному сільськогосподарському підприємстві членами можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають і виконують його статут (ст. 5 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»). Членами фермерського господарства може бути кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство (ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство»). Основу правового статусу цієї категорії власників корпоративних прав становить інститут членства. У юридичній літературі зазначається, що поняття «членства» є спеціальним різновидом родового поняття «участі» і співвідноситься як спеціальне і загальне. Характерною ознакою правового становища членів, як власників корпоративних прав, є рівність прав в управлінні підприємством.

Засновники – це особи, які прийняли рішення про створення корпоративного підприємства і вчинили інші передбачені законодавством дії, спрямовані на створення такої господарської організації. Засновниками є тільки ті суб'єкти, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин із заснування корпорації – носіями засновницьких прав і формалізували своє засновницьке волевиявлення. Залежно від організаційно-правової форми, виду здійснюваної діяльності коло осіб, які можуть бути засновниками корпорації, відрізняється. Наприклад, засновниками фермерського господарства можуть бути громадяни України, які є родичами або членами сім'ї (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство»); фондової біржі – торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку (ч. 2 ст. 21 Закону

України «Про цінні папери та фондовий ринок»), кооперативу – громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також юридичні особи України та іноземних держав (ч. 2 ст. 7 Закону України «Про кооперацію»).

Дії засновників мають засадниче значення для створення корпорації як суб'єкта господарювання, виникнення у неї господарської правосуб'єктності. Саме засновники, реалізуючи свої засновницькі права, приймають на етапі заснування корпорації доленосні для неї рішення щодо визначення мети і предмета господарської діяльності, затвердження її установчого документа, формування майнової основи господарської правосуб'єктності, затвердження структури корпоративного управління, формування персонального складу органів товариства тощо. При цьому порушення законодавства, допущені засновниками у процесі створення корпорації, можуть мати наслідком її ліквідацію або навіть відмову у державній реєстрації такої господарської організації.

На відміну від учасників та членів як суб'єктів корпоративних відносин, засновники: по-перше, набувають корпоративні права тільки первинним способом; по-друге, наділені статусом засновника протягом усього періоду існування корпорації незалежно від подальшого відчуження належних їм часток (акцій, паїв); по-третє, у процесі заснування корпорації приймають засадничі для її створення рішення.

Акціонери – це власники акцій, учасники акціонерного товариства. Акціонерами товариства визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства (ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства»). Термін «акціонер» може вживатися тільки щодо учасників акціонерного товариства. Нині в Україні кількість таких суб'єктів корпоративних відносин обчислюється мільйонами осіб.

Вкладники – це учасники командитного товариства, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства, та які не беруть участі в діяльності товариства (ст. 75 Закону України «Про господарські товариства»).

Повні учасники – це учасники повного товариства, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (ст. 119 ЦК України).

Таким чином, власники корпоративних прав – це особи, які надали своє майно для формування статутного (складеного) капіталу або пайового фонду корпорацій і в обмін на свої вклади набули у власність корпоративні права.

Порядок створення та державної реєстрації корпоративних підприємств. Корпоративні підприємства, як і всі господарські організації, не виникають самі по собі. В основі їх створення завжди лежить волевиявлення інших осіб. Вони є результатом свідомої вольової поведінки інших суб'єктів – засновників, які таким шляхом реалізують свої інтереси.

Засновницьке волевиявлення приведе до бажаного наслідку – виникнення корпоративного підприємства – лише тоді, коли засновник має суб'єктивне право на створення юридичної особи.

Право на створення корпоративного підприємства – це встановлена законодавством можливість суб'єкта вчинити дії, передбачені законом, що матимуть наслідком створення корпоративного підприємства.

Право на створення корпоративного підприємства за своєю суттю близьке до права на укладення договорів. Воно входить до змісту правоздатності.

Право на створення корпоративного підприємства включає в себе кілька фактичних можливостей, які в сукупності становлять його зміст:

- право заснувати корпоративне підприємство самостійно або спільно з іншими суб'єктами;
- право обрати організаційно-правову форму корпоративного підприємства;
- право обрати найменування корпоративного підприємства;

- право обрати місцезнаходження корпоративного підприємства;
- право сформувати органи корпоративного підприємства;
- право звернутися до державного реєстратора і вимагати проведення державної реєстрації;
- право оскаржити відмову у державній реєстрації.

Право на створення корпоративного підприємства є загальним і рівним для всіх суб'єктів господарського права. За загальним правилом право на створення корпоративного підприємства належить: фізичним особам; юридичним особам; державі; територіальній громаді.

Фізичні особи – засновники. Правоздатність фізичної особи виникає з народження, дієздатність залежить від віку та інших обставин, прямо передбачених законом. Згідно зі ст. 32 ЦК України фізична особа у віці від 14 до 18 років (неповнолітня особа) має право: бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Ці дії неповнолітня особа вправі вчиняти самостійно, без згоди батьків.

Оскільки створення корпоративних підприємств пов'язане із внесенням вкладів, тобто розпорядженням майном, без згоди батьків неповнолітні можуть брати участь у створенні корпоративного підприємства тільки у межах заробітку, стипендії або інших доходів. При цьому у створенні кооперативу згідно із ч. 2 ст. 10 Закону України «Про кооперацію» неповнолітня особа може брати участь тільки за умови, якщо вона досягла 16-річного віку.

Без згоди батьків створення корпоративного підприємства неповнолітньою особою може відбуватися у разі, якщо до досягнення повноліття неповнолітня особа набула повної дієздатності.

Участь малолітніх осіб у створенні корпоративних підприємств можлива тільки через батьків (усиновителів, опікунів), які діють від їх імені. На практиці участь малолітніх осіб у створенні корпоративних підприємств доволі часто траплялась у випадках, коли АТ, акціями яких вони володіли

(наприклад, в результаті спадкування), приймали рішення про реорганізацію у ТОВ чи ТДВ. У такому випадку, від імені засновника – малолітньої особи участь в установчих зборах товариства – правонаступника реорганізованого АТ брали його батьки (усиновителі, опікуни).

При створенні корпоративного підприємства за участю малолітньої особи обов'язкове врахування вимог ч. 3 ст. 17 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001, згідно із якими батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав.

Засновницькі права подружжя. Якщо для заснування корпоративного підприємства засновник передає як вклад до статутного (складеного) капіталу особисте майно, згода іншого подружжя не потрібна. Однак, при розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним (ст. 59 Сімейного кодексу України). Недодержання цієї вимоги є підставою для визнання правочину недійсним (ч. 1 ст. 215 ЦК України). Якщо для заснування корпоративного підприємства засновник передає як вклад до статутного (складеного) капіталу цінне майно, що є спільною сумісною власністю, то згода іншого подружжя має бути висловлена письмово.

Юридичні особи – засновники. Засновником корпоративного підприємства може бути інша юридична особа. У разі, якщо єдиним засновником корпоративного підприємства є юридична особа, воно вважатиметься дочірнім підприємством юридичної особи.

Рішення про створення корпоративного підприємства належить, за загальним правилом, до компетенції виконавчих органів управління юридичної особи. Засновницькі права окремих юридичних осіб можуть бути обмежені законом. Так, державні підприємства (за винятком будівельних організацій, підприємств будівельної індустрії та будівельних матеріалів, які є

засновниками господарських товариств, що здійснюють проектування та перспективне будівництво за кордоном) не можуть бути засновниками підприємств будь-яких організаційних форм та видів, господарських товариств, кооперативів.

Держава і територіальні громади як засновники. Засновником корпоративного підприємства може бути держава, АРК, територіальна громада.

Відповідно до ст. ст. 167–169 ЦК України держава, АРК та територіальні громади діють у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин.

Держава, АРК та територіальні громади можуть створювати корпоративні підприємства, брати участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом. У засновницьких правах держава, АРК та територіальні громади фактично прирівняні до інших суб'єктів. Держава, АРК та територіальні громади не можуть створювати корпоративні підприємства лише у випадку, коли це прямо передбачено (заборонено) у законі.

Право на створення корпоративного підприємства реалізується шляхом відповідного волевиявлення засновника та вчинення дій, необхідних для державної реєстрації юридичної особи. Засновницьке волевиявлення виражається назовні у формі правочину або адміністративного акта розпорядчого характеру (залежно від виду корпоративного підприємства).

Створення корпоративних підприємств – складний процес, який можна поділити на чотири стадії:

1) *ініціативна*. На ініціативній стадії визначається мета створення корпоративного підприємства, формується склад засновників, розробляється бізнес-план майбутньої господарської діяльності та ін.

На цій стадії ще не здійснюється жодних юридичних дій, вона проходить у так би мовити позаправовій сфері;

2) *організаційна* – має на меті вчинення юридичних дій, спрямованих на заснування корпоративного підприємства. Зокрема, обирається організаційно-

правова форма, розробляється і затверджується установчий документ корпоративного підприємства, підшукується приміщення для його розташування, обирається найменування, скликаються установчі збори, формуються органи управління;

3) *легалізаційна* – мета стадії – офіційне визнання створеного корпоративного підприємства. Легалізація здійснюється шляхом державної реєстрації. Саме з цього моменту виникає корпоративне підприємство як суб'єкт правовідносин, що підтверджується випискою з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР). На цій же стадії підприємство стає на облік в органах Державної податкової служби України, Пенсійного фонду України;

4) *постлегалізаційна*. На постлегалізаційній стадії корпоративне підприємство відкриває поточний рахунок. Ця дія необхідна для того, щоб підприємство могло діяти.

Корпоративне підприємство стає юридичною особою внаслідок наявності юридичного складу з двох юридичних фактів:

1) волевиявлення засновників. Саме вони визначають мету корпоративного підприємства, закріплюють його організаційну структуру, затверджують установчі документи, у необхідних випадках формують майнову базу;

2) легалізація (здійснюється шляхом державної реєстрації).

Державна реєстрація корпоративного підприємства – засвідчення факту створення або припинення корпоративного підприємства, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені законом, шляхом внесення відповідних записів до ЄДР.

Порядок державної реєстрації корпоративних підприємств регулюється Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (Закон про держреєстрацію).

Порядок проведення державної реєстрації корпоративних підприємств включає, зокрема:

– подання та перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці;

– перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації;

– внесення відомостей про юридичну особу;

– оформлення і видачу виписки з ЄДР

Відповідно до положень ст. 17 Закону про держреєстрацію заявником для державної реєстрації створення корпоративного підприємства подаються наступні документи:

1) заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;

2) примірник оригіналу (нотаріально засвідчену копію) рішення засновників, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу про створення корпоративного підприємства;

3) установчий документ корпоративного підприємства – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа;

4) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо) – у разі створення корпоративного підприємства, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа;

5) примірник оригіналу (нотаріально засвідченої копії) передавального акта – у разі створення корпоративного підприємства в результаті перетворення або злиття;

6) примірник оригіналу (нотаріально засвідченої копії) розподільчого балансу – у разі створення корпоративного підприємства в результаті поділу або виділу;

7) документи для державної реєстрації змін про юридичну особу, що містяться в ЄДР, – у разі створення корпоративного підприємства в результаті виділу;

8) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття та поділу – у разі створення корпоративного підприємства в результаті злиття та поділу;

9) документи, що містять інформацію про розмір обов'язкових платежів та інших обов'язкових витрат, сплата яких є необхідною для започаткування діяльності корпоративного товариства, – у разі створення акціонерного товариства;

10) структура власності за формою та змістом, визначеними відповідно до законодавства;

11) витяг, виписка чи інший документ з торговельного, банківського, судового реєстру тощо, що підтверджує реєстрацію юридичної особи-нерезидента в країні її місцезнаходження, - у разі, якщо засновником корпоративного підприємства є юридична особа - нерезидент;

12) копія документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство (підданство) особи, яка є кінцевим бенефіціарним власником корпоративного підприємства (нотаріально засвідчена або засвідчена кваліфікованим електронним підписом особи, уповноваженої на подання документів для державної реєстрації створення корпоративного підприємства, якщо такий документ оформлений без застосування засобів Єдиного державного демографічного реєстру, - для громадян України).

Державна реєстрація проводиться на підставі:

1) документів, що подаються заявником для державної реєстрації;

2) судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в ЄДР, а також що надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» щодо, наприклад, визнання повністю або частково недійсними рішень засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу; визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи; заборони (скасування заборони) вчинення

реєстраційних дій; накладення/зняття арешту корпоративних прав; скасування реєстраційної дії/запису в ЄДР та інших;

3) рішень, прийнятих за результатами оскарження в адміністративному порядку.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, включає:

1) заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника);

2) прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі;

3) виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі;

4) внесення копій документів в електронній формі до ЄДР;

5) перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

6) перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації;

7) прийняття рішення про проведення реєстраційної дії;

8) проведення реєстраційної дії (у тому числі з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до ЄДР;

9) формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів;

10) видачу за бажанням заявника виписки з ЄДР у паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії.

Виписка з ЄДР у паперовій формі надається з проставленням підпису та печатки державного реєстратора.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації корпоративного підприємства, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів.

Установчі документи: статут, засновницький договір. В юридичній літературі зазначається, що процедура створення суб'єкта господарювання нерозривно пов'язана з розробкою його установчих документів, до яких законодавство відносить рішення про утворення суб'єкта господарювання або засновницький договір та статут (положення). Поняття «установчі документи» не визначено у чинному законодавстві України, наводяться лише їх перелік та вимоги до змісту. Проте в науковій літературі їх прийнято визначати як документи установлені законом форми та змісту, на підставі яких створюються суб'єкти господарювання.

При цьому, установчі документи юридичних осіб різняться залежно від: організаційно-правової форми юридичної особи, виду товариства, створення юридичної особи вперше чи внаслідок реорганізації, кількості учасників. До цього слід додати необхідність розмежування установчих документів юридичної особи, документів про її заснування та документів, що подаються для державної реєстрації.

Згідно з п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону про держреєстрацію установчими документами юридичної особи є установчий акт, статут, програма політичної партії, модельний статут, засновницький договір, одноособова заява (меморандум), положення тощо.

Особливість установчих документів, яка відрізняє їх від інших документів, необхідних для створення та легалізації корпоративного підприємства, полягає в тому, що вони визначають правовий статус корпоративного підприємства та за своїм характером є корпоративним нормативним актом.

Установчим документом корпоративного підприємства є затверджений засновниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законом.

І вчені, і судова практика не змогли виробити єдиної позиції щодо правової сутності та природи статуту корпоративного підприємства. На даний момент з цього приводу найбільш поширеною є позиція, згідно з якою статут визнається нормативним актом локального характеру, що визначає правове становище підприємства і регулює відносини між учасниками і самим корпоративним підприємством. Статут – це локальний нормативний акт, призначення якого полягає у визначенні індивідуального правового статусу конкретної юридичної особи. Статут є установчим документом господарських товариств, кооперативів, громадських об'єднань, які мають структуру корпоративного управління у вигляді системи органів. Тому для цих суб'єктів найважливішим є визначення порядку створення та повноважень таких органів, прийняття ними рішень та здійснення своїх повноважень. Саме цей документ визначає правове становище того чи іншого суб'єкта господарювання в господарському обороті.

Варто зазначити, що Конституційний Суд України розглядає статут як локальний правовий акт, що є обов'язковим для дотримання та виконання всіма учасниками (абз. 3 підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 лютого 2013 р. № 1-рп/2013 у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Ліхтнер Бетон Львів» щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України «Про господарські товариства»).

У правозастосовній практиці також відстоюється позиція щодо пріоритету закону над статутом, який не приведено у відповідність до цього закону. Так, у постанові Касаційного господарського суду від 16 листопада 2021 р. у справі № 912/947/20 вказується, що враховуючи існування конкуренції між положеннями Статуту Відповідача та нормами Закону України «Про акціонерні товариства», Суд зазначає, що Статут є локальним нормативним актом, тоді як Закон має більшу юридичну силу, тому у разі, якщо положення статуту суперечать закону, слід керуватися саме нормами закону.

Отже, у співвідношенні положень статуту і закону, пріоритет безперечно мають положення закону як нормативно-правового акту вищої юридичної сили, статут є локальним актом, що має обмежену сферу дії (локальний характер дії), хоча його положення є нормативними, оскільки є загальнообов'язковими для учасників чи акціонерів товариства. При цьому положення статуту мають відповідати вимогам закону.

Ознаки статуту корпоративного підприємства:

- 1) встановлює індивідуальний правовий статус конкретного корпоративного підприємства;
- 2) затверджується засновниками і змінюється вищим органом управління корпоративного підприємства;
- 3) діє протягом усього часу діяльності корпоративного підприємства;
- 4) поширюється на усіх осіб, які перебувають у правовідносинах з юридичною особою;
- 5) може містити норми, не передбачені чинним законодавством;
- 6) не повинен суперечити нормам закону.

Загальні вимоги до змісту установчих документів юридичних осіб містяться у ст. 88 ЦК України. Зокрема, у ч.1 цієї статті закріплено, що в статуті товариства вказуються найменування юридичної особи, органи управління товариством, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього, якщо додаткові вимоги щодо змісту статуту не встановлені цим кодексом або іншим законом.

Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» визначено загальні вимоги до статуту юридичних осіб (товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, акціонерного товариства), які деталізуються у конкретних випадках самостійно учасниками корпорації завдяки саморегулятивним інструментам.

Відповідно до ст. 87 ЦК України та ст. 56 ГК України, суб'єкти господарювання можуть створюватися та здійснювати діяльність на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, а у випадках, передбачених законом, - Національним банком України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом.

Модельний статут – типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм, містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані зі створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

Модельні статuti можуть бути застосовані до будь-якої організаційно-правової форми. Але водночас потрібно зазначити, що модельні статuti можуть бути використані лише тими юридичними особами, що діють на підставі статуту.

Якщо корпоративне підприємство створюється та діє на підставі модельного статуту, в рішенні про його утворення, яке підписується усіма засновниками, зазначаються відомості про вид корпоративного підприємства, його найменування, місцезнаходження, мету і предмет діяльності, склад учасників, розмір статутного капіталу, розмір часток кожного з учасників, порядок внесення ними вкладів.

На сьогодні модельний статут затверджено Кабінетом Міністрів України тільки для товариств з обмеженою відповідальністю (постанова КМУ від 16 листопада 2011 р. № 1182 «Про затвердження модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю»).

Засновницький договір – це договір, за яким сторони (засновники) зобов'язуються створити корпоративне підприємство, визначають умови сумісної діяльності, передачі підприємству свого майна та участі в його діяльності.

Мета засновницького договору – зафіксувати засновницьке волевиявлення сторін договору та умови створення конкретного корпоративного підприємства.

Засновницький договір є однією із форм, в якій фіксується рішення про створення корпоративного підприємства, а для деяких корпоративних підприємств (створених у формі повного або командитного товариства) – також їх установчим документом.

Засновницький договір не слід ототожнювати з договором про сумісну діяльність:

- на відміну від договору про сумісну діяльність засновницький договір має на меті створення корпоративного підприємства та не припиняється із досягненням мети;

- створене корпоративне підприємство саме є власником переданого йому майна, тоді як за договором про сумісну діяльність майно, передане сторонами для здійснення сумісної діяльності, належить їм на праві спільної часткової власності.

Укладення засновницьких договорів про створення та діяльність повних та командитних товариств – правочин особистого характеру, має фідучіарний характер, а тому він не може вчинятися фізичними особами через представника.

До установчих документів слід віднести і меморандум (одноособову заяву). Згідно із ст. 134 ЦК меморандум є установчим документом командитного товариства, створеного одним повним учасником.

Якщо внаслідок виходу, виключення чи вибуття у командитному товаристві залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється в одноособову заяву, підписану повним учасником.

Різновидом установчих документів згідно із п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону про держреєстрацію можуть бути положення та установчий акт.

Установчий акт є установчим документом установ (ч. 3 ст. 87 ЦК України). Щодо положення, то такий вид установчого документа хоча і згадується у ст.

57 ГК України, але при створенні корпоративних підприємств не використовується в якості установчого документа. Таким чином ні установчий акт, ні положення не належать до установчих документів корпоративного підприємства.

Рішення про створення корпоративного підприємства близьке за своїм правовим значенням до установчих документів. Хоча відповідно до ст. 57 ГК України рішення про утворення суб'єкта господарювання зазначається як один із видів установчих документів господарюючих суб'єктів, проте у корпоративних підприємствах законодавцем в якості такого не визнається.

Рішення про створення корпоративного підприємства фіксує волевиявлення засновника, але на відміну від установчих документів не закріплює його структуру і правовий статус.

Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи рішення про створення корпоративного підприємства має різну форму. Наприклад, якщо товариство з обмеженою відповідальністю створюється кількома особами, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі (ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Такий договір про створення товариства може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання.

Якщо засновник один, його засновницьке волевиявлення може фіксуватися в односторонніх актах: указах, ухвалах, постановах, наказах, розпорядженнях та ін.

При створенні корпоративних підприємств найбільш поширеними є рішення установчих зборів. Такі рішення фіксуються протоколами цих зборів.

Рішення про створення корпоративного підприємства фіксується, як правило, окремим документом. Для приватного підприємства є виняток: затвердження статуту засновником саме по собі вже свідчить про його волевиявлення, а тому в цьому випадку законодавець не вимагає складення рішення про створення юридичної особи як окремого документа.

У рішенні про створення корпоративного підприємства рекомендується зазначати:

- найменування корпоративного підприємства;
- про затвердження статуту (якщо він потрібний для даного виду корпоративного підприємства);
- про призначення (обрання) органів управління;
- про формування статутного (складеного) капіталу або неподільного (пайового) фонду;
- інші питання, що виникають в процесі створення.

Установчі документи корпоративного підприємства повинні містити відомості, передбачені законом. Відсутність, визначених законом, відомостей в установчих документах є підставою для відмови у державній реєстрації (ч. 2 ст. 89 ЦК України).

Законодавством встановлюється ряд загальних вимог до оформлення установчих документів корпоративного підприємства. Так, згідно із п. 9 ч. 1 ст. 15 Закону про держреєстрацію установчий документ викладається у письмовій формі, прошивається, пронумеровується та підписується засновниками (учасниками), уповноваженими ними особами або головою та секретарем загальних зборів (у разі прийняття такого рішення загальними зборами, крім випадків заснування юридичної особи). Справжність підписів на установчому документі нотаріально засвідчується, крім випадків, передбачених законом.

Відповідно до абз. 2 п. 9 ч. 1 ст. 15 Закону про держреєстрацію вимога щодо нотаріального засвідчення справжності підпису не поширюється на державну реєстрацію створення корпоративного підприємства, а також

корпоративного підприємства, створеного на підставі розпорядчого акта державного органу, органу місцевого самоврядування.

Разом з тим, відповідно до спеціальних вимог законодавства, справжність підписів на установчому документі має обов'язково нотаріально засвідчуватися у разі:

– державної реєстрації створення товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);

– державної реєстрації створення корпоративного підприємства в результаті виділу, злиття, перетворення або поділу (абз. 2 п. 9 ч. 1 ст. 15 Закону про держреєстрацію).

Установчі документи банків, інших корпоративних підприємств, які згідно із законом підлягають погодженню (реєстрації) відповідно Національним банком України, іншими державними органами, подаються з відміткою про їх погодження відповідним органом (п. 10 ч. 1 ст. 15 Закону про держреєстрацію).

ТЕМА 4. ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА ЯК СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Поняття, правові ознаки та види господарських товариств.

Господарські товариства, будучи юридичними особами приватного права, є видом підприємницьких товариств, оскільки створюються із метою одержання прибутку від підприємницької діяльності та подальшого його розподілу між учасниками. Правовий статус господарських товариств визначається відповідними нормами ЦК України, ГК України, а також законами України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ін. Зазначені нормативно-правові акти визначають поняття, види, порядок створення й особливості діяльності господарських товариств, права й обов'язки їх засновників (учасників) тощо.

Відповідно до ст. 113 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про господарські товариства», господарським товариством є юридична особа, статутний капітал якої поділено на частки між учасниками.

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна й участі у підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. У випадках, передбачених законодавством, господарське товариство може діяти у складі одного учасника.

Господарське товариство є найбільш поширеною організаційно-правовою формою корпоративних підприємств, що відрізняється від інших рядом ознак.

Ознаки господарського товариства:

1) господарське товариство, зазвичай, є об'єднанням осіб, що називаються учасниками. При цьому ч. 2 ст. 83 ЦК України передбачається, що товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом;

2) товариство створюється і припиняється на підставі акта спільної волі його засновників, що оформляється у формі засновницького договору або рішення установчих зборів (рішення вищого органу);

3) товариство діє в інтересах своїх учасників, має визначену ними мету – досягнення певного соціально-економічного результату від сумісної діяльності, зазвичай, одержання прибутку;

4) наявність у господарського товариства статусу юридичної особи дозволяє йому діяти як самостійному суб'єкту права (в т.ч. укладати договори з третіми особами незалежно від окремих учасників і навіть укладати договори із самими учасниками), виступати у зовнішніх відносинах від власного імені, бути позивачем і відповідачем у суді. При цьому товариство як юридична особа незалежне від змін у складі його учасників;

5) між товариством і його учасниками, а також між самими учасниками виникають корпоративні правовідносини, які породжують у кожного учасника корпоративні права та обов'язки. Реалізуючи свої корпоративні права,

учасники товариства можуть певною мірою впливати на формування волі товариства як юридичної особи;

6) товариство має внутрішню структуру, яка забезпечує його організаційну єдність у господарських відносинах;

7) управління справами товариства здійснюється у заздалегідь встановленому законом та установчими документами порядку, обов'язковому для всіх учасників;

8) відокремленість майна товариства від майна його учасників і закріплення за товариством майна, сформованого за рахунок вкладів учасників та інших не заборонених законом джерел, на праві власності;

9) відокремленість відповідальності господарського товариства за власними зобов'язаннями від відповідальності його учасників;

10) встановлення обмежень щодо вилучення частки учасника з майна товариства у зв'язку з його виходом або зверненням стягнення на його майно.

Господарські товариства можуть бути різних видів та форм. Поділ господарських товариств на види здійснюється за певними ознаками, а на форми – за сукупністю ознак.

Класифікація господарських товариств має практичне значення: законодавство передбачає застосування різних принципів правового регулювання щодо певних видів господарських товариств.

Одним з основних критеріїв класифікації господарських є організаційно-правова форма.

Організаційно-правова форма товариства – це законодавчо закріплений тип товариства, для якого встановлено певний правовий режим створення, діяльності та припинення.

В залежності від організаційно-правової форми господарські товариства поділяють на:

- повні товариства;
- командитні товариства;
- товариства з обмеженою відповідальністю;

- товариства з додатковою відповідальністю;
- акціонерні товариства.

Залежно від характеру участі в діяльності господарських товариств розрізняють дві основні групи товариств:

1) персональні товариства (об'єднання осіб) – господарські товариства, в яких домінують особисті елементи (повні товариства, командитні товариства).

Ознаки персональних товариств:

- установчим документом є засновницький договір (у командитних товариствах з одним повним учасником – одноособова заява (меморандум));
- обов'язковість не лише майнової, а й персональної участі в товаристві для всіх (повне товариство) або для частини його учасників (командитне товариство);
- наявність у всіх (повне товариство) або у частини учасників (командитне товариство) повної субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями товариства;
- відсутність вимог до мінімального розміру складеного капіталу товариства та порядку його формування (це має визначатися засновницьким договором);
- управління справами здійснюється безпосередньо учасниками, які несуть повну відповідальність;
- порядок управління справами товариства визначають самі учасники, закріплюючи його в засновницькому договорі;
- заборона для учасників конкурувати з товариством;
- складність виходу з товариства (заборона або обмеження можливості відступлення учасником своєї частки третім особам, необхідність повідомлення про вихід за певний строк і в передбачених випадках).

2) об'єднання капіталів – господарські товариства, в яких домінуючими є майнові елементи (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю).

Ознаки об'єднань капіталів:

– обмеження ризику учасників товариства за результати діяльності товариства розміром сплачених вкладів та відсутність у них (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю) чи обмеженість (товариства з додатковою відповідальністю) субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями товариства;

– законодавчі вимоги до мінімального розміру статутного капіталу (для акціонерних товариств), резервного капіталу, порядку їх формування;

– основний установчий документ – статут;

– участь учасників в управлінні справами та розподілі прибутку, як правило, залежить від розміру їх часток у статутному капіталі товариства;

– управління товариством здійснюється за допомогою його органів, порядок формування та вимоги до яких встановлюються законодавством та статутом товариства;

– обов'язковість майнової та не обов'язковість персональної участі (за деякими винятками) в товаристві для його учасників;

– можливість виходу учасника з товариства в будь-який момент за його бажанням з дотриманням встановленої законом та статутом товариства процедури;

– можливість створення таких товариств однією особою та функціонування у складі однієї особи.

Залежно від правових підстав виникнення товариств розрізняють:

1) договірні товариства – в основі їх створення лежить засновницький договір, що укладається між учасниками і є установчим документом товариства. До договірних товариств належать повне та командитне товариство;

2) статутні товариства – основним внутрігосподарським нормативним актом, що регулює діяльність товариства, є його статут. До статутних товариств належать акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю. Між засновниками таких товариств може укладатися договір (в акціонерних

товариствах – засновницький, у товариствах з обмеженою відповідальністю та товариствах з додатковою відповідальністю – про створення товариства), який втрачає свою силу після проведення державної реєстрації товариства (в акціонерних товариствах – після реєстрації НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій).

За характером майнової відповідальності учасників розрізняють:

– товариства, учасники яких несуть обмежену відповідальність – в межах вкладу в статутний капітал – за зобов’язаннями товариства (товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства);

– товариства, учасники яких ризикують не тільки своїми вкладами до статутного капіталу, але й несуть додаткову відповідальність за зобов’язаннями товариства (товариства з додатковою відповідальністю);

– товариства, учасники яких несуть повну відповідальність за зобов’язаннями товариства всім належним їм майном (повні товариства, командитні товариства).

За метою діяльності товариства поділяються на:

– комерційні – це товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками;

– некомерційні – це товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (наприклад, фондова біржа, Національний депозитарій України).

За ознакою залежності господарські товариства можуть бути віднесені до категорії асоційованих. Асоційовані господарські товариства – це група господарських товариств, пов’язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні. Залежність між асоційованими господарськими товариствами може бути простою і вирішальною.

Проста залежність між асоційованими господарськими товариствами виникає у разі якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) товариством, які повинні прийматися відповідно до закону

та/або установчих документів цього товариства кваліфікованою більшістю голосів. Вирішальна залежність між асоційованими господарськими товариствами виникає у разі якщо між товариствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого товариства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) товариства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися за умови отримання згоди відповідних органів Антимонопольного комітету України.

Законодавством передбачено окремі особливості діяльності господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави.

Ці особливості стосуються сплати дивідендів, напрямів використання чистого прибутку, порядку здійснення закупівель тощо.

Повне товариство. Відповідно до ст. 119 ЦК України, повним є товариство, учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить.

Оскільки кожен з учасників повного товариства має можливість істотно впливати на його діяльність, таке об'єднання осіб базується на довірі.

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ч. 2 ст. 119 ЦК України, ч. 2 ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

Найменування повного товариства має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова «повне товариство» або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів «і компанія», а також слова «повне товариство» (ч. 4 ст. 119 ЦК України, ч. 3 ст. 66 Закону України «Про господарські товариства»).

Установчим документом повного товариства є засновницький договір. Засновницький договір підписується всіма його учасниками.

Для забезпечення фінансово-господарської діяльності повного товариства за рахунок вкладів його учасників формується складений капітал. Мінімальний розмір складеного капіталу законодавством не передбачено, оскільки необмежена та солідарна відповідальність учасників товариства за його боргами сама по собі є достатнім забезпеченням виконання ним своїх зобов'язань.

Особливості управління повним товариством:

- відсутність органів управління товариства;
- управління діяльністю повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників, тобто рішення вважаються прийнятими, якщо за них проголосували учасники, яким належать 100 % голосів. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників (ч. 1 ст. 121 ЦК України);
- при прийнятті рішень кожний учасник повного товариства має один голос незалежно від частки його майнової або особистої участі, якщо засновницьким договором не передбачено інше (ч. 2 ст. 121 ЦК України);
- кожний учасник повного товариства має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам;
- у разі спільного ведення учасниками справ товариства для вчинення кожного правочину є необхідною згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам повного товариства, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства (ч. 1 ст. 122 ЦК України).

Прибуток та збитки повного товариства розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників.

Певні особливості притаманні відповідальності учасників повного товариства. У разі недостатності у повного товариства майна для задоволення

вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Таким чином, відповідальність учасників повного товариства може бути охарактеризована за двома критеріями:

1) за обсягом – необмежена. Хоча у товариства є відокремлене майно, яким воно відповідає за своїми зобов'язаннями, у випадку його недостатності стягнення кредиторів може бути звернено також і на майно учасників.

2) за характером – солідарна. Вимога про стягнення може бути звернена до будь-якого із учасників товариства, до одного або декількох відразу.

Звернення стягнення на частку учасника у складеному капіталі повного товариства за його власними зобов'язаннями допускається тільки у разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів. У разі недостатності майна учасника повного товариства для виконання його зобов'язань перед кредиторами вони можуть вимагати у встановленому порядку виділу частини майна повного товариства, пропорційної частці учасника-боржника у складеному капіталі товариства (ч. 1 ст. 131 ЦК України).

Учасникам повного товариства забороняється конкурувати з товариством. Учасник повного товариства не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства (ч. 3 ст. 119 ЦК України). У разі порушення цього правила товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усієї вигоди, набутої за такими правочинами.

Учасник повного товариства має право за згодою інших його учасників передати свою частку у складеному капіталі чи її частину іншому учасникові товариства або третій особі (ч. 1 ст. 127 ЦК України). У разі передання частки (її частини) новому учасникові до нього переходять повністю чи у відповідній частині права, що належали учасникові, який передав частку (її частину).

Порядок виходу учасників зі складу повного товариства залежить від строку, на який товариство було створено. У разі створення товариства на невизначений строк право учасника на вихід з товариства не обмежується. Учаснику лише необхідно подати нотаріально завірену заяву не пізніше ніж за три місяці. Вихід із товариства, що було створено на визначений строк, допускається лише при наявності поважних причин та за умови, що попередження про це надійшло не пізніш як за 6 місяців. Якщо при виході учасника з повного товариства це товариство зберігається, то учаснику виплачується вартість його внеску відповідно до балансу, складеного на день виходу. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частина прибутку, одержаного товариством у даному році. Майно, передане учасникам товариства тільки для користування, повертається в натуральній формі без винагороди (ст. 71 Закону України «Про господарські товариства»).

Повне товариство ліквідується на підставах, встановлених статтею 110 ЦК України, а також у разі, якщо в товаристві залишається один учасник. Цей учасник має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство у порядку, встановленому ЦК України.

У разі виходу учасника з повного товариства, виключення одного з його учасників із товариства, смерті учасника товариства, ліквідації юридичної особи – учасника товариства або звернення кредитором одного з учасників стягнення на частину майна, пропорційну його частці у складеному капіталі, товариство може продовжити свою діяльність, якщо це передбачено засновницьким договором товариства чи домовленістю між учасниками, що залишаються.

На відміну від інших видів господарських товариств, повні товариства, зрештою, як і командитні, не отримали популярності. Це спричинено насамперед відсутністю рівноваги між необмеженою відповідальністю

учасників за боргами товариства і перевагами господарювання у цій організаційно-правовій формі.

Як наслідок, повні товариства створюються зазвичай лише тоді, коли цього вимагає припис законодавця для здійснення певних видів діяльності.

Командитне товариство. Командитне товариство – товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства (ст. 133 ЦК України).

Найменування командитного товариства має містити імена (найменування) всіх повних учасників, слова «командитне товариство» або містити ім'я (найменування) хоча б одного повного учасника з доданням слів «і компанія», а також слова «командитне товариство».

Якщо у найменування командитного товариства включене ім'я вкладника, такий вкладник стає повним учасником товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України).

Командитне товариство створюється і діє на підставі засновницького договору, який підписується усіма повними учасниками товариства. Якщо у командитному товаристві є тільки один повний учасник, установчим документом є одноособова заява (меморандум).

Характерними ознаками командитного товариства є:

- ведення справ повними учасниками здійснюється із загальної згоди і при повній довірі всіх повних учасників командитного товариства (діє принцип один за всіх і всі за одного);
- характеру відповідальності його повних учасників;
- наявності у складі його учасників двох груп з різним правовим статусом.

Головною відмінністю командитного товариства є наявність двох видів учасників:

– повних учасників;

– вкладників.

Правовий статус повних учасників регулюється положеннями законодавства, встановленими для учасників повного товариства.

Особа може бути повним учасником тільки в одному командитному товаристві. При цьому вона не може бути вкладником цього самого командитного товариства і учасником повного товариства (ч. 2 ст. 135 ЦК України).

Повні учасники здійснюють управління командитним товариством у порядку, встановленому для повного товариства.

Вкладники не мають права брати участі в управлінні діяльністю командитного товариства та заперечувати проти дій повних учасників щодо управління діяльністю товариства. Від імені командитного товариства вкладники можуть діяти тільки за довіреністю (ч. 2 ст. 136 ЦК України).

Вкладник командитного товариства зобов'язаний зробити вклад до складеного капіталу (ч. 1 ст. 137 ЦК України). Сукупний розмір вкладів вкладників не повинен перевищувати п'ятдесяти відсотків складеного капіталу командитного товариства (ч. 3 ст. 135 ЦК України).

Обсяг корпоративних прав учасника командитного товариства залежить від його статусу. Правове становище вкладників командитного товариства визначено ст. 135–138 ЦК України, а також ст. 79, 80 Закону України «Про господарські товариства». З одного боку, вкладники повністю відсторонені від участі в управлінні справами товариства. Наприклад, вони можуть діяти від імені товариства лише за довіреністю. З іншого боку, вкладники управляють своїми вкладками незалежно від повних учасників.

Вкладник командитного товариства має право (ч. 2 ст. 137 ЦК України):

1) одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

2) діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї;

3) переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства. Це право вкладника передбачено тільки у разі платного відчуження частки. Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства;

4) вимагати першочергового повернення вкладу у разі ліквідації товариства;

5) ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства;

6) після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом);

7) передати свою частку (її частину) у складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

При вибутті усіх вкладників командитне товариство ліквідується. Однак повні учасники мають право у разі вибуття всіх вкладників перетворити командитне товариство на повне товариство.

Для забезпечення фінансово-господарської діяльності командитного товариства за рахунок вкладів його учасників формується складений капітал. Мінімальний розмір складеного капіталу командитного товариства законодавством не встановлено. Це обумовлюється насамперед тим, що кредитоспроможність товариств базується не тільки на майні товариства, а й на сумі всього майна, що належить кожному із повних учасників такого командитного товариства. Складений капітал підлягає сплаті учасниками командитного товариства протягом першого року з дня державної реєстрації товариства.

Повне і командитне товариство як юридичні особи характеризуються певними особливостями. Насамперед такі товариства не відповідають основному призначенню інституту юридичної особи – обмеженню підприємницького ризику учасників. Окрім того, для повних і командитних товариств характерною є відсутність органів товариства, оскільки управління справами товариства здійснюється учасниками в порядку, визначеному

засновницьким договором товариства. Це свідчить про деяке нівелювання такої ознаки юридичної особи, як організаційна єдність, складовими якої є чітка внутрішня структура організації, наявність ієрархії, підпорядкованості органів управління, що становить таку структуру. Водночас, незважаючи на відсутність органів управління в товаристві, спільне волевиявлення його учасників не є автономним стосовно юридичної особи. Воно трансформується у волевиявлення останньої. Саме такий механізм є традиційним для інституту юридичної особи.

Товариство з обмеженою відповідальністю. Правовий статус товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ), порядок їх створення, діяльності та припинення, права та обов'язки їх учасників визначаються Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (Закон про ТОВ), проте цей закон не містить законодавчого визначення таких товариств.

Поняття ТОВ наведено в ст. 140 ЦК України, відповідно до якої товариством з обмеженою відповідальністю є засноване однією або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділено на частки.

Правовий статус ТОВ характеризується такими основними рисами:

- обмеження відповідальності учасників за зобов'язаннями товариства. Учасники ТОВ не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників (ст. 2 Закону про ТОВ);
- ТОВ може бути засноване однією особою. При цьому максимальна кількість учасників товариства законодавцем не обмежується;
- установчим документом ТОВ є статут. ТОВ може створюватися та діяти на підставі модельного статуту в порядку, визначеному законом. Модельний статут ТОВ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року № 118285. Договір про створення товариства, який може укладатися між засновниками відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону про ТОВ,

установчим документом не визнається і діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання;

➤ обов'язковість формування статутного капіталу. Розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України. Розмір частки учасника товариства у статутному капіталі товариства може додатково визначатися у відсотках. У такому випадку він повинен відповідати співвідношенню номінальної вартості його частки та статутного капіталу товариства. Мінімальний розмір статутного капіталу ТОВ законодавством не визначено. У ТОВ також може формуватися резервний капітал. Тільки за наявності сформованого резервного капіталу товариство має право придбавати частки у власному статутному капіталі без його зменшення на розмір такої частки (ч. 1 ст. 25 Закону про ТОВ);

➤ можливість розстрочки сплати вкладів учасників до статутного капіталу ТОВ. Кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом (ч. 1 ст. 14 Закону про ТОВ). Якщо учасник прострочив внесення вкладу чи його частини, виконавчий орган товариства має надіслати йому письмове попередження про прострочення, де має міститися додатковий строк, наданий для погашення заборгованості, який не може перевищувати 30 днів. Якщо учасник товариства не погасив заборгованість протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень: про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу; про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства; про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками; про ліквідацію товариства;

- здійснення управління ТОВ через систему органів. До системи органів товариства входять загальні збори учасників, наглядова рада (у разі створення) та виконавчий орган (ст. 28 Закону про ТОВ). Загальні збори учасників є вищим органом товариства, який може вирішувати будь-які питання діяльності товариства. Наглядова рада в межах компетенції, визначеної статутом товариства, контролює та регулює діяльність виконавчого органу товариства. Виконавчий орган товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства;
- можливість формування складу наглядової ради та виконавчого органу ТОВ з числа осіб, які не є учасниками товариства. Особи, обрані до складу наглядової ради та виконавчого органу ТОВ, набувають статусу посадової особи товариства;
- порядок виходу учасника з ТОВ залежить від розміру його частки у статутному капіталі товариства. Учасник товариства з часткою менше 50 відсотків може вийти з товариства у будь-який час без згоди інших учасників. Учасник, частка якого становить 50 або більше відсотків, може вийти з товариства за згодою інших учасників. Рішення щодо надання згоди на вихід учасника з товариства може бути прийнято протягом одного місяця з дня подання учасником заяви, якщо інший строк не передбачений статутом. Учасник вважається таким, що вийшов із товариства, з дня державної реєстрації його виходу. Вихід учасника з товариства, внаслідок якого у товаристві не залишиться жодного учасника, забороняється.

Єдиним установчим документом ТОВ, на підставі якого воно діє, є статут. Статут юридичної особи є актом, який визначає правовий статус юридичної особи, оскільки він містить норми, обов'язкові для учасників товариства, його посадових осіб та інших працівників, а також визначає порядок затвердження та внесення змін до статуту. Це акт локальної нормотворчості, що регулює внутрішньокорпоративні відносини, відносини між учасниками господарських товариств та органами управління. Перша редакція статуту

товариства підписується всіма учасниками товариства, справжність підписів яких засвідчується нотаріально.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону про ТОВ, у статуті товариства зазначаються відомості про:

1) повне та скорочене (за наявності) найменування товариства (так, згідно зі ст. 9 Закону про ТОВ найменування товариства має містити назву товариства, а також організаційно-правову форму (товариство з обмеженою відповідальністю). Товариство може мати скорочене найменування українською мовою, повне і скорочене найменування іноземними мовами);

2) органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень;

3) порядок вступу до товариства та виходу з нього.

Статут товариства може містити інші відомості, що не суперечать закону.

Фінансово-господарська діяльність юридичної особи розпочинається з формування статутного капіталу, порядок створення і розмір якого регламентуються відповідними положеннями Закону про ТОВ.

Товариство з додатковою відповідальністю. Відповідно до ст. 56 Закону про ТОВ, учасники товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ) солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу.

За своїм правовим статусом ТДВ схоже на ТОВ. Згідно з ч. 3 ст. 56 Закону про ТОВ прямо передбачено, що до ТДВ застосовуються положення законодавства про ТОВ, які не суперечать положенням цієї статті.

Правовий статус ТДВ характеризується такими основними рисами:

➤ додаткова відповідальність учасників за зобов'язаннями товариства. Учасники ТДВ солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями своїм майном у розмірі, який встановлюється статутом товариства з додатковою відповідальністю і є однаково кратним для всіх

учасників до вартості внесеного кожним з них вкладу. У разі визнання банкрутом одного з учасників товариства з додатковою відповідальністю його відповідальність за зобов'язаннями товариства з додатковою відповідальністю розподіляється між іншими учасниками цього товариства пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі (ст. 56 Закону про ТОВ);

➤ ТДВ може бути засноване однією особою. Максимальна кількість учасників товариства законодавцем не обмежується;

➤ установчим документом ТДВ є статут. Договір про створення товариства, який може укладатися між засновниками відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону про ТОВ, установчим документом не визнається і діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання;

➤ обов'язковість формування статутного капіталу. Мінімальний розмір статутного капіталу ТДВ законодавством не визначено. У ТДВ також може формуватися резервний капітал, наявність якого є необхідною умовою для реалізації товариством права на придбання частки у власному статутному капіталі без його зменшення на розмір такої частки (ч. 1 ст. 25 Закону про ТОВ);

➤ можливість розстрочки сплати вкладів учасників до статутного капіталу ТДВ. Кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом (ч. 1 ст. 14 Закону про ТОВ). Якщо учасник прострочив внесення вкладу чи його частини, виконавчий орган товариства повинен надіслати йому письмове попередження про прострочення, де має міститися додатковий строк, наданий для погашення заборгованості, який не може перевищувати 30 днів. Якщо учасник товариства не погасив заборгованість протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень: про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу; про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої

частини частки учасника товариства; про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками; про ліквідацію товариства;

➤ здійснення управління ТДВ через систему органів. До системи органів товариства входять загальні збори учасників, наглядова рада (у разі її створення) та виконавчий орган (ст. 28 Закону про ТОВ). Загальні збори учасників є вищим органом товариства, який може вирішувати будь-які питання діяльності товариства. Наглядова рада в межах компетенції, визначеної статутом товариства, контролює та регулює діяльність виконавчого органу товариства. Виконавчий орган товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства;

➤ можливість формування складу наглядової ради та виконавчого органу ТДВ з числа осіб, які не є учасниками товариства. Особи, обрані до складу наглядової ради та виконавчого органу ТДВ, набувають статусу посадової особи товариства;

➤ порядок виходу учасника з ТДВ залежить від розміру його частки у статутному капіталі товариства. Учасник товариства з часткою менше 50 відсотків, може вийти з товариства у будь-який час без згоди інших учасників. Учасник, частка якого становить 50 або більше відсотків, може вийти з товариства за згодою інших учасників. Рішення щодо надання згоди на вихід учасника з товариства може бути прийнято протягом одного місяця з дня подання учасником заяви, якщо інший строк не передбачений статутом. Учасник вважається таким, що вийшов з товариства, з дня державної реєстрації його виходу. Вихід учасника з товариства, внаслідок якого у товаристві не залишиться жодного учасника, забороняється.

Акціонерне товариство. Статтею 152 ЦК України визначено, що акціонерне товариство (АТ) є господарським товариством, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Таке ж визначення

закріплено в ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» (Закон про АТ), цим законом встановлюються особливості діяльності акціонерних товариств.

На підставі аналізу визначення поняття «акціонерне товариство» можна виокремити такі його характерні ознаки:

- є одним із видів господарських товариств;
- статутний капітал цього товариства поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості;
- корпоративні права акціонерного товариства посвідчуються акціями;
- акціонерне товариство несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства;
- акціонери товариства несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій, окрім випадків, визначених законом.

Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства. Тип акціонерного товариства визначається у статуті акціонерного товариства. Усі акції товариства є іменними та існують виключно в електронній формі.

Відповідно до ст. 10 Закону про АТ засновниками АТ можуть бути фізичні та/або юридичні особи, держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном. Кількість засновників акціонерного товариства не обмежується.

У разі заснування АТ однією особою рішення, які повинні прийматися зборами засновників, приймаються цією особою одноосібно і оформляються рішенням про намір заснувати товариство. Якщо єдиним засновником товариства є фізична особа, її підпис на рішенні про намір заснувати товариство підлягає нотаріальному засвідченню.

Товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом.

Якщо засновників акціонерного товариства два і більше, вони можуть укласти засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо заснування товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання акцій, строк і форма оплати вартості акцій. Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій. Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо акціонерне товариство засновується за участю фізичних осіб, справжність підписів на засновницькому договорі підлягає нотаріальному посвідченню.

Для заснування акціонерного товариства засновники здійснюють емісію його акцій, проводять установчі збори та здійснюють державну реєстрацію акціонерного товариства.

При заснуванні акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників. Публічна пропозиція акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Створення АТ шляхом заснування здійснюється за такими етапами:

- 1) прийняття зборами засновників рішення про заснування акціонерного товариства та про емісію акцій;
- 2) подання офіційним каналом зв'язку до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяви та всіх необхідних документів для реєстрації випуску акцій;
- 3) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;
- 4) укладення з Центральним депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування випусків цінних паперів;
- 5) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

- 6) розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства;
- 7) оплата засновниками повної вартості акцій;
- 8) затвердження установчими зборами результатів емісії акцій, затвердження статуту акціонерного товариства, прийняття інших рішень, передбачених законом;
- 9) реєстрація акціонерного товариства в органах державної реєстрації;
- 10) подання офіційним каналом зв'язку до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;
- 11) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати емісії акцій;
- 12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій.

Порядок здійснення емісії акцій при заснуванні акціонерного товариства встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Дії, що порушують встановлену Законом про АТ процедуру заснування акціонерного товариства, є підставою для прийняття Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку рішення про відмову в реєстрації звіту про результати емісії акцій. У разі прийняття такого рішення Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку звертається до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства.

Засновники АТ несуть солідарну відповідальність за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації. АТ відповідає за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями засновників тільки у разі схвалення їх дій загальними зборами акціонерів, які мають бути проведені протягом шести місяців після державної реєстрації товариства (ст. 13 Закону про АТ).

Мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 200 розмірів мінімальної заробітної плати, виходячи із розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день створення (реєстрації) акціонерного товариства.

Статтею 15 Закону про АТ визначено, що установчим документом акціонерного товариства є його статут. Статут АТ має містити відомості про:

- 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою;
- 2) тип товариства;
- 3) мету та предмет діяльності;
- 4) розмір статутного капіталу;
- 5) розмір резервного капіталу (у разі його формування);
- 6) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій (у разі емісії привілейованих акцій);
- 7) розмір дивідендів за привілейованими акціями кожного класу (у разі емісії привілейованих акцій);
- 8) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу (у разі емісії привілейованих акцій);
- 9) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу (у разі емісії привілейованих акцій);
- 10) порядок скликання та проведення загальних зборів;
- 11) компетенцію загальних зборів;
- 12) структуру управління, порядок утворення, кількісний склад органів товариства та їх компетенцію, порядок обрання і припинення повноважень їх членів, порядок прийняття рішень органами товариства;
- 13) порядок внесення змін до статуту;
- 14) порядок припинення товариства;
- 15) можливість викупу товариством власних акцій за рішенням загальних зборів.

Статутом АТ не може передбачатися надання акціонерам – засновникам товариства додаткових прав чи повноважень порівняно з іншими акціонерами товариства.

Структура управління АТ може бути однорівневою або дворівневою.

За однорівневої структури управління органами управління АТ є загальні збори та рада директорів. До складу ради директорів входять виконавчі директори та можуть входити невиконавчі директори, крім випадків, передбачених частиною другою статті 64 цього Закону. Частина невиконавчих директорів можуть бути незалежними невиконавчими директорами. Однорівнева структура управління передбачає здійснення функцій контролю та управління діяльністю акціонерного товариства єдиним колегіальним органом - радою директорів.

У приватному АТ з кількістю акціонерів до 10 осіб замість ради директорів може формуватися одноосібний виконавчий орган, який здійснює повноваження ради директорів, до якого застосовуються положення розділу X Закону про АТ.

Управління поточною діяльністю АТ здійснюють виконавчі директори. Функції з управління ризиками та контролю за діяльністю виконавчих директорів і товариства в цілому здійснюють невиконавчі директори.

За дворівневої структури управління органами управління АТ є загальні збори, орган, відповідальний за здійснення нагляду (наглядова рада), і виконавчий орган (колегіальний або одноосібний). Дворівнева структура управління передбачає чіткий розподіл функцій з безпосереднього управління поточною (операційною) діяльністю АТ, які здійснює виконавчий орган, та функцій контролю за роботою виконавчого органу та інших керівників акціонерного товариства (у тому числі підрозділів контролю та внутрішнього аудиту), які здійснює наглядова рада. До складу наглядової ради входять члени наглядової ради, частина з яких у встановлених законом випадках є незалежними директорами.

Структура управління АТ визначається статутом акціонерного товариства. Вимоги до застосування однорівневої або дворівневої структури управління акціонерним товариством встановлюються спеціальним законом.

АТ, створене із дворівневою структурою управління, має право прийняти рішення про перехід на однорівневу структуру управління, крім випадків,

передбачених відповідним спеціальним законом. АТ, створене з однорівневою структурою управління, має право прийняти рішення про перехід на дворівневу структуру управління, крім випадків, передбачених законом.

Зміна виду структури управління не є реорганізацією або перетворенням АТ.

АТ може здійснювати емісію акцій двох типів – простих та привілейованих. Статутом АТ може передбачатися емісія одного чи кількох класів привілейованих акцій, що надають їх власникам різні права. Товариство не може встановлювати обмеження щодо кількості акцій або кількості голосів за акціями, що належать одному акціонеру. Прості акції товариства не підлягають конвертації у привілейовані акції або інші цінні папери акціонерного товариства. Купівля та продаж акції товариства може здійснюватися на організованому ринку капіталу. Публічне АТ зобов'язане пройти процедуру допуску акцій до торгів на регульованому фондовому ринку або фондовому багатосторонньому торговельному майданчику у встановленому законодавством порядку та залишатися хоча б на одному з таких організованих ринків капіталу в Україні. АТ має право приймати в заставу власні цінні папери, а власні акції – виключно за умови, що кількість таких акцій разом з акціями, які вважаються викупленими або іншим чином набутими товариством, не перевищуватиме 20 відсотків загальної кількості акцій товариства, звіт про результати емісії яких зареєстровано в установленому порядку. Правочини щодо акцій вчиняються в письмовій формі. Юридична особа, яка перебуває під контролем акціонерного товариства, не має права придбавати акції такого АТ.

ТЕМА 5. КООПЕРАТИВИ ТА ІНШІ ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН ЯК СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Виробничі, обслуговуючі, споживчі та сільськогосподарські кооперативи. Правове становище виробничого кооперативу визначається положеннями ст. ст. 163–166 ЦК України, ст. ст. 94–110 ГК України, Законом

України «Про кооперацію». Згідно з ч. 1 ст. 95 ГК України виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства з метою спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їх особистій трудовій участі та об'єднанні майнових пайових внесків, участі в управлінні підприємством та розподілі доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі у його діяльності. Схоже визначення містить ч. 1 ст. 163 ЦК України. Згідно із Законом України «Про кооперацію» виробничий кооператив – це кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку (ст. 2 Закону України «Про кооперацію»).

Загальні ознаки виробничого кооперативу:

1. до кола їх учасників належать тільки фізичні особи;
2. метою є спільна виробнича або інша господарська діяльність;
3. передбачається отримання учасниками кооперативу прибутку від такої діяльності.

ГК України додатково робить акцент на участі усіх членів в управлінні діяльністю кооперативу.

Виробничий кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Чисельність членів виробничого кооперативу не може бути меншою, ніж три особи. Рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Установчим документом виробничого кооперативу є його статут, який приймається засновниками на установчих зборах.

Згідно із ч. 1 ст. 100 ГК України майно виробничого кооперативу становить колективну власність кооперативу. Джерелами формування майна виробничого кооперативу відповідно до Закону України «Про кооперацію» є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності; кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій; грошові та майнові

пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством (ст. 19 Закону України «Про кооперацію»).

Для здійснення господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні майнові фонди (ч. 3 ст. 100 ГК України). Пайовий фонд кооперативу формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів кооперативу при створенні кооперативу і є одним із джерел формування майна кооперативу.

Окремі науковці відмежовують юридичні категорії – пай і пайовий внесок, звертаючи увагу, що до паю, крім пайового внеску, включаються додаткові внески, якщо такі є та частка майна кооперативу, котра була розподілена на паї членів

Неподільний фонд формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу (ст. 20 Закону України «Про кооперацію»). Правовий режим неподільного фонду регламентовано положеннями ст. ст. 2, 20 та 29 Закону України «Про кооперацію», між якими існують деякі невідповідності, які стосуються можливості розподілу цього фонду між членами виробничого кооперативу. Так, ст. 2 та ст. 29 Закону України «Про кооперацію» вказують на неможливість розподілу неподільного фонду між членами кооперативу. Одночасно ст. 20 цього Закону допускає можливість такого розподілу, якщо це буде передбачено законом.

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та за рахунок інших не заборонених законом надходжень. Використовуються кошти резервного фонду для покриття можливих втрат (збитків), в тому числі для покриття шкоди від надзвичайних ситуацій (ст. ст. 2, 20 Закону України «Про кооперацію»).

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших надходжень для забезпечення його статутної діяльності.

Спеціальний фонд, як правило, створюється для реалізації окремих програм (проектів) кооперативу.

Одержання частини прибутку від діяльності кооперативу є однією з важливих форм реалізації членами виробничих кооперативів своїх майнових прав. Ці виплати здійснюються за рахунок частини доходу, що залишається після сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до відповідних бюджетів, погашення кредитів, покриття збитків, проведення відрахувань до фондів кооперативу (ст. 25 Закону України «Про кооперацію»). Дохід, призначений до розподілу між членами кооперативу, розподіляється на дві частини – кооперативні виплати та виплати на паї.

Кооперативні виплати нараховуються членам кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу у порядку, визначеному рішенням вищого органу управління кооперативу. Загальні критерії обчислення трудової участі члена виробничого кооперативу законом не встановлено. Такими критеріями на практиці можуть бути тривалість трудового стажу у цьому кооперативі, обсяг трудової або іншої участі тощо. Їх доцільно детально прописувати у статуті кооперативу.

Реалізувати своє право на отримання виплат члени виробничого кооперативу можуть при наявності таких умов:

- 1) наявність у кооперативу чистого прибутку за результатами фінансового року;
- 2) відрахування обов'язкових коштів на формування і поповнення фондів кооперативу;
- 3) прийняття загальними зборами членів кооперативу рішення про розподіл між ними частини отриманого прибутку.

Однією із характерних ознак виробничих кооперативів є членський характер їх утворення та функціонування. Право членства має особистий, індивідуальний характер; воно є невід'ємним від особи і не може бути передане іншим громадянам, а також не переходить до спадкоємців.

Члени виробничого кооперативу мають майнові (одержання кооперативних виплат та виплат на паї; одержання паю у разі виходу з кооперативу) та немайнові (участь в управлінні, право голосу на загальних зборах, право обирати і бути обраним до органів управління; право користуватися послугами кооперативу; одержання достовірної та повної інформації про фінансово-господарську діяльність кооперативу) права.

Членські відносини у кооперативі припиняються на підставі конкретних юридичних фактів. До першої групи підстав можна віднести випадки, коли припинення членства відбувається внаслідок добровільного виходу з кооперативу. До другої групи підстав відносять випадки, коли припинення членських відносин відбувається з ініціативи кооперативу.

Основа побудови органів управління виробничого кооперативу полягає у рівному праві кожного члена на участь в управлінні та прийнятті рішень з питань його діяльності.

Право управління кооперативом реалізується через голосування на загальних зборах членів кооперативу (зборів уповноважених кооперативу) та шляхом участі у виборних органах управління, систему яких становлять: виконавчий орган (правління), контрольно-ревізійні органи (спостережна рада та ревізійна комісія), а також окремі посадові особи (голова кооперативу, виконавчий директор, керівники структурних підрозділів).

Загальні збори членів кооперативу (збори уповноважених кооперативу) є вищим органом управління, що вирішує найважливіші питання діяльності виробничого кооперативу. Вищий орган має право приймати рішення як щодо питань, які належать до його виключної компетенції, так і з усіх інших питань, пов'язаних зі статутною діяльністю кооперативу (ч. 2 ст. 102 ГК України; ст. 15 Закону України «Про кооперацію»).

Участь у загальних зборах та голосування на них є правом, а не обов'язком учасника кооперативу.

Чинне законодавство не передбачає права членів кооперативу, які становлять менше третини від їх загальної кількості скликати позачергові

загальні збори або вимагати від виконавчого органу юридичної особи скликання позачергових зборів, у тому числі – у разі відмови виконавчого органу юридичної особи чи неможливості скликання загальних зборів.

Відповідно до ч. 5 ст. 15 Закону України «Про кооперацію» члени кооперативу повинні бути повідомлені про дату, місце, час проведення та порядок денний загальних зборів членів кооперативу (зборів уповноважених кооперативу). Обов'язковою умовою повідомлення про скликання загальних зборів членів кооперативу (зборів уповноважених кооперативу) є одночасна наявність у такому повідомленні інформації про час, місце проведення зборів та інформації про питання, що будуть винесені на розгляд зборів (порядок денний).

Правління виробничого кооперативу – колегіальний виконавчий орган, який підзвітний загальним зборам. Правління здійснює керівництво повсякденною діяльністю кооперативу у період між загальними зборами та забезпечує виконання їх рішень. Правління обирається загальними зборами у кооперативі, до складу якого входять не менше десяти членів (ч. 6, 7 ст. 103 ГК України).

Для оперативного управління діяльністю кооперативу правління має право наймати виконавчого директора, який не є членом кооперативу. Спостережна рада утворюється у виробничому кооперативі, якщо кількість його членів перевищує 50 осіб. Вона обирається на загальних зборах у кількості 3–5 осіб і є підзвітною загальним зборам. До компетенції спостережної ради віднесено здійснення контролю за діяльністю виконавчого органу кооперативу, додержанням статуту та діяльністю виконавчого директора.

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія (або ревізор – в кооперативі, до складу якого входить менше десяти членів). Члени ревізійної комісії (ревізор) обираються загальними зборами у порядку, встановленому статутом. Ревізійна комісія

підзвітна загальним зборам. Основною її функцією є контроль за фінансово-господарською діяльністю кооперативу.

Відповідно до завдань і характеру діяльності крім виробничих кооперативів, в Україні діють обслуговуючі та споживчі кооперативи. За напрямками своєї діяльності зазначені види кооперативів можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торгово-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Правові, організаційні, економічні та соціальні функції обслуговуючих і споживчих кооперативів врегульовано Законом України «Про кооперацію».

Підхід, що обслуговуючі та споживчі кооперативи є суб'єктами корпоративних правовідносин є усталеним і його послідовно дотримуються суди. Зокрема така позиція сформована у постановках Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2019 у справі № 509/577/18 та від 05.11.2019 у справі №922/80/18, зокрема суд зазначив, що «члени обслуговуючого кооперативу незалежно від напрямку його діяльності є носіями корпоративних прав, а відносини між його членами та кооперативом, які пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, є корпоративними».

Також у постанові КГС ВС від 23.06.2021 у справі № 920/26/21 висловлена позиція, що спори у правовідносинах, які стосуються порядку створення, реєстрації, реорганізації, діяльності і ліквідації об'єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку розглядаються господарськими судами, оскільки такі спори виникають при здійсненні права управління юридичною особою, а тому є найбільш наближеними до спорів, пов'язаних з діяльністю або припиненням діяльності юридичної особи незалежно від суб'єктного складу такого спору.

Особливості діяльності споживчих кооперативів визначено Законом України «Про споживчу кооперацію» і ст. 111 ГК України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про споживчу кооперацію» споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі.

Обслуговуючим є кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх господарської діяльності. Обслуговуючі кооперативи можуть надавати послуги іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу.

Споживчим є кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення потреб його членів (ст. 2 Закону України «Про кооперацію»).

Порядок утворення, принципи діяльності, правовий режим майна, членство та управління в обслуговуючих і споживчих кооперативах від виробничих кооперативів майже не відрізняються. Проте, існують певні особливості, які притаманні лише обслуговуючим і споживчим кооперативам.

По-перше: якщо особиста трудова участь є необхідною умовою членства у виробничому кооперативі, а її припинення за приписами ст. 13 Закону України «Про кооперацію» тягне припинення членства, то членство в обслуговуючих і споживчих кооперативах з обов'язковою трудовою участю в них не пов'язується.

По-друге: членами обслуговуючих і споживчих кооперативів можуть бути не лише фізичні, а також і юридичні особи, які беруть участь у діяльності цих

кооперативів через своїх представників (ст. 7 Закону України «Про кооперацію»).

По-третє: ст. 14 Закону України «Про кооперацію» в обслуговуючих і споживчих кооперативах передбачається можливість асоційованого членства. Асоційованим членом може бути фізична та юридична особа, яка внесла пайовий внесок і користується лише правом дорадчого голосу. У той же час у разі ліквідації кооперативу асоційований член має переважне порівняно з іншими членами кооперативу право на одержання паю. Інститут асоційованого членства дозволяє обслуговуючим і споживчим кооперативам залучати додаткові кошти та спрямовувати їх на свій розвиток.

По-четверте: на відміну від виробничих кооперативів, які провадять свою господарську діяльність лише з метою одержання прибутку, обслуговуючі та споживчі кооперативи утворюються та здійснюють свою діяльність без цієї мети (ст. 23 Закону України «Про кооперацію»).

Сільськогосподарські кооперативи виділено законодавцем в окрему групу кооперативних організацій, а їх правові та організаційні умови діяльності визначено спеціальним законом – Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Статтею 1 цього закону визначено, що сільськогосподарським кооперативом є юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів кооперативу.

Членом сільськогосподарського кооперативу є спеціальний суб'єкт – сільськогосподарський виробник, яким може бути як фізична, так і юридична особа незалежно від форм власності та господарювання. Умовою членства в сільськогосподарському кооперативі є внесення вступного та пайового внесків у розмірах, визначених його статутом.

У сільськогосподарському кооперативі допускається асоційоване членство. Асоційованим членом може бути фізична чи юридична особа, що зробила пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі.

Виходячи з цілей, завдань і характеру діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі (ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Сільськогосподарські виробничі кооперативи утворюються для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи створюються лише для надання комплексу послуг, пов'язаних з переробкою та збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва переважно членам кооперативу, а також іншим особам з метою провадження їх сільськогосподарської діяльності.

Членом виробничого сільськогосподарського кооперативу можуть бути тільки фізичні особи, а членом обслуговуючого кооперативу – як фізичні, так і юридичні особи.

В іншому господарсько-правовий статус сільськогосподарських кооперативів від звичайних виробничих і обслуговуючих кооперативів не відрізняється.

Корпоративне приватне підприємство. За змістом ст. 113 ГК України корпоративним приватним підприємством є підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Окремого закону, який встановлював би правові та організаційні основи діяльності корпоративних приватних підприємств не існує, а тому їх господарська діяльність регулюється положеннями глави 7 ГК України, що визначає загальні основи функціонування підприємств усіх форм власності (ст. ст. 62–72 ГК України).

Корпоративне приватне підприємство (приватне підприємство) є самостійним суб'єктом господарювання, створеним однією чи кількома

фізичними особами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої не забороненої законом господарської діяльності.

Приватне підприємство є суб'єктом права, який створюється для здійснення як підприємницької, так і некомерційної господарської діяльності. Приватне підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Установчим документом приватного підприємства є статут.

У складі приватного підприємства можуть утворюватися виробничі структурні підрозділи (виробництва, цехи, відділення, дільниці, бригади, бюро, лабораторії тощо), а також функціональні структурні підрозділи апарату управління (управління, відділи, бюро, служб тощо). Функції, права та обов'язки зазначених структурних підрозділів визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства. Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, розміщення яких здійснюється за обов'язковим погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування. Відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення, яке затверджується підприємством.

Правовий режим майна приватного підприємства залежить від його типу. За приватним підприємством унітарного типу майно може закріплюватися на будь-якому з основних правових титулів – праві власності, праві господарського відання, праві оперативного управління. У свою чергу, за приватним підприємством корпоративного типу майно закріплюється на праві спільної часткової приватної власності.

Майно підприємства становлять виробничі і невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі. Джерелами формування майна підприємства є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи, одержані від реалізації продукції, послуг, інших видів

господарської діяльності; доходи від цінних паперів; кредити банків та інших кредиторів; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; майно, придбане в інших суб'єктів господарювання, організацій та громадян у встановленому законодавством порядку; інші джерела, не заборонені законодавством України. Цілісний майновий комплекс підприємства визнається нерухомістю і може бути об'єктом купівлі-продажу та інших угод.

Приватне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном, на яке згідно з законом може бути накладено стягнення. Власник не відповідає своїм майном за зобов'язаннями заснованого ним приватного підприємства, а підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника.

Управління приватним підприємством здійснює власник (власники) підприємства або призначений ним директор. Директор може виконувати свої посадові обов'язки як на оплатній, так і безоплатній основі.

Відносини приватного підприємства з іншими суб'єктами господарювання здійснюються на основі господарських договорів. При цьому підприємство є вільними у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України.

Фермерське господарство. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства відповідно до закону (ст. 1 ЗУ «Про фермерське господарство»).

Правові засади створення та діяльності фермерських господарств визначено Законом України «Про фермерське господарство».

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї. Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа – підприємець.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови, що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України.

Обов'язковою передумовою державної реєстрації фермерського господарства є набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі статуту.

Фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності та спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних.

Здійснюючи господарську діяльність, фермерське господарство має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування; створювати разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання; бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуте на законних підставах, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями,

спорудами, обладнанням, а також інші майнові права, грошові кошти, які передаються його членами. Майнові права, що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються йому лише на визначений у статуті термін.

Головою фермерського господарства є його засновник або інша визначена в статуті особа. Головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї.

Право на створення фермерського господарства має громадянин України, який досяг 18-річного віку, має необхідний обсяг цивільної дієздатності та бажання створити фермерське господарство. Голова фермерського господарства представляє фермерське господарство перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями; укладає від імені господарства угоди; має право вчиняти інші юридично значимі дії.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства. До членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться: дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти), визнають і дотримуються положень статуту фермерського господарства.

Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом). У разі створення фермерського господарства одним із членів сім'ї інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього фермерського господарства тільки після внесення змін до

його статуту. Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві (розмір частки та порядок її отримання визначаються статутом).

Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення.

Діяльність фермерського господарства припиняється у разі:

- 1) реорганізації фермерського господарства за рішенням власника;
- 2) ліквідації фермерського господарства за рішенням власника;
- 3) визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом)

в порядку, встановленому законом;

4) якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Колективне сільськогосподарське підприємство. Правові та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства визначено Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство».

Відповідно до ст. 1 вищевказаного закону, колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) є добровільним об'єднанням громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування.

КСП є юридичною особою, має поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банку та може мати печатки. Підприємство створюється на добровільних засадах і вважається створеним та набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Основними завданнями підприємства є виробництво товарної продукції рослинництва і тваринництва, а також її переробка та інші види діяльності, спрямовані на задоволення інтересів членів підприємства, трудового колективу і населення. КСП має право самостійно визначати напрями сільськогосподарського виробництва; кооперуватися з промисловими підприємствами та установами при переробці сільськогосподарської продукції та виготовленні інших товарів споживання; вступати в договірні відносини з будь-якими підприємствами, установами і організаціями, з окремими громадянами; самостійно визначати ціни і тарифи на вироблену продукцію та надані послуги; випускати цінні папери; купувати акції, державні облігації, ощадні сертифікати та інші цінні папери.

КСП є суб'єктом колективної форми власності. Об'єктами права колективної власності підприємства є земля, інші основні та оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена продукція, одержані доходи та придбане на законних підставах майно. КСП самостійно володіє, користується і розпоряджається належними йому об'єктами власності. Право колективної власності здійснюють загальні збори членів підприємства, збори уповноважених або створений ними орган управління підприємства, якому передано окремі функції з господарського управління колективним майном.

У КСП утворюється пайовий фонд майна членів підприємства, до якого включається вартість основних виробничих і оборотних фондів, створених за рахунок діяльності підприємства, цінні папери, акції, гроші та відповідна частка від участі в діяльності інших підприємств і організацій.

Право членів КСП на пайовий фонд майна залежить від їх трудового внеску. Члену підприємства щорічно нараховується частина прибутку залежно від частки у пайовому фонді, яку за його бажанням може бути виплачено або зараховано у збільшення частки в пайовому фонді. Ці відносини регулюються статутом.

Пай є власністю члена КСП, проте право розпоряджатися своїм паєм останній набуває після припинення членства в підприємстві. Пай може успадковуватися в порядку, встановленому ЦК України.

Членами КСП можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають і виконують його статут. Членство ґрунтується на праві добровільного вступу до членів КСП і безперешкодного виходу із складу його членів. Вищим органом самоврядування у КСП є загальні збори членів або збори уповноважених, які наділені правом приймати статут, вносити до нього зміни та доповнення; обирати правління, його голову та ревізійну комісію підприємства; приймати рішення про реорганізацію і ліквідацію КСП, про його участь в акціонерних товариствах, корпораціях, асоціаціях, концернах та інших об'єднаннях; вирішувати інші важливі питання діяльності підприємства. У період між загальними зборами справами КСП управляє правління, повноваження якого визначаються статутом.

Ліквідація та реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) підприємства провадяться за рішенням загальних зборів (зборів уповноважених) його членів або за рішенням суду. КСП може бути ліквідовано у разі визнання його банкрутом та на інших підставах, передбачених законодавством України. Підприємство вважається таким, що припинилося, з дати внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію його припинення.

Необхідно звернути увагу, що у постанові від 6 квітня 2021 року у справі № 910/10011/19 Верховний Суд визнав існування корпоративних відносин в релігійних організаціях, зазначивши, що: «Велика Палата Верховного Суду звертає увагу, що відповідно до частини третьої статті 8 Закону № 987-ХІІ держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних та організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості шляхом внесення відповідних змін до статуту (положення) релігійної громади. Рішення про зміну підлеглості та внесення відповідних змін або доповнень до статуту вичерпує свою дію з моменту внесення таких змін або доповнень до

статуту (прийняття статуту в новій редакції). При цьому Велика Палата Верховного Суду знов звертає увагу, що спори, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності юридичної особи, є корпоративними в розумінні пункту 3 частини першої статті 20 ГПК незалежно від того, чи є позивач та інші учасники справи акціонерами (учасниками) юридичної особи, і мають розглядатися за правилами ГПК. Подібні за змістом висновки сформульовані, зокрема, в постановках Великої Палати Верховного Суду від 10 вересня 2019 року у справі № 921/36/18, від 18 березня 2020 року у справі № 466/6221/16-а, від 15 квітня 2020 року у справі № 804/14471/15, від 03 листопада 2020 року у справі № 922/88/20».

Таким чином, враховуючи практику Верховного Суду, під до суб'єктів корпоративних відносин слід відносити зареєстровані у встановленому законом порядку юридичні особи, засновані на засадах членства. Характер здійснюваної діяльності, кількість учасників, вид установчого документу, найменування облікової категорії на позначення сукупності вкладів учасників корпорації або ж наявність органів управління є факультативними ознаками корпорацій і можуть вказувати лише на специфіку членських (корпоративних) відносин в них. Суб'єктами корпоративних відносин треба вважати господарські товариства (в тому числі повні та командитні товариства), кооперативи, кредитні спілки, фермерські господарства, громадські об'єднання, релігійні та благодійні організації, політичні партії, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку і т.д.

ТЕМА 6. БІРЖОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ІНШІ ОСОБЛИВІ СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН.

Правовий статус товарної біржі. Товарна біржа у класичному розумінні є однією із форм організованого ринку, де відбувається оптова торгівля масовими якісно однорідними та взаємозамінними сировинними і продовольчими товарами.

З організаційного боку — це добре обладнане «ринкове місце», що надається учасникам біржового торгу.

В економічному тлумаченні — це організований у певному місці регулярно діючий за встановленими правилами оптовий ринок, на якому укладають угоди купівлі-продажу товарів за зразками й стандартами і контрактів на їхню поставку в майбутньому за цінами, офіційно встановленими на основі попиту і пропозиції.

В юридичному аспекті — це організація, що об'єднує фізичних і юридичних осіб, які володіють відокремленим майном і мають відповідні права та обов'язки.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про товарну біржу» товарна біржа є юридичною особою, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю та провадить професійну діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, професійну діяльність з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені цим Законом.

Виключно на товарній біржі укладаються біржові договори на умовах спот - договори, умови яких передбачають, що фактичне постачання біржового товару заплановано здійснюється в межах найбільшого з таких проміжків часу:
- двох робочих днів; - проміжку часу, визначеного

Юридична особа набуває статусу товарної біржі з дня отримання ліцензії на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах та/або ліцензії на провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Юридична особа, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах та/або ліцензію на провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, є професійним учасником організованих товарних ринків.

Товарна біржа починає функціонувати після реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку правил товарної біржі.

Товарна біржа, крім ліцензії на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарній біржі, ліцензії на провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, має право у порядку, встановленому Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», отримати ліцензію (ліцензії) на провадження на ринках капіталу таких видів діяльності:

- 1) клірингова діяльність з визначення зобов'язань;
- 2) діяльність з організації укладання деривативних контрактів на регульованому ринку деривативних контрактів;
- 3) діяльність з організації укладання деривативних контрактів на БТМ деривативних контрактів;
- 4) діяльність з організації укладання деривативних фінансових інструментів на ОТМ деривативних контрактів.

Товарна біржа не може бути учасником біржових торгів та здійснювати торгівлю біржовими товарами за власний рахунок або за рахунок третіх осіб і бути стороною біржової угоди (біржового договору) щодо купівлі-продажу біржових товарів, що укладається на такій товарній біржі.

Товарна біржа може здійснювати позабіржові операції з біржовим чи іншим товаром у випадках, передбачених законодавством.

Слова «товарна біржа», «оператор організованого ринку», «організований ринок» та похідні від них дозволяється використовувати у назві лише юридичним особам, які отримали ліцензію на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, відповідно до вимог Закону України «Про товарні біржі».

Статтею 4 Закону України «Про товарні біржі» визначено, що товарна біржа здійснює підприємницьку діяльність, має на меті одержання прибутку та провадить свою діяльність відповідно до законодавства України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Засновниками та акціонерами (учасниками) товарної біржі можуть бути фізичні та юридичні особи – резиденти та нерезиденти.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку визначає умови отримання іноземними юридичними особами ліцензії на провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах.

Законом України «Про товарні біржі» встановлено умови, за яких юридична особа не може бути товарною біржею, зокрема коли:

1) юридична особа створена відповідно до законодавства держави, що здійснює збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України»;

2) до юридичної особи застосовано санкції відповідно до Закону України «Про санкції»;

3) юридична особа включена до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

4) особа підконтрольна особам, зазначеним у пунктах 1-3 або має таких осіб у своїй структурі власності;

5) юридична особа не відповідає вимогам, встановленим законодавством про товарні біржі.

Установчим документом товарної біржі є статут, який затверджується її вищим органом управління. Статут товарної біржі повинен відповідати вимогам, встановленим законом. У статуті товарної біржі визначаються її найменування, порядок управління і формування органів та їх компетенція, мета діяльності, підстави та порядок припинення діяльності товарної біржі, розподілу майна товарної біржі у разі її ліквідації, а також зазначається інша інформація, передбачена законодавством, що регулює діяльність господарських товариств відповідної організаційно-правової форми. Порядок формування та діяльності органів управління товарною біржею, їх компетенція і повноваження визначаються статутом з урахуванням вимог законодавства, встановлених для організаційно-правової форми господарського товариства, в якій утворено товарну біржу.

Мінімальний розмір початкового капіталу товарної біржі не може бути меншим ніж 20 мільйонів гривень.

Членами товарної біржі можуть бути юридичні особи – засновники (акціонери, учасники – залежно від організаційно-правової форми, в якій утворена товарна біржа), а також інші юридичні особи – резиденти і нерезиденти. Порядок прийняття у члени біржі та вибуття із складу її членів визначається правилами товарної біржі. Фізичні особи – підприємці можуть бути членами товарної біржі, якщо це передбачено статутом товарної біржі.

Статтею 14 Закону України «Про товарні біржі» встановлено, що членом товарної біржі не може бути іноземна особа, яка є резидентом держави, що здійснює збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України», а також особа, до якої застосовано санкції згідно з резолюціями Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, рішеннями Ради Європейського Союзу, інших міждержавних об'єднань, членом (учасником) яких є Україна, які передбачають обмеження або заборону торговельних та/або фінансових операцій.

Особа, яка має намір набути статусу товарної біржі, а також товарна біржа протягом всього періоду своєї діяльності повинні відповідати ліцензійним умовам провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах та/або ліцензійним умовам провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а саме: організаційним та операційним вимогам, вимогам до розміру статутного і власного капіталу, порядку його визначення, ліквідності, кваліфікаційним вимогам до фахівців товарних бірж, вимогам до технічного та програмного забезпечення, вимогам щодо джерел походження коштів, за рахунок яких формується статутний капітал товарної біржі, іншим вимогам і показникам, що обмежують ризики діяльності товарної біржі, які встановлені цим Законом та нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Юридична або фізична особа, яка має намір набути участь у товарній біржі або збільшити її таким чином, що така особа прямо та/або опосередковано, самотійно чи спільно з іншими особами володітиме 10, 25, 50, 75 і більше відсотками статутного капіталу товарної біржі чи правом голосу акцій (часток) у статутному капіталі товарної біржі та/або незалежно від формального володіння має намір набути право справляти значний вплив на управління або діяльність товарної біржі, зобов'язана погодити намір такого набуття з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку у встановленому нею порядку.

Власником істотної участі у товарній біржі не може бути юридична або фізична особа, яка відповідає хоча б одному з таких критеріїв:

1) є резидентом держави, що здійснює збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України»;

2) до особи або до її посадових осіб застосовані санкції згідно з резолюціями Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, рішеннями Ради Європейського Союзу, інших міждержавних об'єднань, членом (учасником) яких є Україна, які передбачають обмеження або заборону торговельних та/або фінансових операцій;

3) до особи або до її посадових осіб застосовані санкції відповідно до Закону України «Про санкції»;

4) особа або її посадові особи включені до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

5) особа підконтрольна особам, зазначеним у пунктах 1-4, або має таких осіб у своїй структурі власності;

б) не відповідає вимогам, встановленим законодавством.

Товарній біржі та її працівникам забороняється надавати фізичним та/або юридичним особам рекомендації щодо звернення для отримання послуг до конкретних учасників біржових торгів, а також рекомендації щодо придбання того чи іншого біржового товару.

Працівники товарної біржі не мають права брати участь у біржових або позабіржових операціях з біржовими товарами, виконувати роботи, пов'язані з участю у біржових торгах, на підставі трудових, цивільно-правових договорів з учасниками біржових торгів та їх пов'язаними особами, використовувати, розголошувати у власних інтересах або інтересах третіх осіб інформацію, яка не підлягає розкриттю, про учасників біржових торгів, їхніх клієнтів та їхню діяльність.

Товарна біржа на своєму веб-сайті розкриває відповідно до вимог, встановлених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, інформацію щодо біржових торгів, зокрема: щодо опису біржового товару, кількості укладених та виконаних біржових угод (біржових договорів), ціни біржового товару. Товарна біржа здійснює зберігання паперових та/або електронних документів щодо укладення (виконання) біржових угод (біржових договорів) протягом строку, не меншого трьох років, якщо інше не передбачено законодавством.

Державне регулювання діяльності товарних бірж здійснюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку шляхом:

- 1) розроблення нормативно-правових актів щодо товарних бірж;
- 2) ліцензування товарних бірж щодо організації торгівлі продукцією на товарних біржах;
- 3) реєстрації правил товарної біржі та змін до них;
- 4) установлення для товарних бірж вимог до регулятивного капіталу та інших показників, що обмежують ризики їх діяльності;
- 5) визначення вимог до порядку звітування та розкриття інформації товарною біржею;
- 6) встановлення наявності ознак маніпулювання та інших зловживань на товарній біржі;
- 7) встановлення за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у відповідній

сфері, критеріїв цінової нестабільності біржового товару на товарній біржі залежно від виду, ліквідності та/або ринкової ціни такого біржового товару;

8) здійснення нагляду та контролю за додержанням товарними біржами встановлених законодавством вимог щодо їхньої діяльності та застосування відповідних санкцій за їх порушення;

9) виконання інших повноважень, передбачених законодавством.

Учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків. Правову основу функціонування ринків капіталу та організованих товарних ринків становлять Конституція України, Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», закони України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків», «Про депозитарну систему України», «Про інститути спільного інвестування», інші закони України щодо зазначеної сфери, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інші акти законодавства України.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» (Закон Про ринки капіталу) ринки капіталу – це фондовий ринок, ринок деривативних фінансових інструментів та грошовий ринок.

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов'язань, викупу та обліку цінних паперів (у тому числі деривативних цінних паперів).

Ринок деривативних фінансових інструментів – це сукупність учасників ринку деривативних фінансових інструментів та правовідносин між ними, що виникають під час емісії деривативних цінних паперів, укладення деривативних контрактів, вчинення та виконання правочинів щодо деривативних цінних паперів, укладення та виконання договорів про заміну сторони деривативних контрактів, виконання зобов'язань за деривативними фінансовими інструментами.

Грошовий ринок – це сукупність учасників грошового ринку та правовідносин між ними, що виникають під час вчинення правочинів щодо інструментів грошового ринку та валютних цінностей.

Учасники ринків капіталу – це учасники фондового ринку, учасники ринку деривативних фінансових інструментів та учасники грошового ринку.

Учасники фондового ринку – це емітенти, у тому числі іноземні, або особи, які видали неемісійні цінні папери, особи, які надають забезпечення, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на цінні папери, адміністратори, професійні учасники ринків капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу.

Учасники ринку деривативних фінансових інструментів - це емітенти деривативних цінних паперів, інвестори у фінансові інструменти, які є сторонами деривативних контрактів, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на деривативні цінні папери, професійні учасники ринків капіталу, особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками, об'єднання професійних учасників ринків капіталу, а також юридичні особи, які провадять діяльність з торгівлі фінансовими інструментами.

Учасники грошового ринку – це емітенти інструментів грошового ринку, особи, які видали неемісійні інструменти грошового ринку, особи, які надають забезпечення, інвестори у фінансові інструменти, які набули права власності на інструменти грошового ринку, професійні учасники ринків капіталу та особи, які провадять діяльність, пов'язану з ринками капіталу та організованими товарними ринками.

Професійні учасники ринків капіталу – це юридичні особи, що функціонують в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, що провадять на ринках капіталу професійну діяльність, види якої визначені законом.

Професійним учасником ринків капіталу не може бути юридична особа, яка відповідає хоча б одному з таких критеріїв:

1) юридична особа створена відповідно до законодавства держави, що здійснює збройну агресію проти України у значенні, наведеному у статті 1 Закону України «Про оборону України»;

2) до юридичної особи застосовані санкції відповідно до Закону України «Про санкції»;

3) юридична особа включена до переліку осіб, пов'язаних з провадженням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

4) юридична особа підконтрольна особам, зазначеним у пунктах 1-3, або має таких осіб серед власників істотної участі;

5) юридична особа не відповідає вимогам, встановленим законодавством до професійних учасників ринків капіталу.

Статтею 41 Закону Про ринки капіталу визначено, що професійна діяльність на ринках капіталу – це діяльність акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю або товариств з додатковою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг на ринках капіталу під час здійснення професійної діяльності, зокрема:

1) діяльності з торгівлі фінансовими інструментами;

2) діяльності з організації торгівлі фінансовими інструментами;

3) клірингової діяльності;

4) депозитарної діяльності;

5) діяльності з управління активами інституційних інвесторів;

6) діяльності з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю;

7) діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів.

Поєднання професійної діяльності на ринках капіталу з іншими видами діяльності дозволяється виключно в таких випадках:

1) поєднання провадження банківської діяльності з діяльністю з торгівлі фінансовими інструментами, депозитарною діяльністю, діяльністю з

управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю та діяльністю з управління іпотечним покриттям;

2) поєднання провадження професійним учасником ринків капіталу своєї діяльності з діяльністю з надання інформаційних послуг на ринках капіталу та організованих товарних ринках;

3) поєднання провадження професійним учасником ринків капіталу своєї діяльності з діяльністю торгового репозиторію;

4) поєднання провадження професійним учасником ринків капіталу клірингової діяльності з визначення зобов'язань з діяльністю з організації торгівлі продукцією та/або діяльністю з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах;

5) поєднання провадження оператором організованого ринку капіталу своєї діяльності з діяльністю з організації торгівлі продукцією;

6) поєднання провадження Національним банком України своєї діяльності з професійною діяльністю на ринках капіталу у випадках, встановлених законом;

7) поєднання Центральним депозитарієм цінних паперів та депозитарними установами своєї професійної діяльності з діяльністю із забезпечення функціонування облікової системи часток товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю.

Професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків за типами поділяються на:

1) професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, які є підприємствами, що становлять суспільний інтерес відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»;

2) професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, які є системно важливими професійними учасниками відповідно до Закону Про ринки капіталу;

3) інших професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків.

Системно важливий професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків – це професійний учасник ринків капіталу, діяльність якого впливає на стабільність функціонування ринків капіталу.

Системно важливими професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків є:

- 1) материнські установи;
- 2) материнські фінансові холдинги;
- 3) змішані материнські фінансові холдинги;
- 4) професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків,

неплатоспроможність або збої в діяльності яких можуть становити системний ризик для функціонування ринків капіталу.

Материнською установою є:

- 1) професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, дочірньою компанією якого є професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитна установа, фінансова компанія або підприємство, що надає додаткові послуги, та який не є дочірньою компанією іншого професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитної установи, фінансового холдингу компанії або змішаного фінансового холдингу;

- 2) професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, який прямо або опосередковано володіє часткою у розмірі, що перевищує 20 відсотків капіталу (прав голосу) професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитної установи, фінансової компанії або підприємства, що надає додаткові послуги, та який не є дочірньою компанією іншого професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитної установи, фінансового холдингу компанії або змішаного фінансового холдингу.

Дочірньою компанією є юридична особа, у якій інша юридична особа (материнська компанія):

- 1) має більшість прав голосу; або

2) має право формування складу органів управління як учасник (акціонер); або

3) має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління діяльністю на основі угоди; або

4) є учасником (акціонером) та за умови, що виконується хоча б одна з таких умов:

а) більшість членів органів управління дочірньої компанії, що обіймали посади протягом поточного та попереднього фінансового року, було призначено виключно за результатами голосування материнської компанії, якщо такій компанії належало 20 і більше відсотків прав голосу та участь у голосуванні не брали інші юридичні особи (які відповідають вимогам материнської або дочірньої компанії);

б) на підставі договору, укладеного з іншими учасниками (акціонерами), самостійно контролює більшість прав голосу.

Фінансовою компанією є фінансова установа, змішаний фінансовий холдинг, платіжна організація.

Підприємство є таким, що надає додаткові послуги, якщо провадження ним діяльності передбачає володіння або надання у користування нерухомого майна, надання послуг з обробки інформації або подібних послуг одному або більше професійному учаснику ринків капіталу та організованих товарних ринків чи одній або більше кредитній установі, що споживаються такими учасниками чи установами при провадженні основного виду діяльності.

Материнським фінансовим холдингом є фінансовий холдинг, який не є дочірньою компанією професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитної установи, фінансового холдингу компанії або змішаного фінансового холдингу.

Фінансовим холдингом є фінансова компанія, більшість або всі дочірні компанії якої складають професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитні установи або фінансові компанії та яка не є змішаним фінансовим холдингом.

Більшість дочірніх компаній фінансового холдингу складають професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитні установи або фінансові компанії, якщо принаймні однією з таких дочірніх компаній є професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків або кредитна установа з дотриманням хоча б однієї з таких умов:

1) більше 50 відсотків належних фінансовому холдингу корпоративних прав є корпоративними правами, емітентом яких є його дочірні компанії, що є професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитними установами або фінансовими компаніями;

2) більше 50 відсотків активів за даними консолідованої фінансової звітності фінансового холдингу становлять активи дочірніх компаній, що є професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитними установами або фінансовими компаніями;

3) більше 50 відсотків доходів, отриманих фінансовим холдингом за звітний період, є такими, що отримані від дочірніх компаній, що є професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитними установами або фінансовими компаніями;

4) більше 50 відсотків працівників фінансового холдингу працюють за сумісництвом, надають послуги або виконують роботи за цивільно-правовими договорами з дочірніми компаніями, що є професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитними установами або фінансовими компаніями;

5) більше 50 відсотків значень іншого показника, встановленого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, є пов'язаними з його дочірніми компаніями, що є професійними учасниками ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитними установами або фінансовими компаніями.

Змішаним фінансовим холдингом є материнська компанія (крім кредитних установ, професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховиків (перестраховиків), страхових (перестрахових)

брокерів), яка разом з дочірніми компаніями, щонайменше однією з яких є кредитна установа, професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків або страховик (перестраховик), страховий (перестраховий) брокер, утворює фінансовий конгломерат.

Фінансовим конгломератом є група або підгрупа юридичних осіб, в якій керівником групи або підгрупи є кредитна установа, професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховик (перестраховик) або страховий (перестраховий) брокер або в якій хоча б одна з дочірніх компаній цієї групи або підгрупи є кредитною установою, професійним учасником ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховиком (перестраховиком) або страховим (перестраховим) брокером і яка відповідає одній з таких умов:

1) якщо керівником групи або підгрупи є кредитна установа, професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховик (перестраховик) або страховий (перестраховий) брокер:

а) такий керівник є материнською компанією: підприємства, що надає фінансові послуги; підприємства, яке володіє часткою у розмірі, що перевищує 20 відсотків капіталу (прав голосу) підприємства, що надає фінансові послуги; підприємства, що перебуває з підприємством, що надає фінансові послуги, під спільним контролем або має більше ніж половину спільних членів органів управління та складає консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності, або складає комбіновану фінансову звітність із дотриманням міжнародних стандартів фінансової звітності;

б) принаймні один з членів групи або підгрупи надає послуги у сфері страхування (перестраховування), принаймні один з членів групи або підгрупи є банком або професійним учасником ринків капіталу та організованих товарних ринків;

в) діяльність підприємств групи або підгрупи у сфері страхування (перестраховування) і у сфері надання банківських послуг професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках є суттєвою;

2) якщо керівником групи або підгрупи не є кредитна установа, професійний учасник ринків капіталу та організованих товарних ринків, страховик (перестраховик) або страховий (перестраховий) брокер:

а) співвідношення підсумку балансу членів групи, що надають фінансові послуги, до загального підсумку балансу перевищує 40 відсотків;

б) принаймні один з членів групи або підгрупи надає послуги у сфері страхування (перестраховування), принаймні один з членів групи або підгрупи є банком або професійним учасником ринків капіталу та організованих товарних ринків;

в) діяльність підприємств групи або підгрупи у сфері страхування (перестраховування) і у сфері надання банківських послуг або професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках є суттєвою.

Діяльність є суттєвою, якщо для кожної сфери діяльності середнє співвідношення підсумку балансу підприємств цієї сфери до підсумку балансу групи перевищує 10 відсотків, а також співвідношення вимог до платоспроможності підприємств цієї сфери діяльності до загальних вимог до платоспроможності суб'єктів групи перевищує 10 відсотків.

Порядок визначення керівника групи (підгрупи) встановлюється нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Змішаним материнським фінансовим холдингом є змішаний фінансовий холдинг, що не є дочірньою компанією професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, кредитної установи, фінансового холдингу або змішаного фінансового холдингу.

Системний ризик для функціонування ринків капіталу – це ризик збоїв у роботі фінансової системи, які можуть мати значні негативні наслідки для неї і реального сектору економіки.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє методологію визначення ризику збою в роботі професійного учасника як системного на основі таких критеріїв:

1) обсяг фінансових послуг, що надаються окремим професійним учасником ринків капіталу та організованих товарних ринків;

2) можливість заміщення послуг, що надаються професійним учасником, послугами інших учасників;

3) пов'язаність діяльності професійного учасника з діяльністю інших професійних учасників та підприємствами реального сектору економіки.

Професійна діяльність на ринках капіталу здійснюється виключно на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Ліцензійні умови провадження професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках за її окремими видами, у тому числі організаційні та операційні вимоги, вимоги до розміру початкового і власного капіталу, порядку його визначення, ліквідності, вимоги до осіб, які здійснюють управлінські функції, та інших фахівців професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, вимоги до приміщення, технічного та програмного забезпечення, вимоги щодо джерел походження коштів, за рахунок яких формується початковий капітал професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, інші вимоги та показники, що обмежують ризики професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог, передбачених законом.

Початковий капітал – це капітал, акумульований юридичною особою, яка має намір провадити професійну діяльність на ринках капіталу та/або організованих товарних ринках, що складається з одного або кількох таких елементів:

1) інструменти капіталу (акції, облігації або інші цінні папери, а також запозичення та будь-які інші правочини, що мають наслідком збільшення власного капіталу юридичної особи) за умови, що вони відповідають вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

- 2) емісійний дохід, що належить до інструментів капіталу;
- 3) накопичені прибутки або збитки;
- 4) накопичений інший сукупний дохід;
- 5) інші резерви.

Професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків зобов'язані:

1) дотримуватися пруденційних нормативів та інших показників і вимог, що обмежують ризики операцій, пов'язаних з безпосереднім провадженням професійної діяльності, відповідно до отриманої ліцензії, перелік, розміри і методика розрахунку яких встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Пруденційні нормативи та інші показники і вимоги встановлюються щодо кожного виду професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках;

2) подавати до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку розрахунок показників, що підтверджують виконання встановлених пруденційних нормативів щодо відповідного виду професійної діяльності, в порядку та строки, визначені Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку відповідно до закону.

Посадові особи професійного учасника фондового ринку повинні мати бездоганну ділову репутацію, професійну придатність, відповідні знання, навички та досвід, а також відповідати іншим вимогам, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Статтею 76 Закону Про ринки капіталу визначено, що метою організації корпоративного управління у професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків є забезпечення недопущення завдання шкоди клієнтам такого професійного учасника або створення загрози інвестиціям, запобігання невиконанню професійним учасником вимог законодавства про ринки капіталу та організовані товарні ринки та попередження прийняття професійним учасником ризиків, реалізація яких створює загрозу цілісності

ринків капіталу та організованих товарних ринків і стабільності їх функціонування.

Принципи організації внутрішньої структури професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків:

- 1) ефективне управління професійним учасником, у тому числі шляхом відповідного розподілу обов'язків;
- 2) здійснення нагляду за операційною діяльністю професійного учасника;
- 3) запобігання та врегулювання конфліктів інтересів;
- 4) відповідальність за неналежну організацію корпоративного управління.

Усі професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків зобов'язані створити комплексну, ефективну систему внутрішнього контролю, що включає підсистеми комплаєнсу, управління ризиками та внутрішнього аудиту. Така система створюється з урахуванням особливостей виду професійної діяльності на ринках капіталу та організованих товарних ринках, характеру та обсягів операцій, що здійснюються ними під час провадження такої діяльності, і ризиків, властивих такій діяльності. Професійні учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків зобов'язані здійснювати контроль за функціонуванням такої системи.

Структурні підрозділи або окремі посадові особи, що входять до системи внутрішнього контролю, підпорядковуються органу, відповідальному за здійснення нагляду, та звітують перед ним.

В усіх професійних учасниках ринків капіталу та організованих товарних ринків незалежно від організаційно-правової форми створюється орган, відповідальний за здійснення нагляду. Члени органу, відповідального за здійснення нагляду, повинні відповідати кваліфікаційним вимогам щодо ділової репутації та професійної придатності, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Професійна придатність члена органу, відповідального за здійснення нагляду, визначається як сукупність знань, професійного та управлінського досвіду особи, необхідних для належного виконання посадових обов'язків з

урахуванням бізнес-плану (бізнес-стратегії) професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків.

Порядок формування органу, відповідального за здійснення нагляду, встановлюється статутом професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків.

Орган, відповідальний за здійснення нагляду, повинен встановлювати стратегічні цілі професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків, контролювати актуальність таких цілей та періодично оцінювати прогрес у їх досягненні. Орган, відповідальний за здійснення нагляду, повинен затверджувати внутрішні положення, що регулюють діяльність органів управління професійного учасника (крім тих, що віднесені до виключної компетенції загальних зборів акціонерів (учасників) такого професійного учасника), функціонування системи внутрішнього контролю, а також внутрішні політики щодо надання послуг клієнтам, (крім документів нормативно-технічного характеру), контролювати адекватність та ефективність виконання їхніх вимог. Орган, відповідальний за здійснення нагляду, повинен вживати відповідних заходів для усунення будь-яких недоліків, виявлених під час контролю.

До професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків, які є підприємствами, що становлять суспільний інтерес, або системно важливими професійними учасниками (крім банків), встановлюються такі додаткові вимоги щодо корпоративного управління:

1) органом, відповідальним за здійснення нагляду, є наглядова рада. У складі наглядової ради такого професійного учасника має бути не менше п'яти осіб, якщо більша кількість не встановлена законом;

2) наглядова рада створює постійно діючі комітети:

а) комітет з питань аудиту (аудиторський комітет);

б) комітет з питань визначення винагороди посадовим особам професійного учасника (комітет з винагород);

в) комітет з питань призначень;

г) комітет з управління ризиками.

Наглядова рада може створювати інші постійно діючі та тимчасові комітети;

3) наглядова рада з числа членів наглядової ради обов'язково визначає відповідальну особу, на яку покладено обов'язок із забезпечення реалізації функції комплаєнсу.

До складу кожного комітету входить не менше трьох членів наглядової ради.

Комітет з питань аудиту, комітет з винагород і комітет з питань призначень очолюють члени наглядової ради товариства, які є незалежними членами. Більшість членів зазначених комітетів повинні становити незалежні члени.

ТЕМА 7. ЦІННІ ПАПЕРИ ТА ЇХ ВИДИ. ІНСТИТУТИ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Цінні папери та їх види. Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам.

Цінні папери за порядком їх розміщення або видачі поділяються на емісійні або неемісійні.

Емісійні цінні папери – це цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску цінних паперів стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітента).

До емісійних цінних паперів належать:

- 1) акції;
- 2) акції корпоративних інвестиційних фондів;
- 3) корпоративні облігації;
- 4) облігації місцевих позик;

- 5) державні облігації України;
- 6) облігації міжнародних фінансових організацій;
- 7) депозитні сертифікати банків;
- 8) іпотечні облігації;
- 9) сертифікати фондів операцій з нерухомістю (далі - сертифікати ФОН);
- 10) інвестиційні сертифікати;
- 11) казначейські зобов'язання України;
- 12) державні деривативи;
- 13) опціонні сертифікати;
- 14) фондові варанти;
- 15) кредитні ноти;
- 16) депозитарні розписки.

Цінні папери існують в електронній (електронні цінні папери) та паперовій (паперові цінні папери) формах.

Електронний цінний папір відображається у вигляді облікового запису на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів.

Паперовий цінний папір оформлюється на матеріальному носії як документ, що містить найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити.

Цінні папери за формою випуску (видачі) можуть бути на пред'явника, іменні або ордерні.

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в паперовій формі, належать:

- 1) пред'явникові цінного папера (цінний папір на пред'явника);
- 2) особі, зазначеній у цінному папері (іменний цінний папір);
- 3) особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама реалізувати такі права або призначити своїм наказом іншу уповноважену особу (ордерний цінний папір). При цьому такий наказ (індосамент) може бути повним (із зазначенням імені особи, якій передаються права за таким ордерним цінним папером) або

бланковим (без зазначення імені особи, якій передаються права за таким ордерним цінним папером).

Права на цінний папір та права за цінним папером, що існує в електронній формі, належать власникові рахунка в цінних паперах, відкритого в депозитарній установі, або іншій особі у встановлених законодавством випадках.

Емітент цінних паперів на пред'явника не має права на отримання із системи депозитарного обліку цінних паперів інформації про власників таких цінних паперів у будь-якій формі, крім випадків, передбачених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Емітент іменних цінних паперів має право на отримання із системи депозитарного обліку цінних паперів інформації про власників таких цінних паперів у формі реєстру власників іменних цінних паперів.

Ордерні цінні папери можуть існувати виключно в паперовій формі.

Емісійні цінні папери можуть бути за формою випуску виключно іменними або на пред'явника.

Іменні емісійні цінні папери існують виключно в електронній формі.

Емісійні цінні папери на пред'явника можуть існувати в паперовій та електронній формах. Емісійні цінні папери на пред'явника, що існують у паперовій формі, можуть бути знеруховлені – переведені в електронну форму існування шляхом депонування таких цінних паперів на рахунках у цінних паперах у Центральному депозитарії цінних паперів або Національному банку України відповідно до компетенції, встановленої Законом України «Про депозитарну систему України» в установленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку. Емісійні цінні папери на пред'явника, що існують в електронній формі, не можуть бути переведені в паперову форму.

Неемісійні цінні папери можуть існувати в паперовій або електронній формі.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

1) пайові цінні папери – цінні папери, що посвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, що знаходяться в управлінні емітента) та надають їх власнику (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом або рішенням про емісію, а для цінних паперів інститутів спільного інвестування – проспектом (рішенням про емісію) інституту спільного інвестування. До пайових цінних паперів належать:

- а) акції;
- б) інвестиційні сертифікати;
- в) сертифікати ФОН;
- г) акції корпоративних інвестиційних фондів;

2) боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають обов'язок емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги, а також інші права власника та обов'язки емітента і осіб, які надають забезпечення за облігаціями. До боргових цінних паперів належать:

- а) корпоративні облігації;
- б) державні облігації України;
- в) облігації місцевих позик;
- г) казначейські зобов'язання України;
- г) ощадні сертифікати банків;
- д) депозитні сертифікати банків;
- е) векселі;
- є) облігації міжнародних фінансових організацій;

3) іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів належать:

- а) іпотечні облігації;
- б) заставні;

4) деривативні цінні папери – цінні папери, що посвідчують право власника у визначених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) випадках та порядку вимагати від емітента придбання або продажу базового активу та/або реалізації встановлених проспектом (рішенням про емісію цінних паперів) прав щодо базового активу, та/або здійснення платежу (платежів) залежно від значення базового показника. До деривативних цінних паперів належать:

- а) опціонні сертифікати;
- б) фондові варанти;
- в) кредитні ноти;
- г) депозитарні розписки;
- г) державні деривативи.

Вимоги до деривативних цінних паперів (крім державних деривативів), а також порядок їх емісії, обліку, обігу, викупу та погашення визначаються нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

5) товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, що надають їх держателю право розпоряджатися майном, зазначеним у цих документах.

Держава може розміщувати на міжнародних ринках капіталу облігації зовнішньої державної позики України та державні деривативи.

Поняття та види інститутів спільного інвестування. У 1994 році в Україні почали свою діяльність інвестиційні фонди, але поняття корпоративного інвестиційного фонду законодавець визначив пізніше. Термін «Корпоративний інвестиційний фонд» з'явився в законодавстві України в 2001 році з набранням чинності Законом України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)».

На сьогоднішній день діяльність корпоративних інвестиційних фондів регулюється Законом України «Про інститути спільного інвестування» від 05 липня 2012 року, який набрав чинності 01 січня 2014 року.

Інститути спільного інвестування (ІСІ) – це інвестиційні фонди, в яких акумулюються кошти інвесторів для подальшого отримання прибутку через вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. В Україні до ІСІ належать пайові та корпоративні інвестиційні фонди.

ІСІ залежно від порядку провадження діяльності може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

ІСІ належить до відкритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати у будь-який час на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами).

ІСІ належить до інтервального типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання здійснювати на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), протягом обумовленого у проспекті емісії строку (інтервалу).

ІСІ належить до закритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), до моменту його припинення.

ІСІ може бути строковим або безстроковим. Строковий ІСІ створюється на певний строк, встановлений у його регламенті, після закінчення якого зазначений інститут спільного інвестування припиняється, якщо не прийнято рішення про продовження строку діяльності такого інституту спільного інвестування. ІСІ закритого типу може бути лише строковим.

Строк діяльності строкового корпоративного фонду може бути продовжено за рішенням загальних зборів учасників фонду.

Строк діяльності строкового пайового фонду може бути продовжено за рішенням органу компанії з управління активами фонду, уповноваженого вносити зміни до його регламенту.

У разі продовження строку діяльності строкового ІСІ обов'язково здійснюється викуп цінних паперів такого інституту в його учасників, які протягом трьох місяців з дня прийняття зазначеного рішення подали письмову заяву про викуп у них цінних паперів, а в учасника корпоративного інвестиційного фонду - також за умови, що цей учасник не голосував за прийняття відповідного рішення. Такий викуп здійснюється за розрахунковою вартістю станом на день прийняття рішення про продовження строку діяльності строкового ІСІ, а кількість цінних паперів, які викуповуються в учасника, не може перевищувати кількості цінних паперів, власником яких він був на день прийняття зазначеного рішення.

Строк, на який продовжується діяльність строкового ІСІ, не може перевищувати строку діяльності такого інституту, передбаченого його регламентом на день реєстрації цього регламенту. Кількість рішень про продовження строку діяльності строкового ІСІ не обмежується.

Безстроковий ІСІ створюється на невизначений строк.

ІСІ можуть бути диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду.

ІСІ вважається диверсифікованим, якщо він одночасно відповідає таким вимогам:

1) сумарна вартість цінних паперів одного емітента в активах ІСІ не перевищує 10 відсотків загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;

2) сумарна вартість цінних паперів, які становлять активи ІСІ в обсязі, що перевищує 5 відсотків загального обсягу випуску цінних паперів, на момент їх придбання не перевищує 40 відсотків вартості чистих активів;

3) не менш як 70 відсотків загальної вартості активів ІСІ становлять кошти, у тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні сертифікати банку, депозитні сертифікати банку, банківські метали, корпоративні облігації та облігації місцевих позик, державні цінні папери, облігації міжнародних

фінансових організацій, що розміщуються на території України, а також цінні папери, що допущені до торгів на регульованому фондовому ринку.

ІСІ вважається спеціалізованим, якщо він інвестує активи виключно у визначені Законом України «Про інститути спільного інвестування» (Закон Про ІСІ) активи.

До спеціалізованих ІСІ належать інвестиційні фонди таких класів:

- 1) фонди грошового ринку;
- 2) фонди державних цінних паперів;
- 3) фонди облігацій;
- 4) фонди акцій;
- 5) індексні фонди;
- 6) фонди банківських металів.

ІСІ вважається кваліфікаційним, якщо він інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів та кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів.

До кваліфікаційних належать такі класи активів:

- 1) об'єднаний клас цінних паперів;
- 2) клас нерухомості;
- 3) клас рентних активів;
- 4) клас кредитних активів;
- 5) клас товарних активів, що допущені до торгів на багатосторонніх торговельних майданчиках;
- 6) інші класи активів, які Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку може вводити та відносити до кваліфікаційних.

ІСІ, які не відповідають вимогам Закону Про ІСІ та нормативно-правових актів Комісії з цінних паперів фондового ринку до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування, є недиверсифікованими.

Відкритими ІСІ можуть бути тільки диверсифіковані ІСІ та спеціалізовані ІСІ.

Інтервальними ІСІ можуть бути тільки диверсифіковані ІСІ, спеціалізовані ІСІ та кваліфікаційні ІСІ.

Біржовими ІСІ можуть бути відкриті спеціалізовані інвестиційні фонди класів, зазначених у пунктах 5 і 6 частини п'ятої ст. 7 Закону Про ІСІ. Біржовим ІСІ є інститут, проспектом емісії цінних паперів якого передбачається, що:

1) цінні папери такого інституту підлягають обов'язковому обігу на регульованому фондовому ринку, визначеному проспектом емісії;

2) придбання цінних паперів під час їх первинного розміщення чи продаж емітентом раніше викуплених цінних паперів або пред'явлення до викупу цінних паперів такого інституту здійснюється учасниками такого інституту чи інвесторами через андеррайтера таких цінних паперів або андеррайтером за власний рахунок чи за рахунок його клієнтів;

3) інвестиційна фірма, яка здійснила андеррайтинг цінних паперів такого інституту, зобов'язана виконувати функцію маркет-мейкера щодо таких цінних паперів ІСІ у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку;

4) оплата цінних паперів такого інституту під час їх продажу або викупу емітентом може здійснюватися у відповідній пропорції активами, визначеними інвестиційною декларацією зазначеного інституту.

Проспектом емісії цінних паперів біржового ІСІ можуть встановлюватися вимоги щодо мінімальної кількості або вартості цінних паперів, що можна придбати при їх розміщенні або пред'явити до викупу.

Порядок взаємодії компанії з управління активами біржового ІСІ та андеррайтером цінних паперів такого інституту встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку.

Недиверсифікований ІСІ закритого типу, який здійснює виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб, є венчурним фондом.

Забороняється змінювати тип та вид ІСІ, клас спеціалізованого або кваліфікаційного ІСІ та належність ІСІ до біржових або венчурних.

Словосполучення «корпоративний інвестиційний фонд», «пайовий інвестиційний фонд», «диверсифікований інвестиційний фонд», «спеціалізований інвестиційний фонд», «кваліфікаційний інвестиційний фонд», «недиверсифікований інвестиційний фонд», «біржовий інвестиційний фонд», «венчурний інвестиційний фонд» та похідні від них можуть використовуватися лише в найменуванні ІСІ, створених згідно з Законом Про ІСІ.

Цінні папери ІСІ можуть бути лише іменними. Акції корпоративного фонду є виключно простими та існують у бездокументарній формі. Інвестиційні сертифікати існують виключно в бездокументарній формі. Емітент цінних паперів ІСІ не має права змінювати прийняте рішення про розміщення цінних паперів ІСІ в частині обсягу прав за цінними паперами такого інституту, умов розміщення та кількості зазначених цінних паперів ІСІ одного випуску, крім випадків, передбачених законами України. Емісія цінних паперів ІСІ здійснюється шляхом їх публічного або приватного розміщення. Оплата цінних паперів ІСІ здійснюється виключно коштами.

Правові підстави утворення, діяльності та припинення корпоративного фонду. Корпоративний фонд – юридична особа, яка утворюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування.

Корпоративний фонд може бути створений виключно шляхом заснування. Законом Про ІСІ забороняється злиття, поділ, виділ, приєднання чи перетворення корпоративного фонду, виділ з корпоративного фонду іншої юридичної особи, а також приєднання до корпоративного фонду іншої юридичної особи.

Корпоративний фонд вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з дня його державної реєстрації в установленому законодавством порядку. Корпоративний фонд набуває статусу ІСІ з дня внесення відомостей про нього до Реєстру.

У період між реєстрацією в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань і внесенням відомостей до Реєстру корпоративний фонд не має права вчиняти будь-які дії, крім тих, що спрямовані на його створення та внесення відомостей про нього до Реєстру.

Засновники (засновник) корпоративного фонду – особи (особа), які прийняли рішення про його створення.

Корпоративний фонд не може бути заснований юридичними особами, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 25 відсотків.

Засновниками корпоративного фонду може укладатися засновницький договір, у якому визначаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення корпоративного фонду, кількість акцій корпоративного фонду, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання таких акцій, строк і форма оплати акцій корпоративного фонду та строк дії цього договору.

Засновницький договір *не є установчим документом корпоративного фонду* і діє до дня реєстрації корпоративного фонду як юридичної особи.

Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо корпоративний фонд створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню. У разі заснування корпоративного фонду однією особою засновницький договір не укладається.

У разі заснування корпоративного фонду його акції підлягають приватному розміщенню. Оплата засновниками акцій корпоративного фонду здійснюється виключно коштами.

До державної реєстрації корпоративного фонду та його статуту в органах державної реєстрації засновниками корпоративного фонду повинно бути сплачено 100 відсотків розміру початкового статутного капіталу.

Створення корпоративного фонду здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення корпоративного фонду, затвердження проекту його статуту та про приватне розміщення акцій корпоративного фонду;

2) подання до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяви та всіх документів, необхідних для погодження проекту статуту корпоративного фонду та реєстрації випуску акцій з метою формування початкового статутного капіталу корпоративного фонду;

3) реєстрація Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій корпоративного фонду, погодження проекту його статуту та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям корпоративного фонду міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій корпоративного фонду та оформлення глобального сертифіката;

6) приватне розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду;

7) оплата повної номінальної вартості акцій корпоративного фонду з метою формування початкового статутного капіталу;

8) затвердження установчими зборами корпоративного фонду результатів приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду, затвердження статуту, обрання членів наглядової ради корпоративного фонду, затвердження проектів договорів з компанією з управління активами та зберігачем активів корпоративного фонду;

9) державна реєстрація корпоративного фонду та його статуту в органах державної реєстрації;

10) укладення договорів з компанією з управління активами та зберігачем активів корпоративного фонду;

11) подання до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку всіх документів, необхідних для реєстрації звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду, регламенту та внесення відомостей про корпоративний фонд до Реєстру;

12) отримання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій корпоративного фонду, зареєстрованого регламенту, свідоцтва про внесення до Реєстру та зареєстрованого звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду.

Порушення етапів створення корпоративного фонду є підставою для відмови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку у видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій корпоративного фонду, реєстрації регламенту та звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду.

У разі отримання відмови Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку у видачі свідоцтва про реєстрацію випуску акцій корпоративного фонду, реєстрації регламенту та звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду усі залучені корпоративним фондом кошти повинні бути повернені учасникам корпоративного фонду протягом 30 робочих днів з дня отримання такої відмови.

Реєстрація звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників корпоративного фонду з метою формування початкового статутного капіталу корпоративного фонду здійснюється протягом 30 робочих днів з дня надходження до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку відповідних документів, перелік яких встановлюється комісією.

Установчим документом корпоративного фонду є його статут. Відповідно до ст. 11 Закону Про ІСІ статут корпоративного фонду повинен містити відомості про:

- 1) повне найменування корпоративного фонду українською мовою;
- 2) тип корпоративного фонду (відкритий, інтервальний, закритий);
- 3) вид корпоративного фонду (диверсифікований, недиверсифікований, спеціалізований, кваліфікаційний);
- 4) клас інвестиційного фонду у разі, якщо корпоративний фонд є спеціалізованим або кваліфікаційним;

- 5) належність корпоративного фонду до венчурного або біржового фонду;
- 6) спільне інвестування як виключну діяльність корпоративного фонду;
- 7) обмеження щодо діяльності;
- 8) строк діяльності корпоративного фонду у разі, якщо такий корпоративний фонд є строковим;
- 9) розмір статутного капіталу;
- 10) номінальну вартість і загальну кількість акцій корпоративного фонду;
- 11) порядок виплати дивідендів учасникам корпоративного фонду (для закритого корпоративного фонду), крім випадків, якщо статутом передбачено, що виплата дивідендів не здійснюється;
- 12) порядок скликання та проведення загальних зборів;
- 13) компетенцію загальних зборів та порядок прийняття ними рішень;
- 14) спосіб повідомлення учасникам корпоративного фонду про зміни у порядку денному загальних зборів;
- 15) кількісний склад, компетенцію наглядової ради та порядок прийняття нею рішень;
- 16) порядок внесення змін до статуту;
- 17) порядок припинення корпоративного фонду.

Статутом корпоративного фонду не може бути передбачено надання його засновникам додаткових прав чи повноважень щодо інших учасників такого корпоративного фонду.

Статут корпоративного фонду може містити інші положення, що не суперечать законодавству.

Зміни до статуту корпоративного фонду вносяться в установленому законодавством порядку з обов'язковим повідомленням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку офіційним каналом зв'язку протягом п'яти робочих днів з дня державної реєстрації таких змін у встановленому порядку.

У найменуванні корпоративного фонду, наведеному в його статуті, обов'язково зазначаються слова «корпоративний інвестиційний фонд», тип,

вид, клас (у разі якщо фонд є спеціалізованим або кваліфікаційним) фонду та належність його до біржового або венчурного фонду.

Корпоративний фонд припиняється виключно шляхом ліквідації. Добровільна ліквідація корпоративного фонду здійснюється за рішенням загальних зборів учасників корпоративного фонду у порядку, передбаченому Законом Про ІСІ, з дотриманням вимог Цивільного кодексу України.

Корпоративний фонд ліквідується в обов'язковому порядку, якщо:

1) внаслідок викупу акцій корпоративного фонду вартість його активів стала меншою, ніж встановлений законом мінімальний розмір статутного капіталу корпоративного фонду;

2) закінчився строк діяльності корпоративного фонду (для строкового корпоративного фонду);

3) проспект емісії акцій корпоративного фонду, випущених з метою спільного інвестування, не зареєстровано протягом одного року з дня внесення відомостей про корпоративний фонд до Реєстру;

4) протягом одного місяця після закінчення дії договору з компанією з управління активами та/або зберігачем активів корпоративного фонду строк дії такого договору не продовжено або не укладено договір з іншою компанією з управління активами та/або зберігачем активів корпоративного фонду;

5) анульовано ліцензію, видану компанії з управління активами на провадження діяльності з управління активами інституційних інвесторів, та не укладено протягом 30 робочих днів договір з іншою компанією з управління активами;

6) анульовано ліцензію, видану зберігачу активів корпоративного фонду на провадження депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, та не укладено протягом 30 робочих днів договір з іншим зберігачем активів інституту спільного інвестування;

7) в інших випадках, передбачених законом.

Ліквідація з цих підстав здійснюється за рішенням загальних зборів учасників корпоративного фонду. У разі неприйняття ними такого рішення

ліквідація здійснюється на підставі рішення суду, зокрема, за позовом Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку або іншого уповноваженого державного органу.

У разі якщо протягом одного місяця з дня закінчення строку, передбаченого статутом та регламентом строкового корпоративного фонду, загальними зборами учасників корпоративного фонду не прийнято рішення про ліквідацію, ліквідація такого фонду здійснюється за рішенням наглядової ради.

Ліквідація строкового корпоративного фонду до закінчення строку, встановленого регламентом, є можливою за умови згоди усіх його учасників.

З моменту прийняття рішення про ліквідацію корпоративного фонду розміщення та обіг акцій такого фонду забороняються.

Корпоративний фонд ліквідується в порядку та у строки, встановлені нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

До складу ліквідаційної комісії корпоративного фонду обов'язково повинні входити представники компанії з управління активами та зберігача активів корпоративного фонду

Процедура ліквідації корпоративного фонду здійснюється в такому порядку:

- 1) прийняття загальними зборами рішення про ліквідацію корпоративного фонду, про обрання ліквідаційної комісії, про зупинення розміщення та обігу акцій корпоративного фонду (крім операцій, пов'язаних із викупом акцій корпоративного фонду), про розрахунки з учасниками корпоративного фонду іншими, ніж кошти, активами фонду;

- 2) задоволення вимог кредиторів, у тому числі компанії з управління активами корпоративного фонду, зберігача активів корпоративного фонду, депозитарію, аудитора (аудиторської фірми) та оцінювача майна корпоративного фонду;

- 3) реалізація активів корпоративного фонду;

- 4) складення ліквідаційною комісією проміжного ліквідаційного балансу;
- 5) затвердження наглядовою радою проміжного ліквідаційного балансу;
- 6) розподіл ліквідаційною комісією активів корпоративного фонду;
- 7) складення ліквідаційною комісією ліквідаційного балансу;
- 8) подання ліквідаційною комісією до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку документів для скасування реєстрації випуску акцій корпоративного фонду, скасування проспекту емісії акцій корпоративного фонду та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій корпоративного фонду;
- 9) скасування Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку реєстрації випуску акцій корпоративного фонду, проспекту емісії акцій корпоративного фонду та анулювання свідоцтва про реєстрацію випуску акцій корпоративного фонду;
- 10) подання ліквідаційною комісією до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку документів для скасування реєстрації регламенту, анулювання свідоцтва про внесення до Реєстру та виключення відомостей про корпоративний фонд з Реєстру;
- 11) виключення Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку відомостей про корпоративний фонд з Реєстру;
- 12) державна реєстрація припинення корпоративного фонду.

Розподіл ліквідаційною комісією інших, ніж кошти, активів корпоративного фонду здійснюється за умови згоди всіх учасників корпоративного фонду та оформляється договором про розподіл інших, ніж кошти, активів корпоративного фонду, що укладається між ліквідаційною комісією та всіма учасниками корпоративного фонду, в такому випадку реалізація таких активів не здійснюється.

Корпоративний фонд після виключення відомостей про нього з Реєстру зобов'язаний здійснити всі дії, пов'язані з його ліквідацією як юридичної особи.

Після реалізації активів корпоративного фонду ліквідаційною комісією кошти, отримані від реалізації, розподіляються у такій черговості:

- 1) здійснюються виплати учасникам корпоративного фонду, що подали заявки на викуп акцій корпоративного фонду до моменту прийняття рішення про ліквідацію корпоративного фонду (крім закритих корпоративних фондів);
- 2) вносяться обов'язкові платежі до Державного бюджету України;
- 3) задовольняються вимоги кредиторів;
- 4) розподіляються кошти між учасниками корпоративного фонду пропорційно кількості акцій корпоративного фонду, що їм належать.

Розподіл активів здійснюється після повного задоволення вимог попередньої черги.

Розрахунки з учасниками корпоративного фонду в процесі ліквідації корпоративного фонду можуть здійснюватися іншими, ніж кошти, активами корпоративного фонду у разі, якщо:

- 1) акції корпоративного фонду розміщувалися лише шляхом приватного розміщення;
- 2) регламентом передбачена можливість здійснення розрахунків з учасниками корпоративного фонду іншими, ніж кошти, активами корпоративного фонду;
- 3) згода на здійснення розрахунків з учасниками корпоративного фонду іншими, ніж кошти, активами корпоративного фонду надана усіма учасниками корпоративного фонду;
- 4) кошти, наявні в активах корпоративного фонду на момент прийняття рішення про ліквідацію, є достатніми для внесення обов'язкових платежів до Державного бюджету України та задоволення вимог кредиторів і будуть використовуватися виключно для таких цілей.

У разі здійснення розрахунків з учасниками корпоративного фонду іншими, ніж кошти, активами корпоративного фонду розподіл таких активів між учасниками корпоративного фонду здійснюється пропорційно кількості

акцій, що їм належать, у порядку, затвердженому загальними зборами учасників корпоративного фонду.

Компанія з управління активами. Компанія з управління активами – це господарське товариство, створене відповідно до законодавства у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, яке провадить професійну діяльність з управління активами інституційних інвесторів на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Компанія з управління активами здійснює управління активами ІСІ.

Розмір статутного капіталу компанії з управління активами повинен становити не менш як 7 мільйонів гривень. У компанії з управління активами створюється резервний фонд у розмірі, визначеному установчими документами, але не меншому як 25 відсотків статутного капіталу. Розмір щорічних відрахувань до резервного фонду визначається установчими документами компанії з управління активами, але не може бути меншим 5 відсотків суми чистого прибутку. Кошти резервного фонду використовуються в порядку, визначеному Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Частка держави в статутному капіталі компанії з управління активами не може перевищувати 10 відсотків.

Поєднання діяльності з управління активами з іншими видами професійної діяльності на ринках капіталу забороняється, крім випадків, передбачених законом.

Компанія з управління активами може провадити діяльність з управління іпотечним покриттям.

Компанія з управління активами бере участь в управлінні діяльністю юридичної особи, акції (частки, паї) якої належать до складу активів ІСІ, активами якого компанія управляє.

Компанія з управління активами може одночасно здійснювати управління активами кількох ІСІ.

У відносинах з третіми особами компанія з управління активами корпоративного фонду повинна діяти від імені та в інтересах такого фонду на підставі договору про управління активами.

Компанія з управління активами ІСІ повідомляє зберігачу активів ІСІ про проведення операцій щодо списання коштів з рахунків та відчуження інших активів корпоративного фонду або компанії з управління активами пайового фонду, крім активів, облік яких веде зберігач активів ІСІ, не пізніше трьох робочих днів з дня проведення операції.

Компанія з управління активами під час провадження діяльності з управління активами інституту спільного інвестування не має права:

1) набувати за рахунок активів ІСІ майно та цінні папери тих видів, що не передбачені інвестиційною декларацією інституту спільного інвестування;

2) здійснювати за власні кошти операції з активами ІСІ, якими вона управляє;

3) безоплатно відчужувати активи ІСІ;

4) брати позику або кредит, що підлягає поверненню за рахунок активів ІСІ, в обсязі більш як 10 відсотків вартості чистих активів ІСІ на строк понад три місяці з іншою метою, ніж використання цих коштів для викупу цінних паперів ІСІ;

5) надавати позику за рахунок активів ІСІ;

6) використовувати активи ІСІ для забезпечення виконання зобов'язань, стороною в яких не є такий інститут;

7) придбавати за рахунок активів ІСІ векселі, якщо інше не встановлено нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

8) розміщувати цінні папери інших емітентів, крім цінних паперів ІСІ, активами яких вона управляє;

9) укладати договори купівлі-продажу з пов'язаними особами такої компанії, крім договорів з інвестиційними фірмами щодо розміщення та викупу цінних паперів ІСІ;

10) укладати договори позики (процентні та безпроцентні) з пов'язаними особами такої компанії;

11) продавати цінні папери ІСІ зберігачу активів ІСІ, депозитарію, оцінювачу майна ІСІ та аудиторю (аудиторській фірмі) такого інституту, а також органам державної влади та органам місцевого самоврядування;

12) відчужувати майно, що становить активи відповідного ІСІ, до активів самої компанії;

13) укладати від імені ІСІ договори, які за своїм характером можуть бути укладені лише від імені компанії з управління активами;

14) укладати від імені ІСІ договори, які за своїм характером можуть бути укладені лише ІСІ;

15) відчужувати майно, яке належить компанії, до активів ІСІ;

16) відчужувати майно, яке становить активи ІСІ, на користь іншого ІСІ, яким вона управляє, крім випадку перерахування коштів з рахунку одного ІСІ на рахунок іншого ІСІ при конвертації цінних паперів ІСІ;

17) надавати кредити за рахунок активів ІСІ.

Діяльність з управління активами ІСІ провадиться компанією з управління активами на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в порядку, встановленому законодавством.

Компанія з управління активами несе майнову відповідальність за порушення вимог законодавства, регламенту, проспекту емісії цінних паперів ІСІ, інвестиційної декларації, договору про управління активами корпоративного фонду.

Компанія з управління активами, яка перевищила свої повноваження або уклала договір не від імені корпоративного фонду, несе відповідальність за зобов'язаннями, які виникають внаслідок виконання таких договорів, лише майном, що належить їй на праві власності, якщо інше не встановлено законом.

У разі визнання компанії з управління активами банкрутом активи ІСІ не включаються до ліквідаційної маси компанії з управління активами.

ТЕМА 8. МАЙНОВІ ВІДНОСИНИ В КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Поняття та функції статутного капіталу корпоративних підприємств. Термін «статутний капітал» використовується у господарському, цивільному, податковому законодавстві і у бухгалтерському обліку. Поширеним в юридичній літературі є визначення статутного капіталу як зафіксованої установчими документами та оціненої учасниками сукупності вкладів, об'єднаних учасниками при створенні товариства для забезпечення його діяльності; як грошового еквівалента майна, яке повинно передаватися товариству у вигляді внесків для забезпечення його діяльності й оплати його учасниками отримуваних ними майнових прав; як суми вкладів учасників, що виконують функції джерела коштів товариства. Деякі науковці вважають, що статутний капітал за сучасних умов потрібен лише для покриття витрат, пов'язаних із державною реєстрацією підприємства, та для забезпечення його діяльності в початковий період існування.

При первісному створенні корпоративного підприємства формується його статутний (АТ, ТОВ, ТДВ) чи складений капітал (повне і командитне товариства) або пайовий фонд (кооперативи). Статутний капітал безпосередньо пов'язаний з корпоративними правами, бо згідно зі ст. 96-1 ЦК України права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства. Корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статутному капіталі юридичної особи.

Таким чином, у понятті статутного капіталу зосереджено обліковобухгалтерський підхід з правовим аспектом, і через нього простежується зв'язок між правовим режимом майна учасників, яке вноситься ними як вклади (оплата акцій) при створенні корпоративного підприємства,

майна цього підприємства та корпоративних прав учасників корпоративного підприємства.

По-перше, він сформований за рахунок внесення учасниками вкладів у грошовому чи майновому вигляді.

По-друге, статутний капітал є показником (або виразником) майна корпоративного підприємства. Після внесення учасниками усіх вкладів до статутного капіталу (тобто після залучення майна на суму, що дорівнює загальному розміру статутного капіталу), останній вважається сформованим і відображається як такий у фінансовій звітності підприємства незалежно від способу і порядку подальшого використання вкладів підприємством.

По-третє, в статутному капіталі всіх товариств, крім акціонерного, визначаються частки учасників, які за своєю природою являють собою майнові права, бо їх можна відчужувати. Статутний капітал АТ визначається як такий, що розділений на певну кількість акцій рівної номінальної вартості. Сам статутний капітал, не будучи об'єктом, не може відчужуватися.

Статутний капітал виконує певні функції, через які розкриваються його сутність та призначення:

1) інвестиційну (стартову). Ця функція передбачає, що кошти, майно, майнові права, які вносяться засновниками (учасниками) до статутного капіталу, слугують основою для початку діяльності новоствореного або для фінансування діяльності вже створеного підприємства. Для реалізації цієї функції законодавцем встановлено, що вклади учасників до статутного капіталу не є об'єктом оподаткування податком на прибуток та не включаються до бази оподаткування податком на додану вартість.

Статутний капітал має бути ефективним механізмом залучення інвестицій під час формування первісної матеріальної бази підприємства та її подальшого збільшення шляхом додаткових випусків акцій або додаткових вкладів учасників. Інвестиційна функція виявляється і в тому, що вкладами до статутного капіталу, як правило, обмежується ризик економічних втрат учасників. Вони ризикують втратити лише те, що передали як внесок до

статутного капіталу. Їх персональна майнова відповідальність за зобов'язаннями створеного корпоративного підприємства допускається лише у випадках, передбачених законом та установчими документами підприємства;

2) інформаційну. Відомості про статутний капітал, насамперед про його розмір, порядок формування, розподіл вкладів між учасниками мають важливе інформаційне значення. Розмір статутного капіталу та поділ на частки між учасниками дає змогу оцінити обсяг ризику усіх учасників та кожного з них, зокрема, розподіл голосів між ними та вплив на діяльність підприємства. Ця функція статутного капіталу не залежить від його розміру;

3) регулятивну. Статутний капітал також використовується як інструмент для визначення частки кожного учасника корпоративного підприємства. Розмір частки учасника у статутному капіталі підприємства відображає: а) ступінь впливу учасника на управління підприємством (кількість голосів, що має учасник при голосуванні, залежить від розміру його частки в статутному капіталі); б) розмір одержуваних ним дивідендів (процентів, виплат); в) частку в майні підприємства, що виділяється при поділі майна між учасниками при ліквідації підприємства;

4) гарантійну. Розмір статутного капіталу свідчить про мінімальну вартість чистих активів корпоративного підприємства. Відповідно до статутного капіталу визначається мінімальний розмір майна підприємства, який гарантує інтереси його кредиторів. Закон встановлює взаємозв'язок між статутним капіталом і вартістю чистих активів. Власний капітал (вартість чистих активів) корпоративного підприємства – це різниця між сукупною вартістю активів підприємства та вартістю його зобов'язань перед іншими особами.

Гарантійна функція статутного капіталу особливо проявляється у підприємствах, які займаються банківською, фінансовою діяльністю чи професійною діяльністю на ринках капіталу. Значення цієї функції посилюється додатковими вимогами щодо розміру та порядку формування статутного капіталу таких господарюючих суб'єктів, необхідністю дотримання

економічних нормативів та контролем з боку Національного банку України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг чи НКЦПФР.

Гарантійна функція пов'язана з інвестиційною, оскільки обидві характеризують майнові аспекти правового статусу підприємства. Однак, якщо інвестиційна функція розкриває значення статутного капіталу для самого підприємства, то гарантійна – для третіх осіб, насамперед кредиторів.

Поряд із загальноприйнятими у літературі висловлюються пропозиції щодо інших функцій статутного капіталу корпоративного підприємства – контрольної, інституційної, економічної, облікової, суверенітетної, правозабезпечувальних (базових та похідних).

Розмір статутного капіталу корпоративних підприємств. Питання про обов'язковість статутного капіталу безпосередньо пов'язане з питанням про його розмір. Закріплюючи граничні розміри статутного капіталу того чи іншого підприємства, законодавець виходить з чотирьох критеріїв: організаційно-правової форми; кількості учасників; державної належності учасників; сфери діяльності підприємства.

Організаційно-правова форма дозволяє враховувати особливості відповідальності учасників за зобов'язаннями створюваного підприємства. За цим критерієм встановлено мінімальний розмір статутного капіталу для АТ – 200 мінімальних заробітних плат, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ. Для інших видів корпоративних підприємств мінімальний розмір статутного капіталу законом не встановлено. Законодавець залишає це питання на розсуд учасників.

Кількість учасників як критерій визначення розміру статутного капіталу чинним національним законодавством не враховується. Немає різниці між мінімальним капіталом корпоративного підприємства, в якому один або два учасники, і підприємством, в якому таких п'ятдесят. Велика кількість учасників, з одного боку, мінімізує їх початкові витрати, оскільки сума, необхідна для створення підприємства, розподіляється на усіх. Це робить

участь у корпоративних підприємствах доступною для багатьох осіб. З іншого боку, невелика сума можливих втрат від невдалої інвестиції може зробити учасника байдужим до долі створеного ним підприємства.

Крім того, з економічної точки зору дрібні інвестиції дорого обслуговувати, адже витрати, пов'язані із здійсненням прав учасника, можуть перевищувати вартість інвестиції.

Економічна діяльність підприємств має неоднакове значення та вплив на інших учасників господарського обороту. Для мінімізації негативних наслідків неефективної господарської діяльності важливих з точки зору суспільних і державних інтересів підприємств, законодавством встановлюються підвищені вимоги щодо таких господарюючих суб'єктів та умов здійснення ними господарської діяльності, зокрема це стосується розміру та порядку формування їх статутного капіталу. Наприклад, такі підвищені вимоги встановлені для комерційних банків: мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 200 мільйонів гривень (ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Національний банк України має право встановлювати для окремих юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний розмір статутного капіталу на момент їх державної реєстрації, але не нижче розміру, встановленого законом.

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» розмір початкового капіталу інвестиційної фірми, що провадить професійну діяльність з торгівлі фінансовими інструментами, не може бути меншим ніж 22 мільйони гривень, крім випадків, передбачених частинами четвертою та п'ятою цієї статті.

Зокрема, ч. 4 ст. 44 цього закону встановлює, що розмір початкового капіталу інвестиційної фірми, що провадить професійну діяльність з торгівлі фінансовими інструментами, а саме: субброкерську діяльність; брокерську

діяльність та діяльність з управління портфелем фінансових інструментів, за умови, що така інвестиційна фірма має право отримувати на власний рахунок та розпоряджатися коштами та фінансовими інструментами клієнтів, повинен відповідати вимогам щодо його розміру та порядку його розрахунку, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, і не може бути меншим ніж 4 мільйони гривень.

Відповідно до ч. 5 ст. 44 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» розмір початкового капіталу інвестиційної фірми, що провадить професійну діяльність з торгівлі фінансовими інструментами, а саме: субброкерську діяльність; брокерську діяльність; діяльність з управління портфелем фінансових інструментів; інвестиційне консультування та діяльність з розміщення без надання гарантії, за умови, що така інвестиційна фірма не має права отримувати на власний рахунок і розпоряджатися коштами та фінансовими інструментами клієнтів, повинен відповідати вимогам щодо його розміру та порядку його розрахунку, встановленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, і не може бути меншим ніж 1,5 мільйона гривень.

Законом України «Про страхування» встановлено, що розмір мінімального капіталу страховика не може становити менше ніж мінімальне абсолютне значення:

1) 32 мільйони гривень – для страховика, який отримав ліцензію на здійснення діяльності з прямого страхування за одним чи декількома з класів страхування іншого, ніж страхування життя;

2) 48 мільйонів гривень – для страховика, який отримав ліцензію на здійснення діяльності з прямого страхування за одним чи декількома з класів страхування 10, 11, 12, 13, 14, 15;

3) 48 мільйонів гривень – для страховика, який отримав ліцензію на здійснення діяльності з прямого страхування за одним чи декількома з класів страхування життя;

4) 48 мільйонів гривень – для страховика, ліцензія якого включає право здійснення діяльності з вхідного перестраховання.

Мінімальний розмір статутного капіталу – це мінімальна сума, необхідна для створення підприємства. На думку деяких науковців, мінімальний статутний капітал повинен визначатися як баланс двох принципів: доступності створення підприємства (тому мінімальний капітал не повинен бути надто великим) і достатності для забезпечення початку господарської діяльності (тому мінімальний капітал не повинен бути замалим). Зменшення вартості власного капіталу підприємства нижче встановленого законом мінімального розміру статутного капіталу є безумовною підставою ліквідації господарюючого суб'єкта.

Вклади до статутного капіталу корпоративних підприємств.

Статутний капітал корпоративного підприємства формується за рахунок вкладів учасників. Відповідно до ст. 115 ЦК України вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом. Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою інших учасників, а у випадках, встановлених ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», вона підлягає незалежній експертній перевірці.

Забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу господарського товариства бюджетні кошти, векселі, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом (ст. 86 ГК України).

Майном корпоративного підприємства є сукупність речей, його майнових прав та майнових обов'язків. Воно формується за рахунок вкладів учасників та з інших джерел, зокрема, внаслідок здійснення підприємством

господарської діяльності, укладення договорів тощо. Майно, внесене як вклад до статутного капіталу корпоративного підприємства, переходить у власність цього підприємства.

За загальним правилом, засновники та учасники корпоративного підприємства можуть робити свої вклади у формі майнових об'єктів (будинків, споруд, обладнання тощо), цінних паперів, майнових прав (у тому числі на користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, на об'єкти інтелектуальної власності), грошових коштів у національній та іноземній валюті.

Отже, фактично будь-яке майно може бути предметом вкладу до статутного капіталу корпоративного підприємства за двох умов: має грошову оцінку та може бути відчужене.

Спеціальні вимоги щодо формування статутного капіталу встановлено до страхових організацій, банків, інвестиційних інститутів, професійних учасників ринку цінних паперів тощо. Так, відповідно до ст. 32 Закону України «Про банки і банківську діяльність» формування та капіталізація банку здійснюються переважно шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях. Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Також забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення. Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, до отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків має право витратити кошти, що вносяться засновниками для формування її статутного капіталу, виключно з метою підготовки до здійснення нею банківської діяльності.

Відповідно до вимог Закону України «Про інститути спільного інвестування» до державної реєстрації корпоративного інвестиційного фонду в органах державної реєстрації його засновниками повинно бути сплачено 100

відсотків розміру початкового статутного капіталу, при цьому оплата засновниками акцій корпоративного інвестиційного фонду здійснюється виключно коштами (ст. 9).

Акціонерне товариство – це єдина організаційно-правова форма господарських організацій, формування статутного капіталу якої здійснюється з використанням відповідного фінансового інструменту – акцій. Встановлений законодавцем порядок формування статутного капіталу акціонерного товариства істотно відрізняється від порядку його формування в інших господарських організаціях. Через це у процесі заснування акціонерного товариства засновники, самостійно визначаючи основний зміст своїх відносин із формування статутного капіталу товариства, зобов'язані дотримуватися встановленого господарським законодавством порядку здійснення цих відносин, виконувати визначені законодавством спеціальні процедури.

Так, законодавством про акціонерні товариства встановлено особливості оплати акцій при формуванні статутного капіталу АТ. Так, оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування АТ, здійснюється грошовими коштами, а також іншим майном, якщо така можливість передбачена рішенням про емісію відповідних цінних паперів. (ст. 12 Закону про АТ). Відповідно до ст. 25 Закону про АТ не допускається оплата цінних паперів акціонерного товариства шляхом: 1) відчуження інвестором на користь емітента боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є інвестор (крім державних облігацій, які обмінюються на акції товариств, акціонером яких є держава, у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України); 2) векселями; 3) іншими видами зобов'язань, зокрема взяттям на себе зобов'язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг. Статутом акціонерного товариства можуть встановлюватися й інші обмеження щодо форм оплати цінних паперів. Товариство не може встановлювати обмеження або заборону на оплату цінних паперів грошовими коштами. До моменту затвердження результатів емісії цінних паперів органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, розміщені цінні папери мають бути

оплачені у повному обсязі. У разі якщо майно (у тому числі вимоги до товариства, які виникли до емісії цінних паперів) вноситься як плата за цінні папери, вартість такого майна повинна відповідати його ринковій вартості, визначеній відповідно до ст. 9 Закону про АТ.

Тенденція останніх років свідчить, що вклади до статутного капіталу у формі майнових прав інтелектуальної власності набирають все більшої популярності. Відповідно до ч. 1 ст. 424 ЦК України до майнових прав інтелектуальної власності відносяться: право на використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності; виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, в т.ч. забороняти таке використання; інші майнові права інтелектуальної власності. Вклад у негрошовій формі, у т.ч. майнові права на ІВ, обов'язково повинен мати грошову оцінку, що затверджується одноставним рішенням загальних зборів, у яких мають брати участь усі учасники товариства. При створенні товариства така оцінка визначається рішенням засновників про створення товариства.

Формування статутного капіталу корпоративних підприємств.

Статутний капітал формується в кілька етапів. На першому етапі учасники визначаються з розміром статутного капіталу та розміром вкладу кожного учасника. При вирішенні цього питання використовуються об'єктивний та/або суб'єктивний (формальний) підхід. Об'єктивний – передбачає формування статутного капіталу в розмірі, необхідному для досягнення певної мети. При об'єктивному підході розмір статутного капіталу, як правило, є високим, а частки відображають реальні майнові інвестиції учасників. Тому, як правило, об'єктивний підхід характерний для визначення розміру статутного капіталу так званих товариств капіталів.

Суб'єктивний підхід – це формування статутного капіталу в розмірі, що забезпечує наперед узгоджений розподіл часток між учасниками. Тут до уваги береться насамперед не те, яка сума коштів потрібна для досягнення цілей

підприємства та здійснення ефективної господарської діяльності, а те, яка структура капіталу влаштовує учасників. Адже від цього згодом залежатиме розподіл прибутків, і головне – голосів у вищому органі управління корпоративного підприємства. Суб'єктивний підхід до розміру та розподілу статутного капіталу дозволяє врахувати не лише, і навіть не стільки майновий внесок учасника, скільки персональне значення того чи іншого учасника в досягненні мети створюваного підприємства.

Звичайно, що під час створення підприємства та визначення необхідного капіталу учасники можуть і повинні враховувати обидва підходи. Важливими є джерела фінансування майбутньої діяльності, зокрема вклади учасників, але не менш важливою є міра впливу кожного учасника на рішення корпоративного підприємства. Тому оптимальним видається врахування як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів.

Для окремих корпоративних підприємств (наприклад, створених членами однієї сім'ї) статутний капітал відіграє суто формальне значення: учасників не цікавить розподіл голосів і не цікавить розмір статутного капіталу та вкладів. Але все одно учасники зобов'язані визначити розмір статутного капіталу та сформулювати його, щоб дотримуватися вимог законодавства щодо створення корпоративних підприємств. Тому учасники з метою мінімізації витрат на створення підприємства формують статутний капітал у найменшому розмірі, дозволеному законодавством. Цей порядок визначення розміру статутного капіталу називають формальним.

На другому етапі, коли вирішено питання щодо розміру і розподілу часток у статутному капіталу, учасники визначаються з предметом вкладу та його оцінкою. Предмет вкладу – це те майно, яке учасник передає до статутного капіталу підприємства в обмін на корпоративні права. Предмет вкладу визначається за згодою всіх учасників, адже всім їм однаково важливо, щоб це майно могло бути використане у майбутній діяльності підприємства. Порядок оцінки вкладів учасників визначається в установчих документах корпоративного підприємства, якщо інше не передбачено законом. Майно, що

є предметом вкладу, має відповідати таким вимогам: бути власністю учасника, мати грошову оцінку, бути відчужуваним, належати до майна, яке може використовуватися для формування статутного капіталу створюваного корпоративного підприємства. Треба враховувати також спеціальні вимоги до формування статутного капіталу окремих підприємств, зумовлені сферою їх діяльності. До таких, зокрема, належать страхові компанії, банки, холдингові компанії, корпоративні інвестиційні фонди, інші фінансові установи, професійні учасники ринку цінних паперів тощо. Наприклад, відповідно до ст. 17 Закону України «Про страхування» статутний капітал страховика формується та/або збільшується виключно у грошовій формі та зараховується на банківські рахунки відповідно до законодавства. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу резиденти України здійснюють у гривні, а нерезиденти – в іноземній валюті або у гривні.

На третьому етапі учасники повинні домовитися про строки сплати (передачі) вкладів. Якщо проаналізувати норми ГК України, ЦК України, Закону про ГТ, Закону про АТ, Закону про ТОВ і т.д., можна дійти висновку, що законодавець не встановлює загального для всіх корпоративних підприємств строку формування статутного капіталу. Граничні строки повної сплати учасниками своїх вкладів до статутного капіталу встановлюються законами про окремі види підприємств. При цьому такі строки можуть бути конкретизовані в установчих документах підприємства, допускається також і дострокове виконання учасниками своїх зобов'язань.

Так, відповідно до ст. 14 Закону про ТОВ кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. Вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки.

Член виробничого кооперативу зобов'язаний внести до дня державної реєстрації кооперативу не менше 10 відсотків пайового внеску, а частину, що залишилася, – протягом року з дня його державної реєстрації, якщо інший строк не встановлений статутом кооперативу (ст. 165 ЦК України).

У свою чергу, складений капітал командитного товариства підлягає сплаті його учасниками протягом першого року з дня державної реєстрації товариства (ч. 4 ст. 135 ЦК України, ст. 80 Закону про ГТ).

Кожний засновник АТ повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій. У разі несплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій АТ вважається незаснованим. (ст. 12 Закону про АТ).

Неналежне виконання обов'язку з формування статутного капіталу суперечить інтересам корпоративного підприємства, кредиторів, сумлінних учасників, тому є корпоративним правопорушенням і підставою для відповідальності. По-перше, це солідарна відповідальність учасників за зобов'язаннями товариства. Так, відповідно до ст. 2 Закону про ТОВ учасники, які не повністю внесли свої вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. У свою чергу, засновники АТ несуть солідарну відповідальність за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації (ст. 13 Закону про АТ).

По-друге, якщо учасник ТОВ чи ТДВ прострочив внесення вкладу чи його частини, виконавчий орган товариства має надіслати йому письмове попередження про прострочення. Попередження має містити інформацію про невнесений своєчасно вклад чи його частину та додатковий строк, наданий для погашення заборгованості. Додатковий строк, наданий для погашення заборгованості, встановлюється виконавчим органом товариства чи статутом товариства, але не може перевищувати 30 днів. Якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового

строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень: 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу; 2) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства; 3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками; 4) про ліквідацію товариства (ст. 15 Закону про ТОВ). При цьому голоси, що припадають на частку учасника, який має заборгованість перед товариством, не враховуються при визначенні результатів голосування для прийняття одного з вищеперелічених рішень. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про кооперацію» несплата внесків у порядку, визначеному статутом кооперативу, є підставою припинення членства у кооперативі. В свою чергу, акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій (ст. 152 ЦК України). Домовленість учасників щодо формування статутного капіталу є центральним питанням при створенні корпоративних підприємств. Стосовно вкладників командитного товариства в засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. На відміну від установчих документів АТ, повного та командитного товариств, у статуті ТОВ і ТДВ можуть, але не обов'язково повинні міститися відомості про розмір статутного капіталу (ч. 5 ст. 11 Закону про ТОВ). Також статутом ТОВ і ТДВ може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад, та додаткових вкладів учасників. Розмір частки учасника товариства у відсотках повинен відповідати співвідношенню номінальної вартості його частки та статутного капіталу товариства. Законом про ТОВ передбачена можливість встановлення статутом товариства обмежень щодо зміни співвідношення часток учасників. Такі положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього лише

за одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про кооперацію» статут кооперативу, з-поміж іншого, повинен містити відомості про порядок встановлення розмірів і сплати внесків та паїв членами кооперативу та відповідальність за порушення зобов'язань щодо їх сплати; порядок формування майна кооперативу.

Останнім важливим моментом під час формування статутного капіталу корпоративного підприємства є оформлення внесення вкладів учасників, що має суттєве значення, оскільки засвідчує виконання відповідних обов'язків учасників, визначає момент виникнення права власності у корпоративного підприємства та тягне за собою наслідки, встановлені публічним правом. Діюче законодавство, зокрема ЦК України та ГК України, не встановлюють спеціальних вимог щодо цього. Очевидно, при оформленні внесення вкладу до статутного капіталу корпоративного підприємства слід керуватися загальними нормами про виконання зобов'язання (глава 48 ЦК України, глава 22 ГК України). Також законодавством не встановлено певного порядку грошової оцінки вкладів учасників до статутного капіталу. Учасники підприємства самостійно визначають оцінку вкладів у засновницькому договорі, рішенні засновників про створення підприємства, договорі про створення товариства чи в установчих документах.

Подальша зміна вартості майна, яке було внесено як вклад до статутного капіталу, не впливає на розмір частки учасника в статутному капіталі. Для ТОВ і ТДВ грошова оцінка вкладу до статутного капіталу має бути затверджена одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства (ч. 3 ст. 13 Закону про ТОВ).

Зазвичай оформлення прийняття вкладів до статутного капіталу здійснюється за допомогою акта приймання-передачі, складеного у довільній форм при цьому мають бути дотримані обов'язкові реквізити щодо первинних документів, визначених ч. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». В акті має бути детальний опис переданого

майна та посилання на відповідні документи. Акт мають підписати учасник, який передає вклад, та уповноважений представник корпоративного підприємства. В акті також може бути зафіксована передача супровідних документів на майно (наприклад, документів на нерухомість, техпаспорта на автомобіль тощо). Підписи в акті приймання-передачі мають бути засвідчені нотаріально, якщо надалі відповідно до закону буде відбуватися реєстрація прав власності на отримане майно. Майнові права можуть передаватися у різний спосіб, зокрема з додержанням норм про відступлення права вимоги (ст. 512–519 ЦК України). Грошові вклади учасників можуть бути внесені до статутного капіталу трьома способами: через касу підприємства, касу банку або шляхом безготівкового розрахунку; при цьому всі ці способи можна комбінувати.

Порядок збільшення та зменшення статутного капіталу корпоративних підприємств. Статутний капітал корпоративного підприємства може бути змінений як у бік збільшення, так і в бік зменшення.

Основними причинами зменшення статутного капіталу, зокрема є такі:

- невнесення цілком учасниками ТОВ чи ТДВ їхніх вкладів до статутного капіталу товариства протягом наданого додаткового строку для погашення заборгованості (ст. 15 Закону про ТОВ);
- погашення часток (акцій), належних товариству;
- одержання контролю над товариством у зв'язку зі збільшенням номінального розміру часток;
- вилучення з обігу і повернення учаснику частини майна або коштів.

В окремих випадках законодавець вимагає від учасників товариства зменшення статутного капіталу, наприклад, у разі виходу, виключення учасника товариства, звернення стягнення на частку учасника товариства.

За загальним правилом, зменшення статутного капіталу товариства допускається після повідомлення про це його кредиторів, чії вимоги до товариства не забезпечені заставою, порукою чи гарантією.

Порядок зменшення статутного капіталу передбачає такі стадії:

1. *ухвалення рішення про зменшення статутного капіталу.* Вирішення питання про зменшення статутного капіталу належить до компетенції вищого органу управління підприємства. Розгляд цього питання на загальних зборах є обов'язковим з огляду на необхідність виконання вимог ст. 157 ЦК України, ст. 30 Закону про ТОВ. Ініціатива щодо скликання загальних зборів і внесення такого питання до порядку денного може виходити від учасників товариства. Резолютивна частина рішення загальних зборів учасників має містити відомості про суму, на яку зменшується статутний капітал, та спосіб зменшення;

2. *державна реєстрація змін до відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, зокрема змін до установчих документів.* Зменшення статутного капіталу корпоративного підприємства обов'язково супроводжується державною реєстрацією змін до відомостей про розмір статутного (складеного) капіталу як змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР. Строк державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, не повинен перевищувати 24 години після надходження до органу державної реєстрації необхідних документів (ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»);

3. *повідомлення кредиторів.* Зменшення статутного капіталу корпоративного підприємства може зачіпати інтереси його кредиторів, особливо якщо внаслідок цього вилучатиметься майна підприємства. Тому законодавець встановлює охоронні заходи забезпечення їхніх інтересів наданням кредиторам спеціальних прав. Найперше з них – право на одержання інформації, якому кореспондує обов'язок повідомити кредиторів про зменшення статутного капіталу товариства. Відповідно до ст. 157 ЦК України, ч. 3 ст. 19 Закону про ТОВ, після ухвалення рішення про зменшення статутного капіталу товариство зобов'язане персонально повідомити кредиторів, вимоги

яких до товариства не забезпечені, про зменшення статутного капіталу, щоб вони мали можливість реалізувати свої права;

4. *врегулювання претензій кредиторів.* Згідно зі ст. 157 ЦК України у разі зменшення статутного капіталу кредитори мають право вимагати дострокового припинення чи виконання товариством відповідних зобов'язань. Якщо кредитор має намір скористатися власними правами, він заявляє про це, надіславши підприємству відповідну заяву (претензію), в якій зазначає свої вимоги про: а) дострокове припинення зобов'язання; б) дострокове виконання зобов'язання перед кредитором; в) забезпечення виконання зобов'язання. Перелік цих вимог є вичерпним.

До основних правових наслідків зменшення статутного капіталу корпоративних підприємств належать: 1) зміна номінальної вартості часток. Цей наслідок має місце, коли статутний капітал зменшується шляхом пропорційного чи непропорційного зменшення номінальної вартості вкладів усіх учасників та зменшення номінальної вартості вкладів окремих учасників; 2) зміна відсоткового значення (розміру) частки. Це відбувається в разі непропорційного зменшення статутного капіталу; 3) вилучення частини майна підприємства (зменшення його активів). Цей наслідок може мати місце тоді, коли вартість чистих активів підприємства перевищує розмір зменшеного статутного капіталу. Вилучення майна можливе на суму, на яку зменшується статутний капітал, і після виконання всієї процедури зменшення капіталу, зокрема врегулювання вимог кредиторів.

Більш поширеною є операція зі збільшення статутного капіталу. Найпопулярнішими причинами збільшення статутного капіталу визнаються такі:

- збільшення обігових коштів підприємства;
- прийняття нових учасників;
- одержання контролю над підприємством через зміну структури капіталу;

- необхідність виконання спеціальних вимог до статутного капіталу та економічних нормативів (наприклад, для комерційних банків);
- злиття та приєднання інших підприємств;
- оптимізація оподаткування (вклади до статутного капіталу не оподатковуються).

Законом встановлено спеціальні вимоги щодо збільшення статутного капіталу АТ, ТОВ і ТДВ (ст. 17 Закону про АТ, ст. 16 Закону про ТОВ).

Так, АТ вправі збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій. Збільшення статутного капіталу АТ із залученням додаткових внесків здійснюється шляхом додаткової емісії акцій. Збільшення розміру статутного капіталу АТ без залучення додаткових внесків здійснюється шляхом підвищення номінальної вартості акцій. Збільшення розміру статутного капіталу АТ у разі наявності на дату прийняття такого рішення викуплених товариством або іншим чином набутих акцій не допускається. Обов'язковою умовою збільшення статутного капіталу АТ є відповідність розміру статутного капіталу після його збільшення законодавчим вимогам щодо його мінімального розміру, на дату реєстрації змін до статуту товариства.

У свою чергу, збільшення статутного капіталу ТОВ і ТДВ допускається лише після внесення всіма учасниками товариства своїх вкладів у повному обсязі. При цьому збільшення статутного капіталу не допускається, якщо товариство володіє часткою у власному статутному капіталі. Умова про повну сплату вкладів має бути виконана на день прийняття загальними зборами рішення про збільшення статутного капіталу. Це має важливе значення з огляду на строки, необхідні для скликання загальних зборів учасників. Отже, якщо на день повідомлення про скликання загальних зборів учасники мають заборгованість за своїми вкладками, але на день проведення загальних зборів заборгованість погашена, збори вправі приймати рішення про збільшення статутного капіталу корпоративного підприємства.

Порядок збільшення статутного капіталу за рахунок додаткових вкладів включає три послідовні стадії:

1. *прийняття рішення про збільшення статутного капіталу.* За загальним правилом таке питання належить до компетенції вищого органу управління підприємства, тобто загальних зборів учасників/акціонерів (ст. 156 ЦК України, ст. 30 Закону про ТОВ). Резолютивна частина такого рішення повинна містити відомості як мінімум про суму, на яку збільшується статутний капітал, спосіб збільшення, строки та порядок сплати додаткових вкладів тощо. Так, учасники ТОВ і ТДВ можуть збільшити статутний капітал товариства: а) без додаткових вкладів за рахунок нерозподіленого прибутку товариства; б) за рахунок додаткових вкладів учасників та/або третіх осіб за рішенням загальних зборів учасників (ст. ст. 17, 18 Закону про ТОВ). Статутний капітал АТ збільшується шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості у порядку, встановленому НКЦПФР (ст. 17 Закону про АТ). Збільшення статутного капіталу АТ із залученням додаткових внесків здійснюється шляхом розміщення додаткових акцій;

2. *здійснення додаткових вкладів до статутного капіталу.* Сплата додаткових вкладів здійснюється у встановлений законом та/або рішенням загальних зборів строк. Цей строк є присічним, тобто таким, що не може бути ні поновленим, ні подовженим корпоративним підприємством чи судом. Після спливу строку для внесення додаткових вкладів загальні збори учасників підприємства мають затвердити результати такого збільшення статутного капіталу та його розмір, а також розміри часток учасників підприємства та їх номінальної вартості з урахуванням фактично внесених додаткових вкладів, після чого корпоративне підприємство подає документи для проведення державної реєстрації змін до відомостей про розмір статутного капіталу, що містяться в ЄДР, у тому числі змін до установчих документів. Кожний учасник ТОВ і ТДВ має переважне право зробити додатковий вклад у межах суми збільшення статутного капіталу пропорційно до його частки у статутному

капіталі. Треті особи та учасники товариства можуть зробити додаткові вклади після реалізації кожним учасником свого переважного права або відмови від реалізації такого права в межах різниці між сумою збільшення статутного капіталу та сумою внесених учасниками додаткових вкладів, лише якщо це передбачено рішенням загальних зборів учасників про залучення додаткових вкладів. Також у такому рішенні загальних зборів визначаються загальна сума збільшення статутного капіталу товариства, коефіцієнт відношення суми збільшення до розміру частки кожного учасника у статутному капіталі та запланований розмір статутного капіталу. Учасники товариства можуть вносити додаткові вклади протягом строку, встановленого рішенням загальних зборів учасників, але не більше ніж протягом одного року з дня прийняття рішення про залучення додаткових вкладів. Треті особи та учасники товариства можуть вносити додаткові вклади протягом шести місяців після спливу строку для внесення додаткових вкладів учасниками, які мають намір реалізувати своє переважне право, якщо рішенням загальних зборів учасників про залучення додаткових вкладів не встановлено менший строк. Протягом одного місяця з дати спливу строку для внесення додаткових вкладів загальні збори учасників товариства приймають рішення про: 1) затвердження результатів внесення додаткових вкладів учасниками товариства та/або третіми особами; 2) затвердження розмірів часток учасників товариства та їх номінальної вартості з урахуванням фактично внесених ними додаткових вкладів; 3) затвердження збільшеного розміру статутного капіталу товариства;

3. державна реєстрація змін до відомостей, що містяться в ЄДР, у тому числі змін до установчих документів. Збільшення статутного капіталу корпоративного підприємства має супроводжуватися державною реєстрацією таких змін, адже відповідно до ст. ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» відомості про розмір статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) та розмір частки кожного із засновників (учасників) належать до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР. Строк державної

реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, у тому числі про збільшення статутного капіталу, не повинен перевищувати 24 години після надходження до органу державної реєстрації необхідних документів (ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань»).

Збільшення статутного капіталу може відбуватися у кілька способів:

а) прийняття нових учасників. Новий учасник приймається у корпоративне підприємство за рішенням загальних зборів учасників. Одним із питань, які супроводжують вступ учасника, є питання про розмір вкладу, порядок його внесення. Цей спосіб збільшення розміру капіталу, як правило, призводить до зменшення розміру часток учасників у відсотковому значенні;

б) реінвестування прибутку. Учасники підприємства можуть збільшити статутний капітал без додаткових вкладів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства. Цей спосіб збільшення статутного капіталу можливий лише у підприємствах, які за результатами господарської діяльності за рік мають прибуток. Кожен учасник має право на одержання частини прибутку від діяльності підприємства, проте учасники вправі спрямувати належну їм частину прибутку на розвиток свого підприємства, тобто реінвестувати. Для цього способу характерно, що номінальна вартість частки усіх учасників зростає, а відсоткове їх значення залишається попереднім. Так, відповідно до ст. 17 Закону про ТОВ у разі збільшення статутного капіталу за рахунок нерозподіленого прибутку товариства склад учасників товариства та співвідношення розмірів їхніх часток у статутному капіталі не змінюються;

в) додаткові вклади всіх учасників. Суму своїх первісних вкладів учасники погоджують під час створення підприємства. За кордоном зустрічається практика попереднього визначення максимальних додаткових внесків на випадок, якщо початкових інвестицій виявиться недостатньо. При збільшенні капіталу у такий спосіб усі учасники вносять додаткові вклади пропорційно до належних їм часток або в іншому погодженому між ними розмірі. В українських реаліях слід враховувати положення ст. 16 Закону про

ТОВ, відповідно до яких при збільшенні статутного капіталу товариства за рахунок додаткових вкладів номінальна вартість частки учасника товариства може бути збільшена на суму, що дорівнює або менша за вартість додаткового вкладу такого учасника;

г) додаткові вклади окремих учасників. Ініціатива щодо збільшення статутного капіталу може виходити від одного з учасників підприємства, який зазначає про розмір, предмет вкладу, порядок його внесення та інші умови, що мають значення. Загальні збори учасників можуть прийняти рішення про збільшення статутного капіталу за рахунок додаткового вкладу учасника за його заявою та у випадках, передбачених законом, затвердити зміни до установчих документів підприємства, пов'язані із збільшенням статутного капіталу підприємства і номінальної вартості частки такого учасника.

Національне законодавство наразі не передбачає можливості збільшення статутного капіталу за рахунок майна корпоративного підприємства. Стаття 16 Закону про ТОВ навіть містить пряму заборону: збільшення статутного капіталу товариства, яке володіє часткою у власному статутному капіталі, не допускається. Але такий спосіб відомий іноземному праву, коли товариство збільшує статутний капітал за рахунок свого майна на суму, що не перевищує різницю між вартістю чистих активів товариства і сумою статутного капіталу та резервного фонду. Під час такого збільшення статутного капіталу пропорційно збільшується номінальна вартість часток усіх учасників товариства без зміни розміру їх часток.

Право на дивіденди. Термін «дивіденд» походить від латинського *dividendus* – те, що підлягає розподілу і у законодавстві України завжди вживається у зв'язку з розподілом прибутку. Право на участь у розподілі прибутку встановлюють наступні норми корпоративного права: ст. 116 ЦК України, ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», ст. 34 Закону Про АТ, ст. 26 Закону Про ТОВ.

Відповідно до п.14.1.49 Податкового кодексу України, у контексті корпоративних відносин дивіденд постає як платіж, що здійснюється

юридичною особою, в тому числі емітентом корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів чи інших цінних паперів, на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні (активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку.

Стаття 34 Закону Про АТ визначає дивіденд як частину чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів.

Доктринальні визначення цього поняття є, по суті, варіаціями легального визначення: дивіденд розуміють як частину суми чистого прибутку організації, яка розподіляється між акціонерами відповідно до кількості, вартості і виду належних їм акцій; як платіж, що здійснюється юридичною особою на користь власників корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини його прибутку; як дохід, який отримує власник акції за рахунок прибутку акціонерного товариства, частина прибутку, яка щорічно розподіляється між акціонерами залежно від кількості придбаних акцій; або як частину чистого прибутку акціонерного товариства, котра щороку розподіляється серед акціонерів відповідно до частки їх участі у власному капіталі товариства. Дивіденди сплачуються у будь-якому разі за рахунок прибутку, який може бути прибутком відповідного звітного періоду, нерозподіленим прибутком попередніх звітних періодів або ж, якщо йдеться про привілейовані акції – коштами сформованого у минулі періоди за рахунок прибутку резервного капіталу чи спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Відсутність зазначених коштів робить виплату дивідендів неможливою.

Відповідно до ст. 34 Закону Про АТ виплата дивідендів власникам акцій одного типу та класу має здійснюватися пропорційно до кількості належних їм цінних паперів. Умови виплати дивідендів, зокрема щодо строків, способу та

суми дивідендів, мають бути однаковими для всіх власників акцій одного типу та класу. Товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами. Дивіденди виплачуються за акціями, звіт про результати емісії яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку. Рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами. Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів визначається у статуті акціонерного товариства. Виплата дивідендів за простими акціями здійснюється з чистого прибутку за звітний рік та/або нерозподіленого прибутку, та/або резервного капіталу на підставі рішення загальних зборів протягом шести місяців з дня прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. Виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється з чистого прибутку за звітний рік та/або нерозподіленого прибутку, та/або резервного капіталу, сформованого для виплати дивідендів за привілейованими акціями, відповідно до статуту акціонерного товариства протягом шести місяців після закінчення звітного року.

Аналіз норм статей 26, 27 Закону Про ТОВ про право на дивіденди учасників відповідних товариств дозволяє провести певну паралель у правових підходах з АТ. Відповідно до норм ст. 26 Закону виплата дивідендів здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства особам, які були учасниками товариства на день прийняття рішення про виплату дивідендів, пропорційно до розміру їхніх часток. Право на дивіденди, таким чином, залежить (як і в АТ) від: 1) наявності чистого прибутку; та 2) рішення загальних зборів товариства про спрямування цього прибутку на виплату дивідендів.

Таким чином виплата дивідендів учасникам здійснюється не безумовно, а за рішенням вищого органу відповідного корпоративного підприємства, який, у свою чергу, може прийняти рішення як про виплату усього обсягу прибутку у якості дивідендів, так і про збільшення за рахунок всієї цієї суми корпоративного капіталу або про спрямування частини прибутку на збільшення корпоративного капіталу, а решти – на виплату дивідендів.

Однак якщо у корпоративному капіталі господарської організації наявні корпоративні права держави, така організація зобов'язана відповідно до ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» спрямувати частину чистого прибутку за підсумками календарного року на виплату дивідендів.

Нарешті, корпоративне підприємство може взагалі не отримати у певному звітному періоді прибутку і не мати прибутку нерозподіленого або, навпаки, зазнати збитків, що унеможливує отримання дивідендів усіма категоріями учасників, крім акціонерів АТ – власників привілейованих акцій, які отримують дивіденди на підставі не рішення загальних зборів, а прямої вказівки у статуті АТ у розмірі, передбаченому статутом. За відсутності прибутку дивіденди власникам привілейованих акцій сплачуються за рахунок коштів резервного капіталу або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями, що, у свою чергу, був колись сформований за рахунок прибутку або нерозподіленого прибутку.

Статтею 35 Закону Про АТ визначено, що АТ не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо:

- 1) звіт про результати емісії акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку;
- 2) власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму розмірів його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю (положення цього пункту не застосовуються до банків);
- 3) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами прийняття такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог.

АТ не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями, якщо:

1) товариство має зобов'язання щодо викупу акцій відповідно до статті 102 цього Закону Про АТ;

2) дивіденди за привілейованими акціями виплачено не у повному обсязі.

АТ не має права здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів.

Схожим чином ст. 27 Закону України Про ТОВ встановлює, що рішення про виплату дивідендів не може прийматися, а дивіденди не можуть бути виплачені, якщо:

1) товариство не здійснило розрахунків з учасниками товариства у зв'язку із припиненням їх участі у товаристві або з правонаступниками учасників товариства;

2) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав або якого буде недостатньо внаслідок прийняття рішення про виплату дивідендів чи здійснення виплати.

Також ст. 27 Закону Про ТОВ визначає, що статутом товариства можуть додатково передбачатися інші умови, за яких загальні збори учасників не можуть приймати рішення про виплату дивідендів чи за яких дивіденди не можуть виплачуватися, і містить заборону виплачувати дивіденди учаснику, який повністю або частково не вніс свій вклад.

ТЕМА 9. КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ

Поняття, принципи та особливості корпоративного управління.

Корпоративне управління – це система врегульованих правом відносин, що виникають у процесі взаємодії органів корпоративного підприємства, учасників (членів) та інших зацікавлених осіб з приводу їх узгодженої участі в забезпеченні ефективної діяльності підприємства, рівноваги впливу та балансу інтересів учасників корпоративних відносин.

У широкому розумінні корпоративне управління розглядають як систему, за допомогою якої спрямовують та контролюють діяльність корпоративного підприємства. У рамках корпоративного управління визначається, яким чином власники корпоративних прав як інвестори здійснюють контроль за діяльністю менеджерів (посадових осіб) та органів підприємства, а також яку відповідальність несуть менеджери перед інвесторами за результати діяльності підприємства.

Належна система корпоративного управління дозволяє учасникам (членам) бути впевненими у тому, що керівництво підприємства розумно використовує їх інвестиції для фінансово-господарської діяльності і таким чином збільшується вартість частки участі учасника (члена) в капіталі підприємства. Разом з тим належне корпоративне управління не обмежується виключно відносинами між інвесторами та менеджерами, а передбачає також урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяльності корпоративного підприємства (працівниками, споживачами, кредиторами, державою, громадськістю тощо). Це пов'язано з тим, що корпоративне підприємство не може існувати незалежно від суспільства, в якому воно функціонує, і кінцевий успіх його діяльності залежить від внеску всіх заінтересованих осіб.

Ознаки корпоративного управління:

➤ корпоративне управління можливе тільки там, де спільна діяльність людей здійснюється у певних організаціях (корпоративних підприємствах);

➤ головним призначенням корпоративного управління є упорядковувачий вплив на членів товариства як учасників (членів) корпоративного підприємства та учасників (працівників) спільної діяльності, який надає взаємодії людей організованості. Корпоративне управління організує як самих учасників з питань регулювання їх відносин у межах єдиної організації, так і осіб, які відносяться до працівників, але здійснюють

діяльність в рамках тих цілей, заради яких і створюється корпоративне підприємство;

➤ корпоративне управління як регулятор поведінки людей досягає зазначених цілей в межах суспільних зв'язків, які по суті є управлінськими відносинами. Виникають вони між суб'єктом та об'єктом в рамках управлінського процесу у зв'язку з практичною реалізацією функцій корпоративного управління;

➤ корпоративне управління потребує особливого механізму реалізації, який застосовують суб'єкти корпоративного управління.

Процес корпоративного управління – діяльність органів корпоративних підприємств з вироблення (підготовки і прийняття) конкретного управлінського рішення, його виконанню (реалізації) і перевірці його виконання.

Метою корпоративного управління є забезпечення прибуткової діяльності господарського товариства або досягнення інших цілей, визначених законом для окремих суб'єктів господарювання. Корпоративне управління базується на способах та засобах, що насамперед визначають формування та функціонування організаційної структури корпоративного підприємства, а також права та обов'язки самих суб'єктів корпоративного права та створених ними органів корпоративного підприємства, основні принципи діяльності яких визначаються законодавством України.

Аналіз наукових досліджень питань корпоративного управління дозволяє окреслити систему принципів корпоративного управління.

1. Принцип підпорядкування більшості меншості. Це – головний принцип побудови будь-якої корпоративної системи. Він закладає відмінності між класичними цивільними договірними відносинами, побудованими на рівності, автономності і свободі волевиявлення сторін і корпоративними відносинами, в яких вирішальне значення набувають не воля конкретного індивіда, а воля більшості.

2. *Принцип залежності ступеня впливу учасника на управління корпоративним підприємством від розміру (частки) його вкладу в капітал корпоративного підприємства.* Так, особа, яка є власником контрольного пакету акцій, має значно більші можливості впливу на АТ ніж, наприклад, міноритарний акціонер, який володіє незначною кількістю акцій. Даний принцип не застосовується при управлінні кооперативом, який відповідно до ст. 4 Закону України «Про кооперацію» здійснює свою діяльність за принципом рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос).

3. *Принцип загального керівництва і контролю учасників (членів) корпоративного підприємства за його діяльністю.* Корпоративне підприємство – це, як правило, об'єднання капіталів. Вкладаючи до капіталу корпоративного підприємства певні матеріальні чи нематеріальні цінності в обмін на корпоративні права, учасник (член) набуває досить широкі управлінські та контрольні повноваження по відношенню до підприємства, в діяльність якого інвестується. Оскільки в корпоративних підприємствах здебільшого є декілька учасників (членів), діяльність підприємств управляється та контролюється на основі спільної (колективної) волі учасників (членів).

4. *Принцип централізації управління і розмежування компетенції органів корпоративного підприємства.* Цей принцип, з однієї сторони, передбачає як зосередження повноважень з прийняття важливих, стратегічних рішень з питань діяльності корпоративного підприємства в одних руках (вищій орган), так і – послаблення централізації шляхом передачі певних питань на вирішення нижчим органам, структурним підрозділам. Діяльність вищого органу спрямована на формування та зовнішнє вираження волі корпоративного підприємства, інші органи забезпечують здійснення цієї волі у відносинах підприємства з іншими суб'єктами права. Наявність у корпоративному підприємстві органів, які виконують різні функції і наділені різною компетенцією, обумовлена необхідністю: легітимного вираження

корпоративним підприємством як суб'єктом права своєї волі (відбувається шляхом прийняття органами підприємства рішень); представництва корпоративного підприємства у зовнішніх відносинах; ефективної організації господарської діяльності підприємства.

5. *Принцип можливості залучення до управління корпоративним підприємством осіб, які не є її учасниками (членами).* Іноді учасники (члени) не володіють якостями, необхідними для управління діяльністю створеного ними підприємства. Їх мета може полягати не в здійсненні особистого управління корпоративним підприємством або іншої участі в його діяльності, а тільки в отриманні певної майнової вигоди від своїх капіталовкладень. Тому виконавчі органи часто формуються не з учасників (членів) корпоративного підприємства, а із спеціалістів з управління.

Вищенаведені принципи управління корпоративним підприємством не є чим-небудь незмінним та догматичним. Вони можуть і повинні піддаватись переосмисленню і корегуванню. Разом з тим держава уже тривалий час намагається запропонувати ринку певну уніфіковану модель корпоративного управління. Хоча у світі немає єдиної моделі корпоративного управління, але існують загальноприйняті принципи (стандарти), які лежать в основі ефективного корпоративного управління і можуть бути застосовані у широкому діапазоні правових, економічних та політичних умов.

Поява загальноприйнятих стандартів корпоративного управління обумовлена передусім зростанням уваги до питань корпоративного управління в умовах глобалізації фінансових ринків, лібералізації руху капіталу. Це спроба встановлення загальноприйнятих, прозорих та зрозумілих в усьому світі «правил гри» на фінансовому ринку. Розробка міжнародних стандартів корпоративного управління є також відповіддю суспільства на світові фінансові кризи та прагненням до стабільності фінансових ринків.

На підставі загальноприйнятих міжнародних стандартів корпоративного управління НКЦПФР з урахуванням національних особливостей було розроблено Принципи корпоративного управління, затверджені рішенням

НКЦПФР від 22 липня 2014 року № 955. Вони не мають сили нормативно-правового акта і являють собою рекомендаційний акт. Одним із механізмів перетворення цих норм з необов'язкових на обов'язкові стало їх введення до внутрішніх актів конкретної корпоративного підприємства.

Правовий статус посадових осіб корпоративного підприємства.

У системі корпоративного управління корпоративного підприємства особливе місце належить посадовим особам. Посадові особи корпоративного підприємства – це фізичні особи, обрані (призначені) до органів підприємства, які вчиняють дії з виконання функцій таких органів у межах їх компетенції.

На законодавчому рівні перелік суб'єктів, які мають статус посадових осіб, визначено для господарських товариств та їх окремих видів. Так, згідно із ст. 42 Закону про ТОВ посадовими особами у ТОВ/ТДВ є члени виконавчого органу, наглядової ради, а також інші особи, передбачені статутом товариства. У свою чергу в АТ згідно з п. 23 ч. 1 ст. 2 Закону про АТ до посадових осіб органів АТ належать фізичні особи – голова та члени наглядової ради або ради директорів, виконавчого органу, керівник підрозділу внутрішнього аудиту (внутрішній аудитор), керівник відділу бюджету або іншого підрозділу, до компетенції якого належить питання бюджетування акціонерного товариства, корпоративний секретар акціонерного товариства, а також голова та члени іншого органу акціонерного товариства (крім консультативного), якщо утворення такого органу передбачено законом або статутом акціонерного товариства.

Перелік посадових осіб конкретного корпоративного підприємства визначається в статуті такого підприємства. Посадові особи виконують свої функції в рамках встановленої управлінської ієрархії. Цим пояснюється цілеспрямованість у діях посадових осіб, яка продиктована жорсткою логікою існуючих систем корпоративного управління в корпоративних підприємствах.

При цьому органи корпоративних підприємств не слід ототожнювати з посадовими особами як конкретними фізичними особами, з яких вони складаються, оскільки факт зміни персонального складу органу сам по собі не

впливає на дійсність чи недійсність юридичних дій, вчинених раніше господарським товариством через свої органи. Відтак будь-яка посадова особа – це не сам орган господарського товариства, а тільки суб'єкт, який вчиняє дії по виконанню функцій такого органу у суворій відповідності з його компетенцією.

Як тільки дії фізичної особи виходять за межі компетенції органу господарського товариства, посадовою особою якою вона є, вони вже не можуть ототожнюватися з діями самого органу і повинні розглядатися виключно в якості дій самої фізичної особи.

Можливість набуття статусу посадової особи корпоративного підприємства може обмежуватися для певних категорій фізичних осіб (наприклад, для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування). Так, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» посадовими особами правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради корпоративного підприємства, що має на меті одержання прибутку, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України, не можуть обиратися (призначатися) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Такі обмеження щодо зазначених вище осіб не застосовуються у випадках, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії корпоративного підприємства.

Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про інститути спільного інвестування» особи, які мають непогашену або незняту судимість за злочини проти власності, злочини у сфері службової чи господарської діяльності, або вчинили більше трьох адміністративних правопорушень на фондовому ринку, не можуть бути посадовими особами корпоративного фонду або компанії з управління активами інституту спільного інвестування.

Окрім закону обмеження щодо можливості обрання посадовою особою корпоративного підприємства можуть встановлюватися вироком суду. На практиці це можливо у разі призначення особі кримінального покарання за вчинення злочину у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 Кримінального кодексу України). У такому випадку особа, якій суд заборонив займатися певною діяльністю, не зможе бути посадовою особою тих корпоративних підприємств, які здійснюють цей вид діяльності.

При вирішенні багатьох практичних ситуацій за участю посадових осіб корпоративного підприємства досить часто виникає питання визначення правової природи правовідносин між підприємством і його посадовими особами. Актуальності даному питанню додає той факт, що посадовим особам, як суб'єктам, які виконують функції органів корпоративного підприємства, відводиться важлива роль. Саме за їх участі корпоративне підприємство формує та виражає свою волю як суб'єкта права, реалізує господарську компетенцію у сфері господарювання, набуває господарських прав та обов'язків, за допомогою вчинюваних ними дій виникають, змінюються та припиняються правовідносини, учасником яких є саме підприємство.

Суб'єкти, які набули статусу посадової особи і виконують функції органу корпоративного підприємства, здійснюють свої повноваження у сфері управлінської діяльності в межах корпоративних, а не трудових правовідносин. На цьому наголошує у своєму рішенні і Конституційний Суд України. Так, в абз. 5 п. 3.2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 йдеться про те, що в межах корпоративних відносин з товариством членами виконавчого органу здійснюються повноваження у сфері управлінської діяльності. А специфічний статус члена виконавчого органу обумовлений отриманням від уповноваженого органу товариства права на управління.

Аналогічний підхід застосовується і щодо розмежування підстав виникнення та припинення суміжних правовідносин між корпоративним

підприємством і його посадовими особами. Якщо рішення компетентного органу підприємства стосується наділення або позбавлення особи повноваженнями на управління підприємством, такі рішення мають розглядатися як підстава виникнення чи припинення корпоративних правовідносин, що виникають між корпоративним підприємством і його посадовими особами. У разі ж видачі наказу про прийняття особи на роботу або звільнення з роботи, укладення трудового договору (контракту) з посадовою особою органу корпоративного підприємства може йтися про підстави виникнення чи припинення тільки трудових правовідносин. З цього приводу у рішенні від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 Конституційний Суд України наголошує, що реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об'єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а корпоративних правовідносин, що виникають між товариством і особами, яким довірено повноваження з управління ним.

Характер правовідносин між корпоративним підприємством і його посадовими особами безпосередньо впливає і на вид відповідальності, що застосовується до правопорушника. Так, за правопорушення, вчинені у сфері корпоративного управління, посадові особи несуть господарсько-правову відповідальність у формі відшкодування збитків, завданих ними корпоративному підприємству.

Орган корпоративного підприємства, функції якого виконуються посадовими особами, володіє набором повноважень, реалізація яких здійснюється в межах власної господарської компетенції корпоративного підприємства. Доки орган підприємства діє в рамках визначених законом та статутом товариства повноважень, доти його дії презюмуються як дії самого корпоративного підприємства як господарської організації. Натомість, коли

посадова особа органу підприємства починає діяти за межами цих повноважень, її дії вважатимуться уже діями такої фізичної особи як самостійного суб'єкта, а не діями корпоративного підприємства. Відповідно до ч. 2 ст. 89 ГК України посадові особи несуть цивільно-правову, адміністративну, фінансову та кримінальну відповідальність за шкоду та збитки, завдані ними господарському товариству, у порядку та у випадках, передбачених законом.

Додаткові підстави та форми господарсько-правової відповідальності посадових осіб корпоративних підприємств можуть встановлюватися нормами спеціальних законів (Закону про АТ; Закону про ТОВ; Закону України «Про інститути спільного інвестування»). Такий підхід законодавця цілком узгоджується із положеннями Першої директиви 68/151/ЄЕС Ради ЄС «Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній у рамках контексту другого абзацу ст. 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві» від 09 березня 1968 року. Так, відповідно до п.п. 1, 2 ст. 9 Першої директиви ЄС дії органів компанії покладають на компанію зобов'язання, навіть якщо ті дії виходять за межі цілей компанії, при умові, що такі дії не виходять за компетенцію вказаних органів, передбачену або дозволену законодавством.

Натомість у сфері трудових відносин посадові особи корпоративного підприємства можуть відповідати тільки за правопорушення, вчинені ними як працівниками. До таких осіб, як працівників, відповідно до ст. 147 Кодексу законів про працю України можуть застосовуватися заходи дисциплінарного стягнення (догана, звільнення) у разі порушення ними трудової дисципліни.

Від характеру правовідносин між корпоративним підприємством і його посадовими особами напряму залежить і юрисдикція спорів, що виникають за їх участю. Так, господарсько-правовий характер правовідносин між корпоративним підприємством і його посадовими особами обумовлює віднесення до юрисдикції господарських судів. Натомість трудові спори між

корпоративним підприємством і його посадовими особами, що виникають із трудових відносин розглядаються судами загальної юрисдикції у порядку цивільного судочинства.

Вищі органи управління корпоративного підприємства. Вищим органом управління корпоративного підприємства є загальні збори, якщо інше не передбачено законом або статутом підприємства. Залежно від організаційно-правової форми корпоративного підприємства назва вищого органу може відрізнятися. Так, в АТ вищий орган має назву «загальні збори акціонерів» (ст. 36 Закону про АТ) у ТОВ та ТДВ – «загальні збори учасників» (ст. 29 Закону про ТОВ), у кооперативі – «загальні збори членів кооперативу» (ст. 15 Закону України «Про кооперацію»), у колективному сільськогосподарському підприємстві – «загальні збори членів» або «збори уповноважених» (ст. 23 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»), у корпоративному фонді – «загальні збори» (ст. 16 Закону України «Про інститути спільного інвестування»).

В АТ з одним акціонером повноваження загальних зборів здійснюються акціонером одноосібно (ст. 60 Закону Про АТ).

Керівний характер загальних зборів знаходить свій прояв в тому, що цей орган приймає рішення з найбільш значущих питань організації та діяльності корпоративного підприємства. Важливою особливістю загальних зборів при реалізації господарської компетенції корпоративного підприємства є їх положення як волеутворюючого органу. У межах своєї компетенції загальні збори приймають рішення, які являють собою зафіксований вираз волі корпоративного підприємства. Тільки загальні збори вправі визначати юридичну долю суб'єкта права: існувати йому в такому виді або припинити свою діяльність через недоцільність. Саме загальні збори створюють основну правову базу для діяльності інших органів товариства. Так, відповідно до ст. 39 Закону про АТ затвердження положень про органи товариства належить до компетенції вищого органу.

У судовій практиці наголошується на тому, що загальні збори не є ні суб'єктом права, ні органом, який здійснює представництво товариства (абз. 4 п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13).

Значення загальних зборів у системі корпоративного управління проявляється через такі його характерні риси:

- загальні збори є вищим органом у системі корпоративного управління корпоративного підприємства;

- загальні збори є колегіальним та найбільш репрезентативним органом підприємства – у його роботі можуть брати участь усі учасники (члени) корпоративного підприємства;

- через загальні збори виражається воля та інтереси корпоративного підприємства як суб'єкта права, які нетотожні простій сукупності інтересів його учасників (членів);

- загальні збори є основною формою реалізації учасниками (членами) права на участь в управлінні корпоративним підприємством;

- особливий порядок утворення – на відміну від інших органів корпоративного підприємства, члени яких обираються (призначаються), загальні збори формуються шляхом складення переліку осіб, що мають право брати в них участь;

- максимальний обсяг повноважень – можуть вирішувати будь-які питання діяльності корпоративного підприємства;

- особлива процедура скликання та прийняття рішень – правила скликання зборів та прийняття рішень є суворо формалізованими. Порушення цих правил є підставою для визнання рішень зборів недійсними.

Питання ефективного функціонування загальних зборів корпоративного підприємства як органу, що реалізує всю повноту влади власників корпоративних прав, є надзвичайно актуальним. Це обумовлено передусім правовим статусом учасників (акціонерів, членів) як осіб, що мають право на участь в управлінні справами корпоративного підприємства. Саме через

загальні збори власники корпоративних прав можуть реалізовувати своє право на участь в управлінні справами корпоративного підприємства. Загальні збори є органом, де повною мірою реалізується принцип публічності ведення справ, «прозорості» інформації.

Компетенція загальних зборів як вищого органу управління корпоративного підприємства характеризується такими особливостями:

– *по-перше*, наявністю у цього органу певного набору прав щодо вирішення найважливіших питань діяльності корпоративного підприємства;

– *по-друге*, обумовленістю виникнення цих прав фіксацією їх в законі або в інших правових актах, в тому числі установчому документі корпоративного підприємства – статуті;

– *по-третє*, реалізація компетенції загальними зборами має на меті формування волі корпоративного підприємства.

Питання, що належать до компетенції вищого органу корпоративного підприємства, поділяються на дві групи. *Першу групу* становлять питання, що належать до виключної компетенції. Їх вирішення не може бути передане (делеговане) іншим органам підприємства. Питання виключної компетенції, як правило, є наріжними для діяльності корпоративного підприємства, а рішення з них у більшості випадків приймаються на тривалу перспективу. При цьому неможливе не тільки постійне, але й тимчасове делегування вищим органом таких повноважень іншим органам.

Питання виключної компетенції вищого органу поділяються на дві групи:

- 1) передбачені законом;
- 2) передбачені статутом.

До виключної компетенції вищого органу, передбаченої законом, належать повноваження, передбачені ГК України (ст. 102), ЦК України (ст. 98, ч. 2 ст. 159), Законом про ТОВ (ст. 30), Законом про АТ (ст. 39), Законом України «Про кооперацію» (ч. 2 ст. 15), іншими нормативно-правовими актами.

Окрім повноважень, визначених у законодавстві, додаткові питання, віднесені до виключної компетенції загальних зборів, можуть бути закріплені у статуті корпоративного підприємства. Наприклад, статутом приватного АТ (крім товариств, у статутному капіталі яких 50 % і більше акцій належать державі, а також АТ, 50 % і більше акцій яких знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 %) може передбачатися, що загальні збори можуть вирішувати будь-які питання, у тому числі ті, що належать до виключної компетенції наглядової ради та ради директорів. При цьому, якщо кількість акціонерів приватного АТ перевищує 100, рішення про включення до статуту такого приватного АТ відповідного положення має бути прийнято більш як 95 % голосів акціонерів від їх загальної кількості.

До другої групи належать питання загальної компетенції. Загальні збори можуть делегувати ці повноваження наглядовій (спостережній) раді або виконавчому органу корпоративного підприємства шляхом прийняття відповідних рішень. До повноважень цієї групи належать усі інші питання. Навіть якщо окремі питання віднесені законом або статутом до компетенції іншого органу корпоративного підприємства (наприклад, наглядової ради АТ) загальні збори можуть прийняти рішення з таких питань. При цьому таке прийняття рішень не потребує в подальшому прийняття додатково ще й рішення наглядовою радою, оскільки загальні збори є вищим органом та можуть вирішувати будь-які питання діяльності АТ.

Залежно від періодичності проведення загальні збори бувають чергові (річні) й позачергові. Чергові (річні) загальні збори характеризуються періодичністю скликання, регламентованістю строків проведення та сталим спектром питань, що включаються до порядку денного. Саме на річних загальних зборах здійснюється оцінка діяльності органів корпоративного підприємства та підбиваються підсумки функціонування підприємства за рік. Лише річні загальні збори визнаються черговими. Законодавцем визначається періодичність скликання таких зборів:

– в АТ та кооперативі – не рідше одного разу на рік (ст. 37 Закону про АТ, ч. 5 ст. 159 ЦК України, ч. 4 ст. 15 Закону України «Про кооперацію»). Причому річні загальні збори АТ проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним року;

– в ТОВ та ТДВ річні загальні збори учасників скликаються протягом шести місяців наступного за звітним року, якщо інше не встановлено законом (ст. 31 Закону про ТОВ). Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими з відповідними наслідками (щодо порядку, строків їх скликання, відшкодування витрат, пов'язаних з їх скликанням і проведенням, особливостей формування порядку денного загальних зборів). Особливістю даного виду загальних зборів є те, що вони скликаються, як правило, для вирішення екстраординарних питань діяльності корпоративного підприємства, що потребують якомога швидшого волевиявлення вищого органу товариства.

Правомочність вищого органу вирішувати питання, що включені до порядку денного у господарських товариствах, залежить від кількості голосів, які належать присутнім за зборах учасникам (представникам учасників), а в кооперативі – від кількості присутніх членів. Так, загальні збори АТ мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками більш як 50 відсотків голосуючих акцій (ч. 1 ст. 40 Закону про АТ).

Кворум, необхідний для прийняття рішень вищим органом у ТОВ та ТДВ залежить від питань, внесених до порядку денного, а також від способу прийняття рішень. Законодавець у Законі про ТОВ встановив кілька підходів до визначення кворуму загальних зборів учасників та кількості голосів, необхідної для прийняття рішення. У ТОВ та ТДВ згідно з положенням ст. 34 Закону про ТОВ рішення загальних зборів учасників приймаються відкритим голосуванням, якщо інше не передбачено статутом товариства. Рішення з таких питань, як: а) внесення змін до статуту товариства, прийняття рішення про здійснення діяльності товариством на підставі модельного статуту; б) зміни розміру статутного капіталу товариства; в) прийняття рішень про виділ, злиття, поділ, приєднання, ліквідацію та перетворення товариства, обрання

комісії з припинення (ліквідаційної комісії), затвердження порядку припинення товариства, порядку розподілу між учасниками товариства у разі його ліквідації майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, затвердження ліквідаційного балансу товариства приймаються трьома чвертями голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань.

Щодо окремих питань (затвердження грошової оцінки негрошового вкладу учасника; перерозподілу часток між учасниками товариства; створення інших органів товариства, визначення порядку їх діяльності; прийняття рішення про придбання товариством частки (частини частки) учасника) рішення приймаються одностайно всіма учасниками товариства, які мають право голосу з відповідних питань. Така ж кількість голосів потрібна для прийняття вищим органом рішень шляхом опитування (ч. 10 ст. 35 Закону про ТОВ).

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 34 Закону про ТОВ рішення загальних зборів учасників з усіх інших питань приймаються більшістю голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань.

Крім того, законодавець надав можливість самому товариству визначати інші вимоги щодо кількості голосів, необхідної для прийняття рішення. Так, згідно з ч. 5 ст. 34 Закону про ТОВ статутом товариства може встановлюватися інша кількість голосів учасників товариства (але не менше, ніж більшість голосів), необхідна для прийняття рішень з питань порядку денного загальних зборів учасників, крім рішень, які відповідно до цього Закону приймаються одностайно. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Кожен учасник товариства має право бути присутнім на загальних зборах учасників. Кожен учасник товариства на загальних зборах учасників має кількість голосів, пропорційну до розміру його частки у статутному капіталі товариства, якщо інше не передбачено статутом. Закон про ТОВ передбачає

можливість проведення загальних зборів у режимі відеоконференції та можливість заочного голосування на зборах, а також прийняття рішення шляхом письмового опитування. У свою чергу, загальні збори членів кооперативу правомочні вирішувати питання, якщо на них присутні більше половини його членів, а збори уповноважених – за наявності не менше двох третин уповноважених.

За загальним правилом рішення вищим органом приймаються відповідно до статуту корпоративного підприємства відкритим або таємним голосуванням простою більшістю голосів учасників (членів) підприємства, присутніх на його загальних зборах. У випадках, передбачених законодавством або статутом, для прийняття загальними зборами рішень може встановлюватися більша кількість голосів.

На завершення слід зауважити, що хоча вищий орган має максимальний обсяг повноважень і є найбільш репрезентативним органом корпоративного підприємства, вираження волі підприємства при реалізації його господарської компетенції шляхом безпосереднього контакту з іншими учасниками господарських відносин законодавцем покладається на інші органи корпоративного підприємства, насамперед виконавчий орган.

Виконавчі органи управління корпоративних підприємств.

Виконавчий орган корпоративного підприємства є ключовою ланкою структури корпоративного управління, оскільки на нього покладається поточне керівництво діяльністю підприємства, що передбачає реалізацію господарських цілей, стратегії і політики підприємства. Саме через нього корпоративне підприємство реалізує господарську правосуб'єктність у сфері господарювання, набуває суб'єктивні права та обов'язки як учасник відповідних відносин і здійснює їх, у т.ч. у сфері господарювання.

Виконавчий орган корпоративного підприємства є одним із органів управління. Як правило, при прийнятті рішення про створення корпоративного підприємства його засновники одночасно приймають рішення про створення виконавчого органу, його склад, компетенцію та порядок усунення виконавчого

органу від виконання своїх обов'язків. Це обумовлено тим, що таке обрання відбувається на етапі, коли самого корпоративного підприємства як юридичної особи і суб'єкта господарських відносин, що діє через свої органи, ще не існує.

Натомість у вже існуючих корпоративних підприємствах створення виконавчого органу віднесено до компетенції вищого органу підприємства. Винятком є АТ, в якому обрання голови та членів виконавчого органу згідно з п. 9 ч. 2 ст. 71 Закону про АТ віднесено до компетенції наглядової ради. При цьому статутом обрання членів виконавчого органу АТ може бути віднесено і до компетенції загальних зборів АТ (п. 24 ч. 2 ст. 39 Закону про АТ).

У корпоративному підприємстві виконавчий орган може бути колегіальним, тобто складатись з декількох осіб, або одноособовим – це такий виконавчий орган підприємства, який складається з однієї особи. При цьому у корпоративному підприємстві водночас може існувати тільки один виконавчий орган.

Назвою колегіального виконавчого органу в корпоративному підприємстві відповідно до установчих документів або закону може бути «правління», «дирекція» тощо. У свою чергу, одноособовий виконавчий орган може створюватися з назвою «директор», «генеральний директор», а в кооперативі – «голова кооперативу».

Кількісний склад виконавчого органу, порядок призначення його членів визначаються статутом підприємства. Порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган корпоративного підприємства. Порядок скликання та визначення кворуму в засіданні колегіального виконавчого органу корпоративного підприємства повинні передбачатися в установчих документах товариства. У разі їх неврегульованості необхідно за аналогією застосовувати положення законодавства, що встановлюють кворум та інші питання щодо загальних зборів відповідного підприємства (обов'язковість повідомлення усіх членів колегіального виконавчого органу про проведення

засідання, надання інформації з питань порядку денного, правомочність, порядок прийняття рішення).

За системним аналізом корпоративного законодавства виконавчий орган корпоративного підприємства вирішує всі питання, пов'язані з управлінням поточною діяльністю підприємства, крім питань, що є компетенцією вищого або іншого органу підприємства.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 12 січня 2010 року № 1-рп/2010 наголошує, що виконавчий орган товариства вирішує всі питання, пов'язані з управлінням поточною діяльністю товариства, крім питань, що є компетенцією загальних зборів учасників товариства або іншого його органу. Здійснюючи управлінську діяльність, виконавчий орган реалізує колективну волю учасників товариства, які є носіями корпоративних прав. Тобто виконавчий орган являє собою орган управління, який реалізує господарську компетенцію корпоративного підприємства, виражаючи його волю у відносинах з іншими суб'єктами господарського права.

На відміну від вищого та наглядового органів, повноваження виконавчого органу щодо реалізації господарської компетенції корпоративного підприємства законодавцем не конкретизуються. Законодавець надає можливість деталізації таких повноважень самому корпоративному підприємству у його статуті та/або у положенні про виконавчий орган.

Здійснюючи управлінську діяльність, виконавчий орган реалізує колективну волю учасників (членів) корпоративного підприємства, які є носіями корпоративних прав. Голова та інші члени виконавчого органу, здійснюючи управління корпоративним підприємством у межах правил, встановлених установчими документами, зобов'язані діяти виключно в інтересах підприємства та його учасників (членів), добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ч. 3 ст. 92 ЦК України).

У разі, якщо в статуті корпоративного підприємства передбачено, що його виконавчий орган діє у складі кількох осіб, а отже, голова колегіального виконавчого органу не є самостійним органом управління, тому для набуття

підприємством цивільних прав і обов'язків він на підставі ч. 2 ст. 99 ЦК України повинен виносити відповідні питання на розгляд засідання виконавчого органу чи загальних зборів.

Виконавчий орган корпоративного підприємства підзвітний загальним зборам, а в АТ, ТОВ, ТДВ та кооперативі і наглядовій (спостережній) раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені корпоративного підприємства у межах, встановлених статутом і законом. Членом виконавчого органу може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії корпоративного підприємства. При цьому членами виконавчого органу можуть бути також і особи, які не є учасниками (членами) корпоративного підприємства. Члени виконавчого органу корпоративного підприємства можуть бути у будь-який час усунені від виконання своїх обов'язків, якщо в установчих документах не визначені підстави усунення членів виконавчого органу від виконання своїх обов'язків.

Наглядова (спостережна) рада. Чинне законодавство передбачає можливість створення у деяких корпоративних підприємствах (АТ, ТОВ, ТДВ, кооператив) наглядового органу.

Залежно від організаційно-правової форми корпоративного підприємства цей орган може називатися:

– наглядова рада – в акціонерних (ст. 69 Закону про АТ), в ТОВ та ТДВ (ст. 38 Закону про ТОВ);

– спостережна рада – у кооперативі (ч. 3 ст. 101, 105 ГК України, ст. 17 Закону України «Про кооперацію»).

На практиці створення такого органу в корпоративному підприємстві обумовлюється необхідністю постійного контролю за діяльністю виконавчого органу, а також захисту прав та інтересів учасників (членів) корпоративного підприємства у період між проведенням загальних зборів. Питання створення та діяльності наглядової (спостережної) ради в АТ, ТОВ (ТДВ) та кооперативі регулюються законодавцем по-різному.

Наглядова рада АТ є колегіальним органом, що здійснює захист прав всіх акціонерів товариства і в межах компетенції, визначеної статутом акціонерного товариства та цим Законом, здійснює управління товариством, а також контролює та регулює діяльність його виконавчого органу.

Треба відзначити, що закон вимагає особистого виконання членом наглядової ради своїх обов'язків.

Членам наглядової ради може виплачуватися винагорода за їхню діяльність. Порядок виплати винагороди членам наглядової ради встановлюється: 1) для публічного акціонерного товариства та банку - положенням про винагороду членів наглядової ради; 2) для приватного акціонерного товариства - статутом такого товариства або положенням про наглядову раду, або положенням про винагороду членів наглядової ради.

Згідно з положенням ст. 70 Закону про АТ діяльність наглядової ради є прозорою, що знаходить своє зовнішнє відображення в тому, що наглядова рада публічного АТ, АТ, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій належать державі, та наглядова рада банку щороку повинна готувати звіт про свою роботу. Звіт наглядової ради публічного АТ є окремою складовою частиною річного звіту товариства та підлягає оприлюдненню відповідно до вимог законодавства, передбачених для порядку та строків оприлюднення річного звіту товариства. Підготовка звіту наглядовою радою приватного АТ про свою діяльність є її правом, а не обов'язком.

До компетенції наглядової ради належить вирішення питань, передбачених Законом про АТ та статутом.

Відповідно до ст. 71 Закону про АТ до виключної компетенції наглядової ради належить:

1) затвердження внутрішніх положень, якими регулюється діяльність товариства, крім тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно з цим Законом, та тих, що рішенням наглядової ради передані для затвердження виконавчому органу товариства;

1-1) затвердження стратегічного плану розвитку та показників результативності акціонерного товариства, річного фінансового плану та звіту про його виконання, річного інвестиційного плану, інвестиційного плану на середньострокову перспективу (три - п'ять років);

1-2) надання пропозицій загальним зборам акціонерного товариства, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій належать державі, щодо коротко- та середньострокових фінансових, операційних і нефінансових цілей діяльності, які включаються до листа очікувань власника, зокрема, але не виключно, щодо окремих фінансових показників, а саме коефіцієнтів рентабельності, ліквідності та платоспроможності, а також обсягів виплат на користь держави, бюджетного фінансування та квазіфіскальних операцій;

2) підготовка та затвердження проекту порядку денного та порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до проекту порядку денного, крім випадків скликання акціонерами позачергових загальних зборів;

3) формування тимчасової лічильної комісії у разі скликання загальних зборів наглядовою радою, якщо інше не встановлено статутом акціонерного товариства;

4) затвердження форми і тексту бюлетеня для голосування;

5) прийняття рішення про проведення річних або позачергових загальних зборів відповідно до статуту акціонерного товариства та у випадках, встановлених цим Законом;

6) прийняття рішення про розміщення товариством інших, ніж акції, цінних паперів;

7) прийняття рішення про викуп розміщених товариством інших, ніж акції, цінних паперів;

8) затвердження ринкової вартості майна у випадках, передбачених цим Законом;

9) обрання та припинення повноважень голови і членів виконавчого органу товариства;

10) затвердження умов контрактів, що укладаються з членами виконавчого органу товариства; встановлення розміру їхньої винагороди; визначення особи, яка підписуватиме контракти (договори) від імені товариства з головою та членами виконавчого органу товариства;

11) прийняття рішення про відсторонення голови або члена виконавчого органу товариства від здійснення повноважень, про обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу;

12) обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства;

13) призначення на посаду і звільнення з посади керівника підрозділу внутрішнього аудиту (внутрішнього аудитора);

14) затвердження умов трудових договорів, що укладаються з працівниками підрозділу внутрішнього аудиту (з внутрішнім аудитором), встановлення розміру їхньої винагороди, у тому числі заохочувальних та компенсаційних виплат;

14-1) затвердження звіту та висновків підрозділу внутрішнього аудиту (внутрішнього аудитора);

14-2) затвердження декларації схильності до ризиків акціонерного товариства;

15) здійснення контролю за своєчасністю надання (оприлюднення) товариством достовірної інформації про його діяльність відповідно до законодавства, опублікування товариством інформації про кодекс корпоративного управління товариства, що використовується товариством;

16) розгляд звіту виконавчого органу та затвердження заходів за результатами його розгляду в разі віднесення статутом акціонерного товариства питання про обрання та припинення повноважень голови та членів виконавчого органу до виключної компетенції наглядової ради;

17) обрання членів реєстраційної комісії, крім випадків, передбачених цим Законом;

18) узгодження умов договору на надання аудиторських послуг та обрання особи, уповноваженої на підписання такого договору з суб'єктом аудиторської діяльності;

19) затвердження та надання рекомендацій загальним зборам за результатами розгляду аудиторського звіту суб'єкта аудиторської діяльності щодо фінансової звітності товариства для прийняття рішення щодо нього;

20) визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати дивідендів у межах граничного строку, визначеного частинами третьою та четвертою статті 34 цього Закону;

21) визначення дати складення переліку акціонерів, які мають бути повідомлені про проведення загальних зборів відповідно до частини першої статті 47 цього Закону та мають право на участь у загальних зборах відповідно до частини першої статті 41 цього Закону;

22) вирішення питань про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях;

23) вирішення питань про створення та/або участь у будь-яких юридичних особах, їх реорганізацію та ліквідацію;

24) вирішення питань про створення, реорганізацію та/або ліквідацію структурних та/або відокремлених підрозділів товариства, крім випадків, коли за рішенням наглядової ради вирішення зазначених питань делеговано виконавчому органу товариства;

25) вирішення питань, що належать до компетенції наглядової ради згідно з розділом XVIII цього Закону, у разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства;

26) прийняття рішення про збільшення розміру статутного капіталу товариства у випадках, передбачених частиною четвертою статті 119 та статтею 121 цього Закону;

27) прийняття рішення про внесення змін до статуту акціонерного товариства у випадках, передбачених частиною четвертою статті 119, статтями 121 і 132 цього Закону;

28) прийняття рішення про вчинення значних правочинів або правочинів із заінтересованістю у випадках, передбачених статтями 107 і 108 цього Закону;

29) визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможним внаслідок прийняття ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупу акцій;

30) прийняття рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладається з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

31) прийняття рішення про обрання (заміну) депозитарної установи, що надає акціонерному товариству додаткові послуги, затвердження умов договору, що укладається з нею, встановлення розміру оплати її послуг;

32) надсилання оферти акціонерам відповідно до статей 93 і 94 цього Закону;

33) затвердження положень про комітети наглядової ради, якими регулюються питання утворення та діяльності зазначених комітетів;

34) вирішення інших питань, крім тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно із законом та статутом акціонерного товариства.

Питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів у випадках, прямо передбачених цим Законом. Посадові особи органів акціонерного товариства забезпечують членам наглядової ради доступ до інформації в межах, передбачених цим Законом та статутом акціонерного товариства. Якщо кількість членів наглядової ради, повноваження яких дійсні, становить половину або менше половини її загального складу, визначеного відповідно до вимог закону, наглядова рада не може приймати рішення, крім

рішень з питань проведення загальних зборів для обрання решти членів наглядової ради, а в разі обрання членів наглядової ради шляхом кумулятивного голосування - для обрання всього складу наглядової ради.

Характерною рисою волеутворення, в якому бере участь наглядова рада, є спрямованість цієї волі. Сформована наглядовою радою воля спрямована насамперед на виконавчий орган, а не на третіх осіб, що знаходяться поза межами корпоративних відносин. Це пов'язано з тим, що наявність наглядової ради у системі органів АТ повинна сприяти балансу інтересів у товаристві, оскільки це послаблює позицію виконавчого органу. Саме тому член наглядової ради АТ не може бути одночасно членом виконавчого органу товариства.

Здійснюючи стратегічне управління, саме наглядова рада контролює дотримання виконавчим органом виробленої стратегії реалізації господарської компетенції АТ і, в разі необхідності, здійснює регулювання діяльності виконавчого органу.

Члени наглядової ради АТ обираються акціонерами під час проведення загальних зборів товариства на строк не більший ніж три роки. Статутом приватного АТ може бути передбачено інший строк повноважень наглядової ради, але такий строк не може перевищувати три роки.

До складу наглядової ради обираються акціонери або особи, які представляють їхні інтереси (далі - представники акціонерів), та/або незалежні директори. Члени наглядової ради не можуть займати інші посади у відповідному товаристві. Не менш як одну третину складу наглядової ради публічного акціонерного товариства мають становити незалежні директори, при цьому кількість незалежних директорів не може становити менше двох осіб. Кількість незалежних директорів у наглядовій раді акціонерного товариства, у статутному капіталі якого частка держави становить 50 і більше відсотків, має становити більшість членів наглядової ради.

Повноваження члена наглядової ради, обраного шляхом кумулятивного голосування, за рішенням загальних зборів можуть бути припинені достроково

лише за умови одночасного припинення повноважень усього складу наглядової ради. У такому разі рішення про припинення повноважень членів наглядової ради приймається загальними зборами простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з відповідного питання акцій. Член наглядової ради, обраний як представник акціонера або групи акціонерів може бути замінений таким акціонером або групою акціонерів у будь-який час. Повноваження члена наглядової ради є чинними з дня його обрання загальними зборами. У разі заміни члена наглядової ради - представника акціонера повноваження відкликаною члена наглядової ради припиняються, а новий член наглядової ради набуває повноважень з дня отримання АТ письмового повідомлення від акціонера (акціонерів), представником якого (яких) є відповідний член наглядової ради.

Спосіб обрання членів наглядової ради залежить від типу АТ. Обрання членів наглядової ради публічного АТ здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування. Обрання членів наглядової ради приватного АТ здійснюється шляхом кумулятивного голосування, якщо інший спосіб не встановлений статутом АТ.

Кількісний склад наглядової ради відповідно до ч. 11 ст. 72 Закону про АТ визначається статутом акціонерного товариства. Мінімальна кількість членів наглядової ради публічного акціонерного товариства не може становити менше п'яти осіб. Якщо кількість членів наглядової ради, повноваження яких є чинними, становить менше половини її загального складу, визначеного відповідно до вимог закону, товариство протягом трьох місяців має скликати загальні збори для обрання решти членів наглядової ради, а в разі обрання членів наглядової ради шляхом кумулятивного голосування - для обрання повного складу наглядової ради акціонерного товариства.

Голова наглядової ради обирається членами наглядової ради з їх числа простою більшістю голосів від загального складу наглядової ради, якщо інше не передбачено статутом акціонерного товариства. Головою наглядової ради,

яке є підприємством, що становить суспільний інтерес, не може бути обрано члена наглядової ради, який протягом попереднього року був головою колегіального виконавчого органу такого товариства (особою, яка здійснювала повноваження одноосібного виконавчого органу). Наглядова рада має право в будь-який час обрати нового голову наглядової ради.

Засідання наглядової ради скликаються за ініціативою голови наглядової ради або на вимогу члена наглядової ради. Засідання наглядової ради також скликаються на вимогу виконавчого органу товариства чи його члена, керівника підрозділу внутрішнього аудиту (внутрішнього аудитора), інших осіб, визначених статутом та/або положенням про наглядову раду акціонерного товариства. Особи, які скликали засідання наглядової ради, мають право брати участь у такому засіданні наглядової ради. На вимогу наглядової ради в її засіданні або в розгляді окремих питань порядку денного засідання беруть участь члени виконавчого органу товариства та інші визначені наглядовою радою особи в порядку, встановленому положенням про наглядову раду. Засідання наглядової ради проводяться за потреби з періодичністю, визначеною статутом АТ. У засіданні наглядової ради на її запрошення з правом дорадчого голосу можуть брати участь представники профспілкового або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу. Засідання наглядової ради є правомочним, якщо в ньому бере участь більше половини її складу, за умови, що інше не передбачено статутом акціонерного товариства. У разі дострокового припинення повноважень одного чи кількох членів наглядової ради і до обрання повного складу наглядової ради засідання наглядової ради є правомочними для вирішення питань відповідно до її компетенції, за умови що кількість членів наглядової ради, повноваження яких є чинними, становить більше половини її загального складу.

Рішення наглядової ради приймається простою більшістю голосів членів наглядової ради від їх загальної кількості, які мають право голосу, якщо для прийняття такого рішення статутом АТ не передбачено більшої кількості

голосів. На засіданні наглядової ради кожний член наглядової ради має один голос. Статутом АТ може передбачатися право вирішального голосу голови наглядової ради у разі рівного розподілу голосів членів наглядової ради під час прийняття рішень.

Статутом АТ або положенням про наглядову раду може передбачатися можливість проведення засідання наглядової ради та/або прийняття нею рішень шляхом опитування, зокрема з використання програмно-технічного комплексу, або шляхом проведення аудіо- чи відеоконференції, а також визначатися порядок проведення таких засідань.

Наглядова рада АТ може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для вивчення і підготовки питань, що належать до компетенції наглядової ради. У публічному акціонерному товаристві, товаристві - підприємстві, що становить суспільний інтерес, а також в акціонерному товаристві, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) прямо або опосередковано належать державі, обов'язково утворюються комітет з питань аудиту, комітет з питань визначення винагороди посадовим особам акціонерного товариства (далі - комітет з винагород) і комітет з питань призначень. При цьому комітет з винагород та комітет з питань призначень можуть бути об'єднані. Комітет з питань аудиту, комітет з винагород і комітет з питань призначень очолюють члени наглядової ради товариства, які є незалежними директорами. Більшість членів зазначених комітетів мають становити незалежні директори. Комітети наглядової ради виконують обов'язки відповідно до свого предмета відання та у визначеному наглядовою радою порядку доповідають їй про результати своєї діяльності не менше одного разу на рік, крім комітету з питань аудиту, який повинен доповідати про результати своєї діяльності не менше одного разу на шість місяців.

Відповідно до ч. 1 ст. 86 Закону про АТ наглядова рада або рада директорів призначає на посаду **корпоративного секретаря**. До компетенції корпоративного секретаря належить: 1) надання інформації акціонерам та/або інвесторам, іншим заінтересованим особам про діяльність товариства; 2)

надання статуту акціонерного товариства та його внутрішніх положень, у тому числі змін до них, для ознайомлення особам, які мають на це право; 3) виконання функцій голови лічильної комісії відповідно до ст. 55 Закону про АТ; 4) забезпечення підготовки, скликання та проведення загальних зборів, виконання функцій секретаря загальних зборів та складення протоколу загальних зборів; 5) підготовка та проведення засідань наглядової ради або ради директорів, комітетів наглядової ради або ради директорів, виконання функцій секретаря наглядової ради або ради директорів, складення протоколів засідань наглядової ради або ради директорів; 6) участь у підготовці чи підготовка проектів роз'яснень для акціонерів або інвесторів щодо реалізації їхніх прав, надання відповідей на запити акціонерів або інвесторів; 7) підготовка витягів з протоколів засідань органів управління товариства та їх засвідчення; 8) виконання інших функцій, передбачених цим Законом, статутом акціонерного товариства. Корпоративний секретар має право доступу до будь-яких документів товариства в межах його компетенції.

Наглядова рада ТОВ (ТДВ). За аналогією з АТ положеннями ст. 38 нового Закону про ТОВ також передбачена можливість створення наглядової ради для цих організаційно-правових форм. Утворення такого органу треба передбачити у статуті. Наглядова рада в межах компетенції, визначеної цим документом, контролює та регулює діяльність виконавчого органу товариства. Зокрема, до компетенції наглядової ради може бути віднесено обрання одноосібного виконавчого органу товариства або членів колегіального виконавчого органу товариства (всіх чи окремо одного або декількох з них), зупинення та припинення їхніх повноважень, встановлення розміру винагороди членам виконавчого органу товариства. Порядок діяльності наглядової ради, її компетенція, кількість членів і порядок їх обрання, у тому числі незалежних членів наглядової ради, розмір винагороди членів наглядової ради, а також порядок обрання та припинення їхніх повноважень також визначаються статутом товариства. Наглядовій раді товариства можуть бути делеговані повноваження загальних зборів учасників, крім віднесених до

виключної компетенції загальних зборів учасників. З кожним членом наглядової ради укладається цивільно-правовий договір або трудовий контракт. Цивільно-правовий договір може бути оплатним чи безоплатним.

Спостережна рада кооперативу. У корпоративних підприємствах, які функціонують в організаційно-правовій формі кооперативу, функції наглядового органу виконує спостережна рада. Порядок обрання спостережної ради та її голови, а також порядок діяльності спостережної ради встановлюються ст. 17 Закону України «Про кооперацію», ст.105 ГК України, а також статутом кооперативу. Спостережна рада як орган корпоративного управління кооперативу здійснює контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління (виконавчого директора) кооперативу. Утворення спостережної ради у кооперативі допускається тільки за певних умов і у певному кількісному складі. Так, спостережна рада може створюватися тільки у кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб. При цьому спостережна рада кооперативу обирається у кількості 3–5 чоловік. Спостережна рада обирається загальними зборами з числа членів кооперативу. Члени кооперативу працюють у спостережній раді на громадських засадах. До складу спостережної ради кооперативу не можуть входити члени правління чи члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу. Спостережна рада кооперативу у своїй діяльності підзвітна загальним зборам членів кооперативу. Повноваження членів спостережної ради кооперативу можуть бути достроково припинені за рішенням загальних зборів членів кооперативу.

ТЕМА 10. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗМІНИ УЧАСНИКІВ СУБ'ЄКТІВ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Корпоративні правовідносини існують безстроково і припиняються внаслідок настання певних юридичних фактів.

Такими юридичними фактами, які є підставами для припинення корпоративних правовідносин можуть бути:

- 1) вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства;
- 2) виключення учасника (члена) з корпоративного підприємства;
- 3) смерть учасника (члена) – фізичної особи;
- 4) ліквідація учасника (члена) – юридичної особи;
- 5) припинення корпоративного підприємства, відносно якого особа володіє корпоративними правами;
- 6) відчуження частки (акцій);
- 7) звернення стягнення на частку (акції, пай);
- 8) конфіскація частки (акцій, паю);
- 9) інші законні підстави.

Порядок виходу учасників (членів) з корпоративного підприємства.

Однією з поширених підстав припинення корпоративних правовідносин є вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства.

Вихід з корпоративного підприємства – безумовне волевиявлення учасника (члена), спрямоване на припинення корпоративних правовідносин між учасником (членом) і корпоративним підприємством. Вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства характеризується такими *ознаками*:

– вихід з корпоративного підприємства – це одностороння дія учасника (члена);

– право на вихід реалізується в порядку, передбаченому чинним законодавством, якщо інше не передбачене установчим документом корпоративного підприємства;

– право на вихід має імперативний характер і не може бути обмежене установчими документами, рішенням органів корпоративного підприємства, наявністю зобов'язань перед підприємством чи інших обставин;

– не залежить від згоди інших учасників (членів), якщо інше не випливає із закону (наприклад, такий виняток встановлено ч. 2 ст. 24 Закону про ТОВ);

– реалізація права на вихід спрямована на припинення корпоративних відносин у корпоративному підприємстві.

Безумовність права на вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства впливає зі змісту ст. ст. 96, 98, 111 ГК України, ст. ст. 100, 116 ЦК України, а також ст. 10 Закону про ГТ, ст. 24 Закону про ТОВ, ст. ст. 4, 13 Закону України «Про кооперацію», ст. 5 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», ст. ст. 1, 3 Закону України «Про фермерське господарство». У зв'язку з цим положення установчих документів, які обмежують чи забороняють право на вихід учасника з корпоративного підприємства, є незаконними.

Право на вихід є організаційно-майновим правом, оскільки лише за умови здійснення певної організаційної дії в учасника (члена) виникає право на отримання оплати вартості частини майна корпоративного підприємства. За загальним правилом, учасник (член) корпоративного підприємства має право вийти з товариства, якщо інше не впливає із закону (ч. 1 ст. 100 ЦК України).

Вихід учасника з ТОВ та ТДВ, внаслідок якого у товаристві не залишиться жодного учасника, забороняється. Згідно із ч. 2 ст. 71 Закону про ГТ вихід із повного товариства, що було створено на визначений строк, допускається лише при наявності поважних причин та за умови, що попередження про це надійшло не пізніше як за шість місяців.

Закони або підзаконні акти не встановлюють порядок реалізації учасником (членом) права на вихід з корпоративного підприємства. Але деякі елементи порядку реалізації права на вихід у законодавчих актах все ж таки урегульовані. Це стосується, наприклад, надання згоди інших учасників. Так, в ТОВ та ТДВ рішення щодо надання згоди на вихід учасника з товариства може бути прийнято протягом одного місяця з дня подання учасником заяви, якщо інший строк не передбачений статутом (ч. 3 ст. 24 Закону про ТОВ). Якщо для виходу учасника необхідна згода інших учасників товариства, він може вийти з товариства протягом одного місяця з дня надання такої згоди останнім учасником, якщо менший строк не визначений такою згодою.

Мотиви виходу для корпоративного підприємства, як правило, не мають правового значення. Вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства

здійснюється на підставі заяви. Заява про вихід учасника (члена) з корпоративного підприємства є формою реалізації передбаченого законом права учасника (члена) на припинення корпоративних відносин шляхом виходу з корпоративного підприємства, а не правочином. Зміст заяви законодавство не визначає. У разі виходу учасника із ТОВ чи ТДВ на товариство покладається обов'язок не пізніше 30 днів з дня, коли воно дізналося чи мало дізнатися про вихід учасника, повідомити такому колишньому учаснику вартість його частки, надати обґрунтований розрахунок та копії документів, необхідних для розрахунку (ч. 6 ст. 24 Закону про ТОВ).

Право вкладника командитного товариства вийти з товариства після закінчення фінансового року та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом), закріплено у законодавстві, зокрема у п. 6 ч. 2 ст. 137 ЦК України, п. «є» ч. 1 ст. 79 Закону про ГТ. Водночас законодавством не передбачено права вкладників командитного товариства на отримання у разі виходу з товариства частини майна товариства, пропорційної розміру їх частки у складеному капіталі товариства.

На практиці трапляються випадки, коли учасник (член), який виходить з корпоративного підприємства, відмовляється від свого права на отримання виплат (найчастіше це трапляється в ТОВ). У такому разі відмова учасника від частки є підставою для залишення її в розпорядженні товариства або ж розподілу серед інших учасників або третіх осіб. Форма заяви про вихід залежить від виду корпоративного підприємства, з якого виходить учасник (член) та його правового статусу. Так, справжність підписів на заяві про вихід із ТОВ (ТДВ) повинна засвідчуватися нотаріально (ч. 5 ст. 17 Закону про держреєстрацію). Вимоги щодо форми заяви про вихід учасника (члена) з інших видів корпоративних підприємств законодавством не встановлюються.

Для практичної реалізації права на вихід необхідне здійснення державної реєстрації.

Залежно від виду корпоративного підприємства документи для здійснення державної реєстрації, пов'язаної з виходом учасника (члена) корпоративного

підприємства, можуть подаватися: учасником (його представником) – при виході із ТОВ та ТДВ; корпоративним підприємством (його представником) – при виході учасника (члена) з інших видів корпоративних підприємства (крім АТ).

При виході із ТОВ чи ТДВ учасник вважається таким, що вийшов з товариства, з дня державної реєстрації його виходу (ч. 5 ст. 24 Закону про ТОВ). Для здійснення такої державної реєстрації учасник, який виходить з товариства, або його представник відповідно до ч. 5 ст. 17 Закону про держреєстрацію подає державному реєстратору:

- 1) заяву про державну реєстрацію змін до відомостей про розмір статутного капіталу, розміри часток у статутному капіталі чи склад учасників ТОВ або ТДВ;
- 2) документ про сплату адміністративного збору;
- 3) заяву про вихід з товариства.

При виході учасника із ТОВ/ТДВ статутний капітал підлягає обов'язковому зменшенню на частку учасника, який вийшов. Інші учасники ТОВ/ТДВ при цьому не можуть вжити будь-яких заходів щодо запобігання зменшенню статутного капіталу. У зв'язку з виходом учасника із ТОВ/ТДВ на практиці може виникати запитання щодо необхідності внесення змін до статуту товариства. З цього приводу варто зауважити, що відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону про ТОВ у статуті товариства зазначаються відомості про:

- 1) повне та скорочене (за наявності) найменування товариства;
- 2) органи управління товариством, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень;
- 3) порядок вступу до товариства та виходу з нього.

У випадку, якщо у статуті не міститься інформація про склад учасників, то відповідно при виході учасника вносити зміни до статуту не потрібно.

Для державної реєстрації виходу з інших видів корпоративних підприємств учаснику (члену) необхідно звернутися із відповідною заявою до самого підприємства. Заяву про вихід з корпоративного підприємства, як

правило, учасник (член) подає особисто. Разом з тим, заява про вихід може бути направлена корпоративному підприємству поштою, передана підприємству (посадовим особам підприємства) учасником (членом) або його представником особисто.

Подання заяви про вихід з корпоративного підприємства є дією, спрямованою на припинення корпоративних прав та обов'язків учасника (члена) підприємства.

Відповідно до положень п. 4.16 постанови Пленуму ВГСУ «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25 лютого 2016 року № 4 відкликання заяви про вихід після її отримання корпоративним підприємством допускається лише за згодою самого підприємства та у разі, якщо відповідні зміни у складі учасників товариства не пройшли державної реєстрації.

На практиці поширеною є ситуація, коли корпоративне підприємство не вчиняє дій у зв'язку з поданням учасником заяви про вихід з нього (не вирішується питання про внесення змін до установчих документів товариства, про їх державну реєстрацію). У такому випадку учасник товариства має право звернутися до господарського суду з позовом про зобов'язання товариства до державної реєстрації змін в установчих документах корпоративного підприємства у зв'язку зі зміною у складі учасників товариства.

Вихід з корпоративного підприємства призводить до зміни складу учасників (членів). У зв'язку з цим, після надходження такої заяви скликаються позачергові загальні збори, до порядку денного яких вноситься питання щодо розгляду заяви учасника (члена) про вихід й виплату належної йому вартості частини майна корпоративного підприємства та затвердження змін до установчих документів (якщо відомості про склад учасників (членів) підприємства містяться в установчому документі).

Виключення учасників (членів) з корпоративного підприємства.

Виключення учасника (члена) з корпоративного підприємства – це примусове

припинення його участі (членства) як власника корпоративних прав у корпоративному підприємстві з підстав, передбачених законом.

Виключення учасника (члена) є універсальною підставою припинення корпоративних відносин у господарських товариствах (крім АТ) та виробничих кооперативах. Характерною особливістю даної підстави припинення корпоративних відносин є те, що вона застосовується корпоративними підприємствами як санкція до несумлінних учасників (членів), які своїми діями (бездіяльністю) порушують вимоги закону та установчих документів, не виконують покладені на них обов'язки. При цьому застосування такої санкції не залежить від волі самого учасника (члена), якого виключають із корпоративного підприємства.

Стосовно виключення акціонера з АТ, то в даному випадку це є неможливим, оскільки право його власності на акції є окремим самостійним об'єктом права власності, якого він згідно із ст. 41 Конституції України не може бути позбавлений в такий спосіб. Дане положення є винятком із загального правила, передбаченого ч. 2 ст. 100 ЦК України, згідно з яким учасник товариства у випадках та в порядку, встановлених законом, може бути виключений з товариства.

Підстави для прийняття рішень про виключення з корпоративного підприємства визначені:

– *для учасників ТОВ (ТДВ)*. Відповідно до Закону про ТОВ можливість виключення із товариства обмежується двома випадками:

1) *наявністю заборгованості за внеском у статутний капітал* (ч. 2 ст. 15 Закону про ТОВ). Якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти в тому числі рішення про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу, але це право, а не обов'язок вищого органу управління;

2) *у разі смерті, оголошення судом безвісно відсутнім або померлим учасника – фізичної особи чи припинення учасника – юридичної особи, частка*

якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 %, та якщо протягом року з дня закінчення строку для прийняття спадщини, встановленого законодавством, спадкоємці (правонаступники) такого учасника не подали заяву про вступ до товариства відповідно до закону (ч. 2 ст. 23 Закону України про ТОВ);

– для учасників повних та командитних товариств (ст. 72 Закону про ГТ, ст. 128 ЦК України);

– для членів виробничого кооперативу (ч. 4 ст. 98 ГК України, ст. 13 Закону України «Про кооперацію», ч. 2. ст. 166 ЦК України).

Виключення власника корпоративних прав залежно від виду підприємства має певні особливості, що стосуються як підстав, так і порядку прийняття рішень про виключення учасника (члена) із корпоративного підприємства.

Виключення учасника з ТОВ (ТДВ) можливе за умови дотримання таких вимог:

1) наявність визначених законом підстав (прострочення внесення вкладу, неподання заяви про вступ до товариства спадкоємцями чи правонаступниками);

2) рішення приймається виключно вищим органом ТОВ (ТДВ) – загальними зборами учасників. Рішення загальних зборів учасників ТОВ та ТДВ щодо виключення учасника з товариства не можуть прийматися шляхом опитування (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону про ТОВ).

Слід враховувати, що виключення учасника з товариства судом є втручанням у господарську діяльність товариства, а тому суд не має права брати на себе функції органів управління товариством; він лише перевіряє обґрунтованість та законність прийняття рішення про виключення учасника у разі подання ним позову про визнання такого рішення недійсним;

3) рішення про виключення приймаються простою більшістю голосів усіх учасників товариства, які мають право голосу з відповідних питань (ч. 4 ст. 34 Закону про ТОВ). При визначенні результатів голосування для прийняття

рішення про виключення, зокрема, не враховуються голоси, що припадають на частку учасника, який виключається (ч. 3 ст. 15, ч. 2 ст. 23 Закону про ТОВ та ТДВ).

У разі проведення державної реєстрації змін до відомостей ЄДР щодо виключення учасника (спадкоємця або правонаступника) ТОВ або ТДВ державний реєстратор одночасно вносить запис про зменшення розміру статутного капіталу на розмір відповідної частки (частини частки) у статутному капіталі (ч. 3 ст. 25 Закону про держреєстрацію). У день проведення державної реєстрації змін до відомостей ЄДР, пов'язаних із зміною складу учасників ТОВ або ТДВ, суб'єкт державної реєстрації повинен видати (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення) виписку з ЄДР заявнику, товариству, учаснику, якого було виключено з товариства, та особам, які зазначені у цьому реєстрі як учасники товариства після проведення реєстраційної дії. Якщо суб'єкту державної реєстрації відома електронна пошта осіб, яким надсилається ця виписка, він у той самий день додатково надсилає копію виписки зазначеним особам електронною поштою (ч. 4 ст. 25 Закону про держреєстрацію).

З повного та командитного товариств може бути виключено учасника, який систематично не виконує чи виконує неналежним чином обов'язки, покладені на нього товариством, або який перешкоджає своїми діями (бездіяльністю) досягненню цілей товариства. Оскільки порядок такого виключення законодавством не регламентується, він повинен визначатись у засновницькому договорі конкретного товариства. У будь-якому випадку, прийняття рішення про виключення учасника з повного чи командитного товариства віднесено законом до компетенції учасників цих товариств.

Член виробничого кооперативу може бути виключений із кооперативу за рішенням загальних зборів у разі невиконання чи неналежного виконання обов'язків, покладених на нього статутом кооперативу, а також в інших випадках, встановлених статутом кооперативу і законом. Тобто, для виробничого кооперативу встановлений законодавством перелік підстав для

виключення членів із кооперативу не є вичерпним і може розширюватися у його статуті. Член виробничого кооперативу, якого виключили із кооперативу, має право на одержання паю та інших виплат, встановлених статутом кооперативу.

Незалежно від виду корпоративного підприємства, виключення учасника (члена) призводить до припинення корпоративних відносин за його участю і настання наслідків, аналогічних тим, які мають місце при виході учасника (члена) із корпоративного підприємства (проведення розрахунків, повернення майна, переданого підприємству у користування та ін.).

Відчуження частки у статутному (складеному) капіталі. Однією з найбільш поширених підстав припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах є відчуження учасником товариства належної йому частки у статутному (складеному) капіталі товариства.

Відчуження учасником належної йому частки може оформлятися:

- договором купівлі-продажу;
- договором міни;
- договором дарування;
- заявою про відступлення частки (для повних та командитних товариств).

Учасник господарського товариства належну йому частку у статутному (складеному) капіталі може відчужити:

- іншим учасникам товариства;
- третім особам;
- самому господарському товариству.

Однак свобода учасників господарських товариств у відчуженні належних їм часток не є абсолютною. Законодавцем встановлено ряд обмежень щодо відчуження учасниками частки у статутному (складеному) капіталі господарських товариств. Учасник ТОВ (ТДВ) має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам (ч. 1 ст. 21 Закону про ТОВ). Але статутом товариства може бути встановлено, що відчуження

частки (частини частки) та надання її в заставу допускається лише за згодою інших учасників. Це положення може бути внесене до статуту або виключене з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства. Крім того, учасник ТОВ (ТДВ) має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі лише в тій частині, в якій вона є оплаченою.

Типовими обмеженнями, які можуть впливати на оборотоздатність частки у статутному (складеному) капіталі, є:

- закріплення переважного права купівлі за іншими учасниками господарського товариства (ст. 20 Закону про ТОВ, п. «в» ч. 1 ст. 79 Закону про ГТ, п. 3 ч. 2 ст. 137 ЦК України);

- встановлення вимоги щодо можливості відчуження частки (частини частки) лише за згодою інших учасників (ч. 2 ст. 21 Закону про ТОВ, ст. 69 Закону про ГТ, ст. ст. 127, 135 ЦК України). У ТОВ та ТДВ відповідне положення може бути внесене до статуту або виключене з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства;

- закріплення у корпоративному договорі, укладеному учасниками ТОВ (ТДВ), обов'язку утримуватися від реалізації права на відчуження належної частки або реалізації такого права тільки певним чином (ст. 7 Закону про ТОВ);

- встановлення для учасників – юридичних осіб, які діють у формі підприємницьких товариств, заборони відчужувати частку за договором дарування, якщо право здійснювати дарування прямо не встановлено установчим документом дарувальника (ч. 3 ст. 721 ЦК України);

- необхідність державної реєстрації змін до відомостей про розміри часток у статутному (складеному) капіталі чи склад учасників, пов'язаних із фактом відчуження частки (п. 15 ч. 2 ст. 9 Закону про держреєстрацію).

Деякі з цих обмежень встановлені законодавчо, деякі можуть встановлюватись установчими документами господарських організацій. Учасники ТОВ (ТДВ) користуються переважним перед третіми особами

правом купівлі частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі.

Якщо кілька учасників товариства скористаються своїм переважним правом, вони придбавають частку (частину частки) пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства.

Учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це інших учасників товариства та поінформувати про ціну і розмір частки, що відчужується, інші умови такого продажу. Якщо жоден з учасників товариства протягом 30 днів з дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку (частину частки) не повідомив письмово учасника, який продає частку (частину частки), про намір скористатися своїм переважним правом, вважається, що такий учасник товариства надав свою згоду на 31 день з дати отримання повідомлення, і така частка (частина частки) може бути відчужена третій особі на умовах, які були повідомлені учасникам товариства.

Якщо учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, отримав від іншого учасника письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом, такі учасники зобов'язані протягом одного місяця укласти договір купівлі-продажу запропонованої до продажу частки (частини частки).

У разі ухилення продавця від укладення договору купівлі-продажу покупець має право звернутися до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу частки (її частини) укладеним на запропонованих продавцем умовах.

У разі ухилення покупця від укладення договору купівлі-продажу продавець має право реалізувати свою частку третій особі на раніше повідомлених учасникам товариства умовах.

Учасник товариства має право вимагати в судовому порядку переведення на себе прав і обов'язків покупця частки (частини частки), якщо переважне

право такого учасника товариства є порушеним. Позовна давність за такими вимогами становить один рік.

Статутом товариства може встановлюватися інший порядок реалізації переважного права учасників товариства, розподілу відчужуваної частки (частини частки) між іншими учасниками товариства, відмови від реалізації переважного права учасників товариства. Статутом може встановлюватися, що учасники товариства не мають переважного права. Статутом також може бути передбачений обов'язок учасника товариства, який має намір продати частку (частину частки) третій особі, провести спершу переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту, змінені або виключені з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства.

Переважне право на придбання частки (частини частки) учасника товариства не застосовується, якщо:

- продаж частки (частини частки) у статутному капіталі товариства здійснюється на аукціоні (публічних торгах) відповідно до закону,
- це передбачено корпоративним договором, стороною якого є такий учасник;
- відчуження частки (частини частки) у статутному капіталі товариства здійснюється шляхом оформлення договору дарування, міни, бартеру.

Вочевидь у зв'язку із зазначеним вище положенням переважне право на придбання частки (частини частки) може бути нівельованим шляхом укладення з іншими учасниками товариства корпоративного договору, до якого буде включено пункт про незастосування переважного права.

Крім того, на практиці для того, щоб обійти встановлені законодавством норми щодо переважного права учасників на придбання частки, при відчуженні учасником належної йому частки третім особам використовується не договір купівлі-продажу, а інші правові конструкції (договір дарування, договір міни, заява про відступлення частки тощо), на які вимоги зазначених норм не поширюються.

Відчуження учасником ТОВ (ТДВ) частки у статутному капіталі супроводжується державною реєстрацією змін до відомостей ЄДР про розміри часток у статутному капіталі та склад учасників.

Стаття 21 Закону про ТОВ регламентує порядок відчуження частки у статутному капіталі товариства іншим учасникам товариства або третім особам, але не містить норм щодо підписання актів прийому-передачі до договорів купівлі-продажу, тоді як на державну реєстрацію подається акт прийому-передачі, на якому підписи засвідчуються нотаріально (п. 5 Прикінцевих та перехідних положень Закону про ТОВ, п. «г» ч. 5 ст. 17 Закону про держреєстрацію).

Згідно з ч. 1 ст. 21 Закону про ТОВ учасник товариства має право відчужити свою частку (частину частки) у статутному капіталі товариства оплатно або безоплатно іншим учасникам товариства або третім особам.

Дана норма не містить жодних конкретних вимог до документів, які повинні бути складені у зв'язку з відчуженням частки в статутному капіталі. Відповідно учасник, який відчужує свою частку, та особа, яка придбає таку частку, складатимуть документи, які відповідатимуть правовідносинам між ними (договір купівлі-продажу, договір дарування тощо). При цьому сторони не обмежені в праві складати будь-які інші додаткові документи. Оскільки Закон про держреєстрацію містить пряму вимогу щодо подання державному реєстраторові акта приймання-передачі частки у статутному капіталі товариства для реєстрації змін до відомостей про склад учасників товариства, то такий акт повинен бути складений в обов'язковому порядку. Справжність підписів на акті засвідчується нотаріально.

Справжність підписів засвідчується нотаріусом із дотриманням вимог п. 6 глави 7 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України № 296/5 від 22 лютого 2015 року. Засвідчення справжності підписів на акті приймання-передачі частки в статутному капіталі товариства здійснюється без використання спеціальних бланків нотаріальних документів (п. 1 глави 9 розділу I Порядку

вчинення нотаріальних дій містить перелік документів, тексти яких викладаються на спеціальних бланків, акт приймання-передачі до вказаного переліку не входить).

Однак зазначене вище не означає, що учасники не повинні скласти між собою будь-яких договорів, оскільки відчуження частки може відбуватися лише на підставі правочину (договору), яким акт не є. Акт – це лише похідна від договору, що підтверджує вчинення дій на підставі правочину. Але державному реєстраторові такий договір не подається.

Відповідно до ст. 127 ЦК України та ст. 69 Закону про ГТ передача учасником повного товариства своєї частки (її частини) іншим учасникам цього товариства або третім особам може здійснюватися за згодою всіх учасників. Відсутність згоди хоча б одного з учасників робить таку передачу частки неможливою.

Судам слід враховувати, що згоду на відчуження частки третім особам повинен дати кожен учасник товариства особисто, незалежно від розміру належної йому частки в статутному капіталі.

За правилами ст. 127 ЦК України та ст. 69 Закону про ГТ повні учасники командитного товариства мають право передати свою частку іншим учасникам товариства або третім особам. Положеннями цих статей передбачається наявність згоди на відчуження частки лише усіх повних учасників командитного товариства, а не його вкладників.

Вкладник командитного товариства має право передати свою частку іншим вкладникам або третім особам незалежно від згоди інших учасників товариства – повних учасників чи вкладників, оскільки п. 7 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «є» ч. 1 ст. 79 Закону про ГТ передбачено обов'язок вкладника лише повідомити командитне товариство про таку передачу.

У законодавстві передбачено право вкладників командитного товариства переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства. Оскільки йдеться про намір вкладників викупити відчужувану частку, то слід розуміти, що зазначені норми ЦК

України та Закону про ГТ передбачають переважне право вкладника на придбання частки тільки у разі її оплатного відчуження (п. 3 ч. 2 ст. 137 ЦК України та п. «в» ч. 1 ст. 79 Закону про ГТ).

Відчуження акцій. Процедура «сквіз-аут». Особливістю припинення корпоративних правовідносин в АТ є те, що в даному виді корпоративних підприємств не застосовуються ні процедура виходу акціонера із товариства, ні процедура виключення акціонера зі складу АТ.

В АТ корпоративні права акціонера щодо товариства посвідчуються цінним папером – акцією (ч. 1 ст. 22 Закону про АТ). Відтак припинення корпоративних відносин в АТ, зазвичай, є наслідком припинення права власності на акції. До тих пір, поки особа є власником хоча б однієї акції, вона зберігає правовий статус акціонера, а отже, є учасником корпоративних правовідносин.

У зв'язку з цим найпоширенішою підставою припинення корпоративних відносин в АТ є відчуження акцій. Відповідно до ст. 8 Закону про АТ акціонери товариства можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства.

Відчуження акцій може оформлятися договорами купівлі-продажу, міни, бартеру, дарування. Згідно із ч. 3 ст. 26 Закону про АТ такі договори щодо акцій укладаються в письмовій формі.

Згідно зі ст. 22 Закону про АТ усі акції товариства є іменними та існують виключно в електронній формі. Підтвердженням прав на акції, як цінні папери, що існують в електронній формі, та прав за акціями, а також обмежень прав на акції у певний момент часу є обліковий запис на рахунку в цінних паперах що відкривається депозитарною установою, а якщо права на відповідні цінні папери обліковуються на рахунку в цінних паперах номінального утримувача – обліковий запис на рахунку в цінних паперах власника цінних паперів в обліковій системі номінального утримувача, клієнта номінального утримувача (ст. 8 Закону України «Про депозитарну систему України»). Тому кожна особа,

яка є стороною договору про відчуження акцій, повинна мати відкритий рахунок у цінних паперах.

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про депозитарну систему України» рахунок у цінних паперах депонента відкривається депозитарною установою на підставі договору про обслуговування рахунка в цінних паперах власнику цінних паперів, співвласникам цінних паперів або нотаріусу, на депозит яких внесено цінні папери, а також самій депозитарній установі (на підставі наказу керівника цієї депозитарної установи) або НБУ відповідно до законодавства.

Договір про обслуговування рахунка в цінних паперах укладається між депонентом та депозитарною установою, відповідно до якого депозитарна установа в установленому НКЦПФР порядку на рахунку у цінних паперах веде облік цінних паперів, що належать власникові, співвласникам цінних паперів, у разі зарахування цінних паперів на депозит нотаріуса – відповідному кредиторів, а також облік прав зазначених осіб на цінні папери, що обліковуються на певному рахунку у цінних паперах, та обмеження таких прав.

Права на акції та права за акціями переходять до іншої особи у порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України. Інформацію про власників акцій АТ як емітент одержує у формі реєстру власників іменних цінних паперів. Перехід прав на акції і реалізація прав за ними потребує обов'язкової ідентифікації власника депозитарною установою, що веде рахунок у цінних паперах такого власника.

Певні особливості притаманні припиненню корпоративних правовідносин внаслідок відчуження акціонером акцій самому АТ. Таке відчуження може здійснюватися тільки у формі викупу товариством розміщених ним акцій.

Припинення корпоративних правовідносин шляхом викупу акцій може відбуватися як в добровільному, так і в обов'язковому для АТ порядку.

Так, згідно із ч. 1 ст. 100 Закону про АТ товариство має право за рішенням загальних зборів викупити в акціонерів акції за згодою власників цих акцій.

Порядок реалізації цього права визначається у статуті товариства та/або рішенні загальних зборів.

Рішенням загальних зборів обов'язково встановлюються:

- 1) порядок викупу акцій, а також максимальна кількість, тип та/або клас акцій, що викупувються;
- 2) строк викупу;
- 3) ціна викупу або порядок її визначення;
- 4) дії товариства щодо викуплених акцій (їх анулювання або продаж).

Строк викупу акцій включає строк приймання письмових пропозицій акціонерів щодо продажу акцій та строк сплати їх вартості. Строк викупу акцій не може перевищувати один рік. Письмова пропозиція акціонера щодо продажу акцій товариству є безвідкличною. Ціна викупу акцій не може бути меншою за ринкову вартість. Оплата акцій, що викупувються, здійснюється у грошовій формі.

Ринкова вартість акцій визначається станом на останній робочий день, що передує дню розміщення у базі даних особи, яка провадить діяльність з оприлюднення регульованої інформації від імені учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків, повідомлення про проведення загальних зборів, на яких прийнято рішення про викуп в акціонерів акцій за їхньою згодою.

Товариство зобов'язано придбати акції у кожного акціонера, який приймає (акцептує) пропозицію (оферту) про викуп акцій, за ціною, зазначеною в рішенні загальних зборів.

Правочини щодо переходу права власності на акції до товариства, вчинені протягом строку, зазначеного в рішенні загальних зборів, за ціною, відмінною від ціни, зазначеної в такому рішенні, є нікчемними.

У разі якщо загальними зборами прийнято рішення про пропорційний викуп акцій, товариство надсилає кожному акціонеру письмове повідомлення про кількість акцій, що викупувються, ціну та строк викупу акцій. Для товариства з кількістю акціонерів понад одну тисячу осіб приймання

пропозицій акціонерів про продаж товариству акцій здійснюється не менш як протягом 30 днів з дня надсилання акціонерам зазначеного повідомлення.

Загальні збори можуть прийняти рішення про викуп визначеної кількості акцій певного типу та/або класу в окремих акціонерів за їхньою згодою. У такому разі рішення загальних зборів має містити прізвища (найменування) акціонерів, у яких викупуваються акції, та кількість акцій певного типу та/або класу, що викупуваються.

АТ має право за рішенням наглядової ради або ради директорів викупити розміщені ним інші, ніж акції, цінні папери за згодою власників таких цінних паперів, якщо це передбачено статутом товариства та проспектом або рішенням про емісію таких цінних паперів.

Статтею 102 Закону про АТ встановлено випадки, коли АТ зобов'язане здійснити обов'язковий викуп акцій на вимогу акціонерів. Так, кожний акціонер – власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому простих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

- 1) злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ, зміну типу товариства;
- 2) вчинення товариством значних правочинів;
- 3) надання попередньої згоди на вчинення приватним акціонерним товариством значних правочинів;
- 4) вчинення товариством правочину, щодо якого є заінтересованість;
- 5) зміну розміру статутного капіталу;
- 6) відмову від використання переважного права акціонера на придбання акцій додаткової емісії у процесі їх розміщення;
- 7) емісію конвертованих облігацій;
- 8) внесення змін до статуту акціонерного товариства у випадках, передбачених статтею 99 Закону про АТ.

Кожний акціонер – власник привілейованих акцій має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому привілейованих

акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

1) внесення до статуту акціонерного товариства змін, якими передбачається розміщення привілейованих акцій нового класу, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів або виплат у разі ліквідації товариства;

2) розширення обсягу прав акціонерів - власників розміщених привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів або виплат у разі ліквідації товариства;

3) відмову від використання переважного права акціонера на придбання акцій додаткової емісії у процесі їх розміщення.

АТ у вище вказаних випадках зобов'язано викупити належні акціонерів акції.

Перелік акціонерів, які мають право вимагати здійснення обов'язкового викупу належних їм акцій складається на підставі переліку акціонерів, зареєстрованих для участі в загальних зборах, на яких було прийнято рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій.

Особливістю розглянутих вище випадків припинення корпоративних правовідносин в АТ внаслідок відчуження акцій є те, що таке припинення відбувається за згодою акціонера – власника акцій, які відчужуються. Однак Закон про АТ передбачає можливість відчуження акцій, належних акціонеру, навіть без його згоди.

Так, ст. 95 Закону про АТ передбачено процедуру обов'язкового продажу акцій акціонерами на вимогу особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій (95 і більше відсотків простих акцій АТ). Така процедура витіснення міноритарних акціонерів запозичена з-за кордону, де вона називається «сквіз-аут» (squeeze-out).

Як і раніше чинний Закон України «Про акціонерні товариства» від 2008 року, новий закон також містить правові норми, що деталізують особливості проведення процедури «сквіз-аут».

Першим кроком у процедурі сквіз-аут було і залишається подання домінуючим акціонером повідомлення про набуття права власності на домінуючий контрольний пакет акцій АТ. Воно подається протягом наступного робочого дня після набуття відповідною особою права власності на такий пакет акцій офіційним каналом зв'язку до товариства і НКЦПФР. Зміст такого повідомлення чітко визначений у Законі про АТ, а вимоги закріплюються НКЦПФР. У повідомленні слід зазначити не лише кількість акцій товариства, що належали особі та її афілійованим особам до набуття домінуючого контрольного пакета акцій товариства, але й кількість акцій товариства, що належатимуть їм після набуття відповідного пакета акцій.

Протягом 90 днів з дня подання повідомлення домінуючий акціонер або його уповноважена особа (далі – заявник вимоги) має право надіслати до товариства публічну безвідкличну вимогу про придбання акцій в усіх власників акцій (далі – публічна безвідклична вимога) (ч. 8 ст. 95 Закону про АТ). Дана вимога повинна містити, зокрема, інформацію про заявника вимоги, товариство, ціну придбання акцій, банк, в якому заявником вимоги відкрито рахунок умовного зберігання (ескроу), депозитарну установу, в якій відкрито рахунок у цінних паперах заявника вимоги, та ін.

Нововведенням Закону 2022 року стала норма, що зобов'язує включати до публічної безвідкличної вимоги відомості про банк, в якому заявник вимоги отримав банківську гарантію виконання своїх фінансових зобов'язань за ст. 95 Закону про АТ, а також інформацію про істотні умови такої гарантії. Така норма важлива з позиції захисту прав акціонерів, чиї акції придбаваються. Втім, відсутність більш детальних приписів, які б пояснювали вимоги, що ставляться до такої гарантії, цілком може нівелювати позитив від цього положення.

Відповідно до ч. 5 ст. 95 Закону про АТ ціна обов'язкового продажу акцій не може бути меншою за: 1) ринкову вартість акцій товариства, визначену відповідно до ст. 9 Закону про АТ станом на останній робочий день, що передує дню набуття заявником вимоги домінуючого пакета акцій товариства; 2)

найвищу ціну акції, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, придбавали акції цього товариства протягом 12 місяців, що передують дню набуття домінуючого контрольного пакета акцій, включно з датою набуття; 3) найвищу ціну, за якою заявник вимоги, його афілійовані особи або треті особи, що діють спільно з ним, придбавали акції (паї, частки) іншої юридичної особи, якій прямо або опосередковано належать акції цього товариства, протягом 12 місяців, що передують дню набуття такою особою домінуючого контрольного пакета акцій товариства, включно з датою набуття, за умови що вартість акцій товариства, які прямо або опосередковано належать такій юридичній особі, за даними її останньої річної фінансової звітності, становить не менше 90 відсотків загальної вартості активів такої юридичної особи.

У Законі про АТ закріплено право на подання конкуруючої вимоги. Ним наділений акціонер (акціонери, що діють спільно), який відповідно до ч. 10 ст. 95 Закону про АТ отримав публічну безвідкличну вимогу. Саме він має право протягом 20 робочих днів подати до товариства і НКЦПФР повідомлення про використання ним права на подання конкуруючої вимоги щодо обов'язкового продажу іншими акціонерами акцій на його вимогу.

Подання товариству та НКЦПФР згаданого вище повідомлення – це лише попередній крок, на якому акціонер (акціонери, що діють спільно) заявляє про своє бажання скористатися наданим йому правом звернення з конкуруючою вимогою. Сама ж конкуруюча вимога повинна бути подана товариству протягом п'яти робочих днів з дати направлення повідомлення. Така конкуруюча вимога вважається публічною безвідкличною вимогою, передбаченою ч. 4 ст. 95 Закону про АТ, і не може бути відкликана.

Ідея впровадження інституту конкуруючої вимоги зумовлена, скоріш за все, прагненням надати іншим особам, а не лише домінуючому на той момент акціонеру, можливість придбати акції товариства. Однак, слід звернути увагу, що такий механізм дозволяє уникнути необхідності дотримання вимог закону щодо виконання обов'язків власниками контрольного пакета акцій та значного

контрольного пакета акцій. Особливу роль це може відіграти у публічних акціонерних товариствах (далі – ПАТ). Адже в процесі придбання акцій ПАТ за наслідками придбання контрольного пакета акцій або значного контрольного пакета акцій наглядова рада або рада директорів має затвердити та оприлюднити на веб-сайті товариства документ, що міститиме висновок щодо оцінки впливу оферти на інтереси товариства, передусім на працевлаштування працівників та керівництва товариства, а також щодо стратегічних планів особи (осіб, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій або значний контрольний пакет акцій товариства та ймовірні наслідки, що стосуються напрямів подальшої діяльності товариства. Наглядова рада або рада директорів має поінформувати про зазначене представників працівників товариства або, якщо таких представників немає, – власне працівників товариства. У такий спосіб забезпечуються інтереси працівників ПАТ у згаданих процедурах. Однак, при поданні конкуруючої вимоги у процедурі сквіз-аут жодні висновки щодо впливу такої на інтереси товариства та працівників зокрема не подаються і не вимагаються. У Законі про АТ наголошується лише, що ціна обов'язкового продажу акцій, передбачена конкуруючою вимогою, має бути щонайменше на 5 відсотків більшою за ціну, зазначену у публічній безвідкличній вимозі чи у раніше поданій конкуруючій вимозі.

З одного боку подання конкуруючої вимоги дозволяє ніби «позмагатися» за можливість стати єдиним акціонером, а з іншого – акціонери-міноритарії (власники акцій, що становлять до 5 % статутного капіталу), які мають право на подання такої пропозиції, рідко мають достатні активи, щоб викупити всі акції товариства, що належать домінуючому акціонеру, іншим акціонерам та товариству. Дуже ймовірно, що сторонній інвестор може надати кошти для викупу всіх акцій товариства міноритарієм для подальшої їх передачі йому. Така можливість створює поле для зловживань та допускає своєрідне «захоплення» товариств. Заявник конкуруючої вимоги після завершення строків для подання наступної конкуруючої вимоги, якщо така не надходила,

отримує статус заявника публічної безвідкличної вимоги, а відтак всі його права та обов'язки, першочергово щодо проведення розрахунків за акції, що придбаватимуться. Перерахування коштів на рахунок умовного зберігання у повному обсязі визнається належним виконанням заявником вимоги зобов'язання щодо оплати акцій, що придбаваються (абз. 2 ч. 15 ст. 95 Закону про АТ). Використання договірної моделі рахунка умовного зберігання (ескроу) у процедурі сквіз-аут і досі залишається вдалим рішенням для безпечного та ефективного розрахунку за результатами обов'язкового викупу акцій. Вимоги до відповідного договору закріплені у ст. 1076-1 ЦК України. Для цілей процедури сквіз-аут сторонами договору рахунка ескроу є заявник публічної безвідкличної вимоги (конкуруючої вимоги), який є клієнтом (володільцем рахунка), бенефіціари (акціонери, у яких придбаваються акції (їхні спадкоємці або правонаступники, або інші особи, які відповідно до законодавства мають право на отримання коштів), а також банк, який виступає ескроу-агентом. З огляду на зміни у законодавстві України, які дозволяють подання конкуруючих вимог, щодо акцій одного і того ж акціонерного товариства може існувати декілька відкритих рахунків умовного зберігання (ескроу) у різних банках, відкритих різними суб'єктами-заявниками публічної безвідкличної вимоги та конкуруючих вимог. Очевидно, що зарахування коштів для подальшої їх виплати акціонерам, чії акції підлягають викупу, відбудеться саме на той рахунок, володільцем якого є заявником останньої конкуруючої вимоги або з первинної публічної безвідкличної вимоги, якщо конкуруюча вимога не надходила. Можливим на практиці є випадок, коли заявник первинної публічної безвідкличної вимоги (домінуючий акціонер) після надходження конкуруючої вимоги від одного з акціонерів бажає подати свою конкуруючу вимогу. Зрозуміло, що ціна обов'язкового викупу акцій буде вищою і від ціни, вказаної в конкуруючій вимозі, і від ціни, зазначеної у первинній публічній безвідкличній вимозі. Відтак, виникає питання щодо копії договору рахунка умовного зберігання, яка повинна бути долучена до вимоги, що подається домінуючим акціонером після конкуруючої вимоги. Адже перед

поданням первинної вимоги відповідний рахунок уже був відкритий домінуючим акціонером. Однак, сума коштів, яка підлягала зарахуванню на цей рахунок відрізняється від тієї, яка буде відповідно до нової вимоги. Законодавством не вимагається, але не забороняється укладення нового договору рахунка умовного зберігання (ескроу) для кожної конкуруючої вимоги, якщо така подається акціонером, який в межах цієї ж процедури сквіз-аут укладав такий договір.

На практиці метою проведення процедури «сквіз-аут» є припинення корпоративних правовідносин з усіма міноритарними акціонерами і акумулювання 100 відсотків акцій в руках особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій.

Звернення стягнення на частку (пай) учасника (члена). Однією з підстав припинення корпоративних правовідносин у корпоративному підприємстві є звернення на вимогу кредиторів власника корпоративних прав стягнення на належному йому частку в статутному (складеному) капіталі товариства або пай члена виробничого кооперативу.

Така підстава припинення корпоративних правовідносин може застосовуватися до:

- учасників ТОВ, ТДВ (ст. 22 Закону про ТОВ та ТДВ);
- учасників повних товариств (ст. 73 Закону про ГТ, ст. 131 ЦК України);
- повних учасників командитних товариств (ст. ст. 73, 77 Закону про ГТ, ст. ст. 131, 135 ЦК України);
- членів виробничих кооперативів (ч.ч. 5 і 6 ст. 166 ЦК України).

За загальним правилом, корпоративне підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями учасників (членів), звернення стягнення на частку (пай) учасника (члена) в корпоративному підприємстві за його власними зобов'язаннями не допускається. Така норма має на меті зробити корпоративне підприємство незалежним від особистих зобов'язань учасника (члена) перед третіми особами. У зв'язку з цим звернення стягнення на частку (пай) учасника (члена) за його власними зобов'язаннями допускається, як

виняток, тільки у разі недостатності іншого майна для задоволення вимог кредиторів.

Стосовно ТОВ та ТДВ порядок реалізації частки не регулюється Законом України «Про виконавче провадження». Так, в положеннях ч. 1 ст. 53-1 зазначено, що особливості звернення стягнення на частку (частину частки) учасника ТОВ та учасника ТДВ визначаються Законом про ТОВ та ТДВ.

Так, у ТОВ та ТДВ звернення стягнення на частку учасника товариства здійснюється на виконання виконавчого документа про стягнення з учасника грошових коштів або на підставі виконавчого документа про звернення стягнення на частку майнового поручителя, яка передана у заставу в забезпечення зобов'язання іншої особи.

Виконавець повідомляє товариство про намір звернути стягнення на частку учасника товариства (боржника) та надсилає постанову про накладення арешту на частку. Товариство повинне протягом 30 днів з дня одержання такого повідомлення надати відомості, необхідні для розрахунку вартості частки боржника. Виконавець здійснює розрахунок вартості частки боржника та пропонує іншим учасникам товариства (крім тих, які письмово відмовилися від свого переважного права щодо частки) придбати його частку.

Покупець повинен сплатити вартість частки протягом 10 днів з дня укладення договору купівлі-продажу. Виконавець передає частку покупцю протягом 10 днів з дня надходження оплати. Якщо оплата продавцем частки не буде здійснена у встановлений строк, договір купівлі-продажу вважається розірваним. Якщо всі ці умови не було виконано, то частка передається на реалізацію на аукціоні в загальному порядку (ст. 22 Закону про ТОВ).

У разі недостатності майна учасника повного товариства (повного учасника командитного товариства) для виконання його зобов'язань перед кредиторами вони можуть вимагати у встановленому порядку виділу частини майна товариства, пропорційної частці учасника-боржника у складеному капіталі. Частина майна товариства, пропорційна частці учасника-боржника у

складеному капіталі, виділяється у грошовій формі чи в натурі відповідно до балансу, складеного на момент вибуття такого учасника з товариства.

Статтею 137 ЦК України та ст. 79 Закону про ГТ передбачено право вкладників командитного товариства лише на їх вклад до статутного капіталу, тому стягнення за зобов'язаннями вкладника командитного товариства може бути звернено лише на частку вкладника у статутному капіталі товариства, а не на частину майна товариства, пропорційну його частці.

У разі виникнення права кредитора на звернення стягнення на акції ПрАТ у зв'язку з їх заставою відчуження таких акцій здійснюється з дотриманням переважного права акціонерів на придбання цих акцій.

Під час примусової реалізації акцій їх продавцем виступає не акціонер, а уповноважений на це державний орган (посадова особа). Порядок такої реалізації регулюється Законом України «Про виконавче провадження».

Згідно зі ст. 166 ЦК України звернення стягнення на пай члена виробничого кооперативу за його власними зобов'язаннями допускається лише у разі недостатності у нього іншого майна у порядку, встановленому статутом кооперативу і законом. Член кооперативу, на пай якого (в повному розмірі) кредиторами було звернено стягнення, може добровільно вийти з кооперативу, або його буде виключено з кооперативу через відсутність його пайового внеску, тобто його членство в кооперативі буде припинено.

Таким чином, загальними правовими підставами для звернення стягнення на частку (пай) є вимога кредитора і недостатність майна. Право вимагати виділення частки (паю) для звернення стягнення мають лише кредитори. Кредитором є особа, яка має майнові вимоги до боржника. Ці вимоги повинні підтверджуватися відповідними документами – рішенням суду; виконавчим документом; виконавчим написом нотаріуса; вимогою, визнаною боржником. В іншому випадку корпоративне підприємство вправі відмовити кредитору у виділенні частки боржника-учасника (члена), посилаючись на те, що в нього є інше майно, на яке може бути звернуто стягнення. Кредитору буде важко довести зворотнє. Тому практично кредитори можуть реалізувати право на

звернення стягнення на частку лише шляхом виконання виконавчих документів у встановленому порядку. Лише державний (або приватний) виконавець може зобов'язати товариство (виробничий кооператив) виділити частку. В свою чергу, товариство (виробничий кооператив) не має підстав для сплати вартості виділеної частки (паю) безпосередньо кредитору, який заявив таку вимогу, оскільки можуть бути порушені права учасника або інших його кредиторів. Датою пред'явлення вимог кредиторів слід вважати день надходження письмового звернення кредитора про виділ частки учасника-боржника або відповідне звернення виконавця. У свою чергу, таке звернення може мати місце після виявлення майна боржника та встановлення його недостатності для погашення вимог кредиторів.

Другою підставою є недостатність іншого майна учасника для задоволення вимог його кредиторів. Цю підставу кредитору також необхідно довести. Зазвичай, при прийнятті рішення про стягнення з боржника грошової суми суд не вирішує питання про те, за рахунок якого майна боржника буде виконуватися судові рішення. Суд не виявляє, чи є у боржника майно, достатнє для виконання рішення суду. Відтак, на практиці факт недостатності майна боржника може бути встановлено лише в межах виконавчого провадження, в порядку вимог, визначених Законом України «Про виконавче провадження». Боржник не вправі самостійно запропонувати звернути стягнення на частку (пай), оскільки за законом це допускається у разі недостатності іншого майна учасника (члена). Звернення стягнення на частку (пай) повинно відбуватися після того, як усі можливості для виконання рішення шляхом звернення стягнення на інше майно використані. Лише у такому випадку можна виявити недостатність майна у боржника.

ТЕМА 11. ЗАГАЛЬНА ПРОЦЕДУРА ТА ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Загальні положення про припинення корпоративних підприємств. До змісту поняття «припинення корпоративного підприємства» входять правові

підстави, акти та процесуально-правові дії щодо припинення корпоративного підприємства як суб'єкта права. Зокрема, припинення корпоративних підприємств регулюється значною кількістю нормативних актів, до яких насамперед належать ЦК України, ГК України, Закон про ГТ, Закон про АТ, Закон про ТОВ, Закон про держреєстрацію та інші нормативні акти.

Положеннями ст. 59 ГК України передбачено, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону. Норми, що регулюють відносини, пов'язані з припиненням юридичної особи, містяться у ст. ст. 104–112 ЦК України. У разі банкрутства корпоративного підприємства відносини щодо його припинення регулюються Кодексом України з процедур банкрутства.

Відповідно до положень ст. 104 ЦК України припинення юридичної особи, якою є корпоративне підприємство, здійснюється шляхом її реорганізації або ліквідації. У науці також традиційно виділяють дві форми (способи) припинення корпоративних підприємств, по-перше, відносно припинення суб'єкта права – реорганізацію і, по-друге, їх абсолютне припинення – ліквідацію. Форми (способи) припинення підприємств є універсальними і не залежать від виду та організаційно-правової форми. Залежно від того, чи відбувається правонаступництво за зобов'язаннями підприємства, і розрізняють ці два способи припинення корпоративних підприємств: реорганізацію і ліквідацію. Якщо внаслідок реорганізації корпоративного підприємства усе його майно, права і обов'язки переходять до інших суб'єктів господарювання – правонаступників, то у разі ліквідації – права та обов'язки підприємства припиняються, а майно розподіляється між кредиторами.

Крім відсутності правонаступництва при ліквідації корпоративного підприємства та його наявності при реорганізації в якості відмінних ознак ліквідації від реорганізації в юридичній літературі виділяють:

1) своєрідність мети (причини) проведення ліквідації корпоративного підприємства. Метою здійснення ліквідації є остаточне припинення суб'єкта як юридичної особи, в той час як такої мети немає при реорганізації;

2) при ліквідації має місце припинення всіх господарських зв'язків (у т.ч. господарських договорів), припинення горизонтальних і вертикальних правовідносин на відміну від реорганізації, за якої відбувається заміна сторін у зобов'язанні;

3) ліквідація корпоративного підприємства тягне повне припинення його діяльності, в той час як при реорганізації сам суб'єкт припиняє своє існування, проте майно, яке перейшло до правонаступника, продовжує брати участь у здійсненні господарської діяльності, що дає підстави говорити про відносне припинення діяльності суб'єкта господарювання;

4) мають місце відмінності і у термінології, так, комісія з припинення юридичної особи при реорганізації має назву – комісія з реорганізації, а при ліквідації – ліквідаційна комісія.

У науці виокремлюють і додаткові ознаки реорганізації, зокрема в якості таких ознак виділяють наступні: - зміна складу учасників і обсягу належних їм корпоративних прав реорганізованого підприємства; - відсутність правового зв'язку між реорганізованим підприємством та суб'єктами господарювання, створеними внаслідок реорганізації; - відсутність зобов'язальних відносин між правонаступником і реорганізованим підприємством.

Головний сенс реорганізації полягає у переході майна підприємства до інших корпоративних підприємств у порядку правонаступництва. За економічним змістом реорганізація – це спосіб консолідації або розподілу майна (бізнесу) учасниками юридичної особи на основі їх суб'єктивних інтересів, а з формально-юридичної сторони – це процес заміни осіб у майнових та інших правовідносинах у порядку універсального правонаступництва.

Законодавством визначено чотири форми реорганізації як способу припинення суб'єкта господарювання: злиття, приєднання, поділ та

перетворення (ч. 1 ст. 104 ЦК України). З юридичної точки зору ці способи розрізняються залежно від того, до якого суб'єкта права переходять усі майнові права та обов'язки підприємства, що реорганізується.

Злиття двох або більше підприємств означає перехід майна, прав та обов'язків кожного з них до підприємства – правонаступника, що утворено внаслідок злиття. У цьому випадку виникає новий суб'єкт господарювання, а підприємства, що зливаються, припиняються. У разі злиття юридичних осіб здійснюється державна реєстрація новоутвореної юридичної особи та державна реєстрація припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття. В положеннях ч. 4 ст. 4 Закону про держреєстрацію зазначено, що злиття вважається завершеним з дати державної реєстрації припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті злиття.

При приєднанні одного або кількох підприємств до іншого корпоративного підприємства до останнього переходять усе майно, права та обов'язки приєднаних підприємств. Новий суб'єкт господарювання внаслідок такої реорганізації не виникає, проте суб'єкти господарювання, що приєдналися, припиняються. Підприємство, до якого приєдналися інші підприємства, зберігає свою назву і правовий статус. Зміни до установчих документів підприємства, що не припиняється у результаті приєднання, підлягають державній реєстрації після державної реєстрації припинення підприємства в результаті приєднання. При приєднанні корпоративних підприємств здійснюється державна реєстрація припинення юридичних осіб, що припиняються у результаті приєднання, та державна реєстрація змін до відомостей, що містяться в ЄДР, щодо правонаступництва юридичної особи, до якої приєднуються. Приєднання вважається завершеним з дати державної реєстрації змін до відомостей, що містяться в ЄДР, щодо правонаступництва юридичної особи, до якої приєднуються (ч. 7 ст. 4 Закону про держреєстрацію).

Поділом вважається таке припинення підприємства, при якому усе його майно, права і обов'язки розподіляються між двома або більше новоствореними суб'єктами господарювання. Така форма реорганізації

корпоративного підприємства передбачає затвердження учасниками (уповноваженим ними органом) розподільчого балансу (акта), згідно з яким частина майна та відповідні права і обов'язки реорганізованого підприємства переходять до суб'єктів господарювання, створених внаслідок поділу. Суб'єкт господарювання – правонаступник, що утворився внаслідок поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями підприємства, що припинилося, які згідно з розподільчим балансом перейшли до іншого суб'єкта господарювання – правонаступника. Якщо суб'єктів господарювання – правонаступників, що утворилися внаслідок поділу, більше двох, таку субсидіарну відповідальність вони несуть солідарно. У разі поділу корпоративних підприємств здійснюється державна реєстрація новоутворених юридичних осіб та державна реєстрація припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу. Поділ вважається завершеним з дати державної реєстрації припинення юридичної особи, що припиняється у результаті поділу (ч. 7 ст. 4 Закону про держреєстрацію).

Перетворенням корпоративного підприємства є зміна його організаційно-правової форми, наприклад, перетворення повного товариства на інше господарське товариство (ч. 1 ст. 132 ЦК України). У разі перетворення до нового підприємства переходять усе майно, права і обов'язки попереднього підприємства. Після державної реєстрації підприємства – правонаступника складається передавальний акт. Початковий баланс новоствореного підприємства повинен збігатися з даними балансу перетвореного підприємства. До правонаступника переходять також права і обов'язки, які не були відомі на час припинення і виникли після перетворення. У разі перетворення корпоративних підприємств здійснюється державна реєстрація припинення юридичної особи, що припиняється у результаті перетворення, та державна реєстрація новоутвореної юридичної особи. Перетворення вважається завершеним з дати державної реєстрації новоутвореної юридичної особи (ч. 5 ст. 4 Закону про держреєстрацію).

Правовими підставами припинення корпоративного підприємства є встановлені нормами матеріального права обставини, які є достатніми для прийняття уповноваженим суб'єктом рішення про припинення суб'єкта.

Рішення про припинення корпоративного підприємства – це індивідуально-правовий акт компетентного органу (рішення суду, рішення загальних зборів), який приймається на підставі правових підстав, встановлених нормами матеріального права про припинення суб'єкта господарювання.

Припинення корпоративного підприємства за правовими підставами може бути двох видів: добровільним і примусовим. Добровільне припинення корпоративного підприємства має місце за рішенням його учасників або органу такого підприємства, уповноваженого на це установчими документами, наприклад, у зв'язку із закінченням строку, на який було створено підприємство, досягненням мети, для якої його створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами. Примусове припинення корпоративного підприємства відбувається за рішенням суду (підставою може бути, наприклад, допущені при його створенні недоліки, які не можна усунути), при цьому позов про припинення підприємства може бути поданий до суду учасником корпоративного підприємства або відповідним органом державної влади у випадках, встановлених законом (п. 2, 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 105 ЦК України учасники корпоративного підприємства, суд або орган, що прийняв рішення про припинення підприємства, призначають комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до підприємства, що припиняється.

Згідно з положеннями ч. 5 ст. 105 ЦК України строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, не може

становити менше двох і більше шести місяців з дня оприлюднення повідомлення про рішення щодо припинення корпоративного підприємства.

Положеннями ч. 1 ст. 105 ЦК України визначено, що учасники юридичної особи, якою є і корпоративне підприємство, суд або орган, що прийняв рішення про припинення підприємства, зобов'язані протягом трьох робочих днів з дати прийняття рішення письмово повідомити про це орган, що здійснює державну реєстрацію. Після зазначеного повідомлення можна казати, що корпоративне підприємство знаходиться в особливому правовому стані – стані припинення, тому що відповідно до положень п. 26 ст. 9 Закону про держреєстрацію до ЄДР вносяться дані про перебування юридичної особи у процесі припинення, у тому числі дані про рішення щодо припинення юридичної особи, відомості про комісію з припинення (ліквідатора, ліквідаційну комісію тощо) та про строк, визначений засновниками (учасниками) юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, для заявлення кредиторами своїх вимог.

До комісії з припинення юридичної особи (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Виконання функцій комісії з припинення корпоративного підприємства може бути покладено на орган управління підприємства. Голова комісії, її члени або ліквідатор корпоративного підприємства представляють його у відносинах з третіми особами та виступають у суді від імені суб'єкта, який припиняється. Обсяг повноважень комісії з припинення, порядок її роботи визначаються законом та органом, що прийняв рішення про припинення підприємства. Члени комісії з припинення зобов'язані діяти в інтересах підприємства, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Зміна складу комісії здійснюється за рішенням того органу, який її сформував.

Згідно з положеннями ч. 7 ст. 15 Закону про держреєстрацію рішення про припинення юридичної особи має містити відомості про персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), її голову

або ліквідатора, реєстраційні номери облікових карток платників, про порядок та строк заявлення кредитором своїх вимог.

Кожна окрема вимога кредитора, зокрема, щодо сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, розглядається, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

Відповідно до ч. 9 ст. 17 Закону про держреєстрацію для державної реєстрації рішення про припинення юридичної особи, прийнятого її учасниками або відповідним органом юридичної особи, а у випадках, передбачених законом, – відповідним державним органом, подаються такі документи: 1) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) рішення учасників юридичної особи або відповідного органу юридичної особи, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідного державного органу, про припинення юридичної особи; 2) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) документа, яким затверджено персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора, реєстраційні номери облікових карток платників податків, строк заявлення кредитором своїх вимог тощо.

Положеннями ч. 12 ст. 17 Закону про держреєстрацію визначено, що для державної реєстрації припинення корпоративного підприємства в результаті його ліквідації на підставі рішення про припинення юридичної особи, прийнятого учасниками такого корпоративного підприємства або його відповідного органу, а у випадках, передбачених законом, – рішення відповідних державних органів, або судового рішення про припинення корпоративного підприємства, не пов'язаного з його банкрутством, після закінчення процедури припинення, але не раніше закінчення строку заявлення вимог кредитором, подаються такі документи: 1) заява про державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті її ліквідації; 2) довідка

архівної установи про прийняття документів, що відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню.

У ч. 13 ст. 17 Закону про держреєстрацію встановлено, що для державної реєстрації припинення корпоративного підприємства в результаті його реорганізації після закінчення процедури припинення, але не раніше закінчення строку заявлення вимог кредиторами, подаються такі документи: 1) заява про державну реєстрацію припинення юридичної особи в результаті її реорганізації; 2) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) розподільчого балансу – у разі припинення юридичної особи в результаті поділу; 3) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі припинення юридичної особи в результаті перетворення, злиття або приєднання; 4) довідка архівної установи про прийняття документів, що відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню, – у разі припинення юридичної особи в результаті поділу, злиття або приєднання; 5) документи як для державної реєстрації створення юридичної особи, визначені положеннями цього закону (ч. 1 ст. 17) – у разі припинення юридичної особи в результаті перетворення; 6) документи для державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, визначені ч. 4 ст. 13 Закону – у разі припинення юридичної особи в результаті приєднання.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації (ст. 26 Закону про держреєстрацію). Державний реєстратор може відмовити у державній реєстрації припинення юридичної особи, в тому числі і корпоративного підприємства, якщо документи для державної реєстрації припинення юридичної особи подані:

- раніше строку, встановленого законодавством;
- щодо юридичної особи, що припиняється в результаті її ліквідації та є засновником (учасником) інших юридичних осіб та/або має не закриті відокремлені підрозділи, та/або є засновником третейського суду;

- в ЄДР відсутній запис про державну реєстрацію юридичної особи, утвореної шляхом реорганізації в результаті злиття, приєднання або поділу;
- щодо АТ, стосовно якого надійшли відомості про наявність нескасованої реєстрації випуску акцій;
- щодо юридичної особи – емітента цінних паперів, стосовно якого надійшли відомості про наявність нескасованих випусків цінних паперів;
- щодо юридичної особи, що ліквідується або реорганізується, стосовно якої надійшли відомості про наявність заборгованості із сплати обов’язкових платежів (зокрема, податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування; страхових коштів до Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування);
- щодо юридичної особи, що реорганізується, стосовно якої відсутній узгоджений план реорганізації юридичної особи;
- щодо юридичної особи, що припиняється в результаті ліквідації, стосовно якої надійшли відомості про відкрите виконавче провадження;
- щодо юридичної особи, стосовно якої відкрито провадження у справі про банкрутство (п. 11 ст. 28 Закону про держреєстрацію).

Найважливішим наслідком припинення підприємства є припинення його правоздатності. Корпоративне підприємство є таким, що припинилося, як при реорганізації, так і при ліквідації, з дня внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Реорганізація корпоративних підприємств. Традиційною в юридичній науці є позиція, що реорганізація визначається як процедура (сукупність юридичних дій та рішень), внаслідок проведення якої відбувається припинення одного або декількох корпоративних підприємств з передачею всього або частини майна, прав і обов’язків у порядку правонаступництва створеним на їх базі одній чи декільком господарським організаціям чи існуючій господарській організації, або створення однієї чи декількох господарських організацій з передачею їм частини майна, прав та обов’язків

корпоративного підприємства – правонаступника в порядку правонаступництва.

Відповідно до ч. 1 ст. 104 ЦК України, юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. За змістом цієї статті перелік видів реорганізації є вичерпним.

При цьому в правовій літературі зазначається, що процедура реорганізації юридичної особи незалежно від форми такої реорганізації складається з чотирьох етапів: 1) етап ініціювання реорганізації; 2) етап здійснення реорганізаційних заходів; 3) етап складення і затвердження підсумкового документа реорганізації; 4) етап державної реєстрації.

Зі змісту ст. 105 – 109 ЦК України випливає, що на першому етапі відбувається обговорення і прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи, на другому етапі призначається комісія з реорганізації, ведеться облік майна, здійснюється повідомлення кредиторів про реорганізацію та задоволення їх вимог, на третьому етапі складається передавальний акт (розподільний баланс), яким підтверджується завершальна стадія проведення реорганізації щодо вирішення правової долі майна юридичної особи і четвертий етап, яким, власне, й завершується реорганізація юридичної особи, що відображається у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Однак зазначені вище етапи проведення реорганізації, що закріплені на рівні ЦК України, є універсальними і можуть застосовуватися будь-якими юридичними особами приватного права, які можуть бути як підприємницькими, так і непідприємницькими організаціями, товариствами чи установами.

Відповідно до ст. 106 ЦК України злиття, приєднання, поділ та перетворення корпоративного підприємства здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено

одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення корпоративного підприємства шляхом злиття або приєднання.

Об'єднання підприємств (злиття, приєднання) – це поєднання окремих підприємств в одне підприємство з метою одержання доходів, зниження витрат або отримання економічної користі в інший спосіб. Об'єднання може відбуватися шляхом приєднання одного підприємства до іншого, придбання всіх чистих активів, прийняття зобов'язань або придбання капіталу іншого підприємства з метою одержання контролю одним підприємством над чистими активами та діяльністю іншого підприємства. На проведення об'єднань підприємств у встановлених законом випадках необхідний дозвіл органів державної влади. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції» злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого визнається видами економічної концентрації і повинні здійснюватися з дотриманням вимог антимонопольного законодавства. Якщо фінансово-економічні показники концентрації суб'єктів господарювання (у тому числі злиття, приєднання підприємств) відповідають пороговим показникам, встановленим ст. 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції», така концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього отримання дозволу органів АМКУ. До надання такого дозволу учасники концентрації зобов'язуються утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану.

Органи АМКУ надають дозвіл на концентрацію у разі, якщо вона не призводить до монополізації чи суттєвого обмеження конкуренції на всьому ринку чи в значній його частині. В свою чергу, Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію, на здійснення якої АМКУ не надав дозволу, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів зазначеної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції. При цьому, якщо обмеження конкуренції, зумовлені концентрацією, не є необхідними для досягнення мети

концентрації чи становлять загрозу системі ринкової економіки, КМУ дозволу на таку концентрацію не надає.

Законодавством передбачена можливість примусового поділу підприємства в разі порушення ним вимог антимонопольного законодавства. Так, згідно зі ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якщо суб'єкт господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи АМКУ мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне становище. Примусовий поділ не застосовується у разі: 1) неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць; 2) наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць (якщо обсяг продукції, яка вживається суб'єктом господарювання, перевищує 30 % валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи структурної одиниці). Рішення органів АМКУ про примусовий поділ підприємства підлягає виконанню у встановлений строк, який не може бути меншим шести місяців. Реорганізація підприємства, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного (домінуючого) становища цього підприємства на ринку.

Відповідно до положень ст. 107 ЦК України кредитор упродовж строку для пред'явлення вимог кредиторів може вимагати від підприємства, що припиняється шляхом реорганізації та виконання зобов'язань якого не забезпечено, припинення або дострокового виконання зобов'язання, або забезпечення виконання зобов'язання, крім випадків, передбачених законом. Після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення підприємства складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань підприємства, що припиняється,

стосовно всіх його кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами.

У разі злиття чи приєднання передавальний акт повинен містити відомості про майно, права і обов'язки кожного підприємства, що припиняється, а також вартість майна, прав і обов'язків суб'єкта господарювання – правонаступника. На основі передавального акта складається баланс правонаступника. Показники цього балансу визначаються шляхом сумування однорідних статей балансу припинених підприємств. Передавальний акт у разі злиття чи приєднання підписується головою комісії з припинення підприємства і керівником виконавчого органу суб'єкта господарювання – правонаступника та затверджується вищезазначеними органами (учасниками) усіх підприємств, що беруть участь у припиненні (як тими, що припиняються, так і тими, які стають правонаступниками).

Розподільчий баланс повинен містити відомості про розподіл майна, прав і обов'язків (статей балансу) між правонаступниками у вартісному вигляді. На основі розподільчого балансу складається акт про розподіл окремих статей балансу між правонаступниками, в якому наводяться дані про конкретне майно, що передається кожному правонаступнику, найменування кредиторів та боржників, підстави виникнення зобов'язань. Розподільчий баланс підписується головою і членами комісії з припинення підприємства.

Затверджені учасниками корпоративного підприємства або органом, який прийняв рішення про припинення підприємства, примірники передавального акту та розподільчого балансу передаються в орган, який здійснює державну реєстрацію підприємства, що припиняється, за місцем його державної реєстрації, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію суб'єкта господарювання – правонаступника, за місцем його державної реєстрації.

Якщо правонаступниками корпоративного підприємства є декілька суб'єктів господарювання і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків підприємства, що припинилося, неможливо, суб'єкти

господарювання – правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами підприємства, що припинилося.

Щодо акціонерних товариств, то законодавством передбачені особливості в правовому регулюванні реорганізації таких корпоративних підприємств. Відповідно до ч. 1 ст. 114 Закону про АТ, АТ припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим підприємницьким товариствам – правонаступникам (шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

Статтю 115 Закону про АТ визначено, що злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення акціонерного товариства здійснюється за рішенням загальних зборів, а у випадках, передбачених законом, - за рішенням суду або відповідних державних органів. Законом може бути передбачено одержання від відповідних державних органів згоди на припинення акціонерного товариства шляхом злиття або приєднання. АТ не може одночасно здійснювати злиття, приєднання, поділ, виділ та/або перетворення.

Емісійні цінні папери (крім акцій) акціонерних товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинні надавати своїм власникам обсяг прав не менший, ніж той, що надавався ними до злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення. *Зменшення обсягу прав власників таких цінних паперів не допускається*, крім випадку якщо відповідне рішення прийнято загальними зборами акціонерів або якщо власники таких цінних паперів надали на це згоду персонально.

На зборах учасників підприємницького товариства - правонаступника кожний учасник отримує кількість голосів, що надаватимуться йому акціями (частками, паями) підприємницького товариства - правонаступника, власником яких він може стати в результаті злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення АТ. Злиття, приєднання, поділ, перетворення АТ вважається завершеним з дати внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань запису про припинення

товариства. Виділ АТ вважається завершеним з дати внесення до ЄДР запису про створення акціонерного товариства, що виділилося.

З метою захисту прав кредиторів при злитті, приєднанні, поділі або перетворенні АТ в законодавстві передбачені наступні заходи:

- протягом 30 днів з дати оприлюднення протоколу загальних зборів, на яких прийнято рішення про припинення акціонерного товариства шляхом поділу, перетворення, а також про виділ, а в разі припинення шляхом злиття або приєднання - з дати оприлюднення протоколу загальних зборів, на яких прийнято рішення загальними зборами останнього з акціонерних товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні, товариство зобов'язано письмово повідомити про це кредиторів товариства і розмістити повідомлення про ухвалене рішення у базі даних особи, яка провадить діяльність з оприлюднення регульованої інформації від імені учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків. Товариство зобов'язано повідомити про прийняття такого рішення також кожного оператора організованого ринку капіталу, що здійснює управління організованим ринком, на якому акції товариства допущені до торгів.

- кредитор, вимоги якого до акціонерного товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, не забезпечені договорами застави, гарантії чи поруки, протягом 20 днів з дня надсилання йому повідомлення про припинення товариства може звернутися з письмовою вимогою про здійснення на вибір товариства однієї з таких дій: 1) забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договорів застави, гарантії чи поруки; 2) дострокового припинення або виконання зобов'язань перед кредитором, якщо інше не передбачено правочином між товариством та кредитором.

У разі якщо кредитор не звернувся у вище зазначений строк до товариства з письмовою вимогою, вважається, що він не вимагає від товариства вчинення додаткових дій щодо зобов'язань перед ним.

Злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення товариства не може бути завершено до задоволення вимог, заявлених кредиторами.

Якщо розподільний баланс або передавальний акт не дає можливості визначити, до кого з правонаступників перейшло зобов'язання або чи залишилося за ним зобов'язаним товариство, з якого здійснено виділ, правонаступники та товариство, з якого здійснено виділ, несуть солідарну відповідальність за таким зобов'язанням.

Власники боргових цінних паперів (незалежно від умов проспекту або рішення про емісію) у разі припинення товариства мають право на:

1) достроковий викуп (погашення);

2) конвертацію належних їм цінних паперів у цінні папери товариства - правонаступника, до якого передаються права та обов'язки товариства, що припиняється, на таких самих умовах, у тому числі із забезпеченням.

Товариство- правонаступник здійснює емісію боргових цінних паперів з метою конвертації, крім випадку, якщо всі власники товариства-правопередника погодилися на обов'язковий викуп акціонерним товариством належних їм цінних паперів.

Реорганізація корпоративного підприємства в більшості випадків — процес тривалий та доволі складний, але за правильного підходу він надає можливість покращити роботу компанії та зробити її більш продуктивною.

Ліквідація корпоративних підприємств. У законодавстві України немає визначення поняття «ліквідація юридичної особи». Стаття 110 ЦК України «Ліквідація юридичної особи» не містить визначення такої правової категорії, а лише регламентує її підстави. Традиційно вважається, що корпоративне підприємство у разі його ліквідації припиняється як суб'єкт права без правонаступництва. Водночас є й інші позиції із цього приводу, зокрема, що під час ліквідації теж можливе правонаступництво, але воно відрізняється від правонаступництва в процесі реорганізації:

по-перше, правонаступництво в разі ліквідації корпоративного підприємства відбувається лише за наявності майна, що залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів у встановленому законом порядку;

по-друге, правонаступниками в цьому разі є засновники, тобто фізичні та юридичні особи, крім передбачених законом винятків. Такий виняток, до прикладу, встановлено Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Відповідно до ч. 5 ст. 18 цього Закону, активи ліквідованої благодійної організації, які залишилися після задоволення всіх вимог кредиторів, має бути передано одній або кільком благодійним організаціям, які діють;

по-третє, відбувається правонаступництво лише щодо тієї частини майна, яке залишилося після погашення кредиторської заборгованості, а не щодо всієї сукупності належного майна. Водночас немає правонаступництва в частині права вимоги, а також боргів ліквідованої юридичної особи;

по-четверте, перехід прав на майно відбувається в порядку, передбаченому законом, установчими документами або рішенням суду.

Корпоративні підприємства різняться між собою за різними правовими параметрами, які впливають, зокрема, на підстави й порядок припинення цих суб'єктів.

Традиційно виділяють загальні, притаманні майже всім юридичним особам, і спеціальні підстави ліквідації юридичних осіб.

Загальні підстави ліквідації юридичних осіб закріплено в ст. 110 ЦК України, за якими юридична особа ліквідується: 1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, зокрема у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; 2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади. У п. 3 ч. 1 ст. 110 ЦК України визначено, що юридична

особа ліквідується за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, – за позовом відповідного органу державної влади. Ця норма кореспондує з положеннями ГК України. Так, у ст. 59 ГК України передбачено, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону.

Водночас підстави ліквідації юридичних осіб встановлено майже для всіх видів й організаційно-правових форм юридичних осіб в окремих нормах ЦК України або ж законодавчих актах і залежать від мети їх створення, предмета діяльності й інших ознак.

Однією з проблем діючого законодавства є відсутність чіткості у формулюванні законодавцем правових підстав примусової ліквідації корпоративного підприємства, а також відсутність їх вичерпного переліку. Підстави примусової ліквідації містяться в різних нормативних актах і, як наслідок, не є узгодженими між собою.

Зокрема, правові підстави для ліквідації корпоративного підприємства за рішенням суду, що не пов'язано з банкрутством, встановлено:

1) у ст. 55-1 ГК України, яка визначає ознаки фіктивності господарської діяльності, що дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності фізичною особою – підприємцем, зокрема визнання реєстраційних документів недійсними, а саме:

- зареєстровано (перереєстровано) на недійсні (втрачені, загублені) і підроблені документи;
- не зареєстровано в державних органах, якщо обов'язок реєстрації передбачений законодавством;
- зареєстровано (перереєстровано) в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшим переданням (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, що не мали наміру провадити фінансово-господарську діяльність або реалізовувати повноваження;

- зареєстровано (перереєстровано) та проваджено фінансово-господарську діяльність без відома й згоди його засновників і призначених у законному порядку керівників;

2) у п. 31-1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державне регулювання ринків капіталів та організованих товарних ринків», у якому визначено повноваження НКЦПФР звертатися до суду з позовом (заявою) про припинення АТ внаслідок:

- допущення під час його створення порушень, які неможливо усунути;
- неподання АТ протягом двох років поспіль НКЦПФР інформації, передбаченої законом;
- неутворення органів АТ протягом року з дня реєстрації НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників АТ;
- нескликання АТ загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;
- відсутності в АТ зареєстрованого в установленому порядку випуску акцій;

3) у п. 20.1.37 ч. 20.1. ст. 20 і п. 67.2 ст. 67 ПК України, що визначають право контролюючих органів в установленому законом порядку на звернення до суду щодо припинення юридичної особи та припинення фізичної особи – підприємця підприємницької діяльності та/або про визнання недійсними установчих (засновницьких) документів суб'єктів господарювання;

4) у ч. 4 ст. 58 Закону України «Про захист економічної конкуренції», яка визначає підставу для скасування за позовом Антимонопольного комітету України державної реєстрації суб'єкта господарювання, створеного внаслідок концентрації, у разі якщо за результатами перегляду рішень Антимонопольний комітет України приймає рішення про заборону концентрації;

5) у ст. 96-9 КК України, яка встановлює, що ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого зі злочинів, передбачених ст. 109 «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади», ст. 110

«Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України», ст. 113 «Диверсія», ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини», ст. 147 «Захоплення заручників», ст. 160 «Порушення законодавства про референдум», ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 262 «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи або терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту», ст. 258-5 «Фінансування тероризму», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 437 «Планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивної війни», ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни», ст. 442 «Геноцид», ст. 444 «Злочини проти осіб та постанов, що мають міжнародний захист», ст. 447 «Найманство» КК України;

б) також в інших законодавчих актах.

На думку деяких вчених, рішення про примусову ліквідацію корпоративних підприємств може приймати лише суд. Органи державної влади й місцевого самоврядування, які можуть лише ініціювати припинення товариства шляхом звернення до суду, таких повноважень не мають, що обумовлено необхідністю гарантувати права суб'єктів господарювання від втручання з боку державних органів. Таку позицію поділяє і Вищий адміністративний суд, який в ухвалі від 8 листопада 2011 року у справі № К/9991/40455/11 зазначив, що припинення (ліквідація) суб'єкта господарювання через порушення ним порядку подання податкової звітності є мірою юридичної відповідальності.

Деякі суди розглядають ліквідацію юридичної особи як санкцію – міру відповідальності за вчинення платниками податків, їхніми посадовими особами й посадовими особами контролюючих органів порушень законів із

питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Зокрема, у рішенні Чернігівського окружного адміністративного суду від 21 листопада 2016 року суд, згідно з ч. 1 ст. 238 ГК України, дійшов висновку про припинення юридичної особи як заходу організаційно-правового характеру, спрямованого на припинення порушення, урахуваючи визначене п. 20.1.37 п. 20.1 ст. 20 і п. 67.2 ст. 67 Податкового кодексу (ПК) України право органу державної податкової служби на звернення до суду з позовною заявою про припинення юридичної особи.

Водночас цікавою є постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 листопада 2017 року, у мотивувальній частині якої зазначено, що, попри те, що контролюючий орган наділений законодавством правом звертатися до суду стосовно визнання установчих документів недійсними, факт визнання недійсності установчих документів (статуту) не має юридичного значення і не тягне жодних юридичних наслідків щодо створення та припинення юридичної особи, а тому слід дійти висновку про необґрунтованість позовних вимог, оскільки визначальним для припинення юридичної особи є визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені під час її створення порушення, які не можна усунути. Тобто рішення суду ґрунтується на підставах, які було визначено в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» у редакції, що діяла до 1 січня 2016 року.

У ст. 238 ГК України регламентовано, що за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. У ст. 239 ГК України міститься

перелік таких адміністративно-господарських санкцій, однією з яких є і ліквідація юридичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 96-6 КК України, до юридичних осіб суд може застосувати заходи кримінально-правового характеру, зокрема ліквідацію.

Підставами для застосування до юридичної особи примусової ліквідації як заходу кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою за дорученням чи наказом, за змовою та у співучасті, або іншим шляхом визначених Особливою частиною КК України злочинів. Водночас ліквідацію юридичної особи як вид відповідальності за вчинення її уповноваженою особою злочинів у практиці правоохоронних органів не застосовують, що засвідчує недовіру і необхідність доопрацювання такого інституту в КК України.

Щодо порядку ліквідації, то треба зазначити, що ліквідаційний процес підприємства є складним і довготривалим та складається із багатьох етапів. Вбачається, що порядок проведення добровільної та примусової ліквідації підприємства встановлений ст. 111 ЦК України, крім першого етапу – ініціювання і прийняття рішення про припинення, є однаковим, за винятком ліквідації підприємства, визнаного судом банкрутом. У літературі, зокрема, виділяються такі етапи ліквідації: призначення ліквідаційної комісії, публікація оголошення про ліквідацію, виявлення кредиторів та дебіторів; складання проміжного балансу; задоволення вимог кредиторів; складання кінцевого ліквідаційного балансу та розподіл решти майна.

З огляду на загальні положення, визначені ст. 105 ЦК України, першим етапом здійснення ліквідаційної процедури є прийняття рішення про ліквідацію корпоративного підприємства, що має своїм наслідком перехід повноважень щодо управління юридичною особою. Зокрема, ч. 4 цієї статті ЦК України встановлює, що до комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи. Голова комісії, її

члени або ліквідатор юридичної особи представляють її у відносинах з третіми особами й виступають у суді від імені юридичної особи, яка припиняється.

З дати внесення до ЄДР запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу щодо ліквідації юридичної особи ліквідаційна комісія (ліквідатор) зобов'язана вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, та письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в строки, встановлені законом.

Під час проведення заходів щодо ліквідації юридичної особи до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) закриває рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб.

Згідно з положеннями ч. 5 ст. 111 ЦК України ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) та здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється.

Ліквідаційна комісія (ліквідатор) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результат їх розгляду, який затверджується учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи. У разі недостатності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) організовує реалізацію майна юридичної особи.

У разі ліквідації платоспроможного підприємства вимоги його кредиторів задовольняються в порядку черговості, встановленої ст. 112 ЦК України:

– у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

– у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

– у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

– у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, та забезпечує подання органам доходів і зборів.

Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 25 Закону про держреєстрацію, державна реєстрація, в тому числі і припинення юридичної особи, проводиться на підставі: 1) документів, що подаються заявником для державної реєстрації; 2) судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в ЄДР, а також що надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче

провадження», зокрема, щодо провадження у справах про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, прийнятих відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»; припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи.

Частиною 4 цієї ж статті встановлюється перелік документів та обставин, на підставі яких проводиться спрощена процедура державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації, а саме: 1) судове рішення про скасування (визнання недійсною) державної реєстрації юридичної особи у випадках, передбачених законом, якщо таке рішення прийнято судом до 1 липня 2004 року, крім судового рішення про визнання юридичної особи банкрутом; 2) судове рішення про припинення юридичної особи, не пов'язаного з банкрутством юридичної особи, якщо таке рішення прийнято судом після 1 липня 2004 року, і в разі якщо голова ліквідаційної комісії з припинення юридичної особи або ліквідатор юридичної особи протягом трьох років з дати оприлюднення повідомлення про постановлення судового рішення про припинення юридичної особи, не пов'язаного з банкрутством юридичної особи, не надав суб'єкту державної реєстрації документи, необхідні для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації; 3) неподання головою ліквідаційної комісії з припинення юридичної особи або ліквідатором юридичної особи документів, необхідних для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації протягом одного року з дати внесення до ЄДР запису про зупинення проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті її ліквідації.

Після отримання вищезазначених документів як для звичайної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації, так і для спрощеної, крапкою в цьому процесі є внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Відповідно до положень п. 10 ч. 3 ст. 7 Закону про держреєстрацію зберігання відомостей про

юридичних осіб відбувається протягом 75 років з дати внесення запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Особливості припинення корпоративного підприємства у зв'язку з його банкрутством визначено Кодексом України з процедур банкрутства.

ТЕМА 12. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Поняття юридичної відповідальності за порушення норм корпоративного права. Концепція юридичної особи закріплена в правових системах багатьох країн світу, заснована на принципах відокремлення юридичної особи (самостійної правосуб'єктності) і майна корпорації від особи і майна її учасників («separate legal entity doctrine») та обмеженої відповідальності (ризикую понесення збитків) учасників компанії за її зобов'язаннями в межах їх внесків до статутного капіталу. Водночас необхідність забезпечення балансу інтересів учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів зумовлює необхідність створення механізму захисту їхніх прав і законних інтересів через розроблення у корпоративному праві особливого правового інституту – інституту корпоративної відповідальності. Інститут корпоративної відповідальності не отримав належного правового регулювання. Як наслідок, учасники товариства та посадові особи рідко несуть юридичну відповідальність за корпоративні правопорушення.

Корпоративна відповідальність має ті ж загальні ознаки, що і юридична відповідальність загалом: забезпеченість державним примусом, понесення правопорушником несприятливих наслідків майнового та немайнового (організаційного) характеру, наявність вини, яка в корпоративних відносинах презюмується.

Відповідальність у корпоративному праві має власні інституційні ознаки й особливості, зумовлені правовою природою корпоративних відносин, що

дають змогу визнати корпоративну відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності. До таких ознак слід віднести:

1. підстави виникнення: юридичну підставу (закон, статут, внутрішній документ (положення, правила), договір (засновницький договір, цивільно-правовий договір (контракт), корпоративний договір) та фактичну підставу (корпоративне правопорушення – порушення корпоративних прав або охоронюваних законом інтересів інших учасників, невиконання або неналежне виконання корпоративних обов'язків учасників або фідучіарних обов'язків посадових осіб, зловживання правом). Реалізація такого способу захисту у корпоративних відносинах, як відшкодування збитків, можлива лише за наявності в діях посадової особи товариства повного складу корпоративного правопорушення, елементами якого є: протиправна поведінка; шкода (збитки); причинно-наслідковий зв'язок; вина. Такий підхід заснований на загальних підставах цивільно-правової відповідальності за завдану майнову шкоду, визначених у статтях 22, 614, 1166 ЦК України, з яких вбачається, що шкода, завдана майну юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (п. 5.7 постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2021 р. у справі № 905/1926/185, п. 55 постанови Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 р. у справі № 910/20261/166). Стаття 614 ЦК України передбачає: «Особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання».

В юридичній літературі і судовій практиці домінує думка, що наявність складу правопорушення є підставою для будь-якого виду відповідальності і становить предмет доказування у справах про відшкодування збитків, завданих товариству його посадовими особами. Водночас негативні наслідки (шкода) від корпоративних правопорушень можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Вони можуть виражатися не тільки в заподіянні збитків,

а й у неотриманні прибутку (дивідендів), неможливості продати акції за справедливою ціною, неможливості або перешкодах у реалізації корпоративних прав, позбавленні або обмеженні окремих корпоративних прав. Корпоративне правопорушення може спричинити втрату корпоративного контролю як самостійної майнової цінності, втрату прав на акції (частки), неможливість або обмеження у здійсненні юридичною особою своєї діяльності або неможливість досягнення цілей такої діяльності. Поведінку посадової особи або учасника товариства можна вважати протиправною в тому випадку, якщо вона порушує умови чинного корпоративного законодавства, положення договору, укладеного нею з товариством. Така поведінка може виражатися у формі дій або бездіяльності.

2. *Особливий суб'єктний склад.* При цьому шкода, що виникає в результаті корпоративного правопорушення, може бути заподіяна як іншим учасникам корпоративних відносин, так і третім особам, які в таких відносинах із заподіювачем шкоди не перебувають. До суб'єктів корпоративної відповідальності, крім учасників корпоративних відносин – організації корпоративного типу, її учасників (акціонерів, членів) і посадових осіб органів управління, слід віднести: засновників, осіб, які мають право давати обов'язкові для товариства (боржника) вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії (наприклад, голова та члени ліквідаційної комісії, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор), тимчасово виконуючі обов'язки посадової особи, особи, що входять до нелегітимних органів управління, колишні члени органів управління, «тіньові» директори); осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника за законом; кінцевих бенефіціарних власників (контролерів); пов'язаних із банком осіб.

3. *Зміст* – обмеження або позбавлення корпоративного права, покладанні на правопорушника додаткового обов'язку або негативного наслідку, спрямованого на майнову базу або на особу порушника. Основною формою корпоративної відповідальності є відшкодування збитків. Особливими

формами корпоративної відповідальності є: обмеження корпоративних прав (права голосу, права на отримання дивідендів), виключення учасника зі складу товариства (примусове припинення права участі в товаристві), визнання недійсним засновницького договору або статуту, примусовий поділ або ліквідація товариства.

При цьому необхідно розмежовувати:

– юридичну відповідальність, що передбачає покладання на порушника нових, обтяжуючих обов'язків, зокрема у формі зобов'язання із заподіяння шкоди у формі відшкодування збитків, сплати штрафних санкцій, 3 % річних, інфляційних втрат;

– заходи примусового виконання порушеного зобов'язання та корпоративних обов'язків покликані відновити порушені права потерпілого у такий спосіб захисту, як присудження до виконання обов'язку в натурі, стягнення оголошених дивідендів, визнання оспорюваного рішення органу управління (загальних зборів акціонерів, наглядової ради) або правочину недійсним, визнання права (наприклад, права на отримання інформації, дивідендів), відновлення становища, яке існувало до порушення (невизнання, оспорювання) права і припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення (наприклад, через стягнення вартості частки учасника в разі його виходу або виключення, визначення розміру часток учасників, стягнення майна, набутого без достатньої правової підстави (кондиційне зобов'язання) тощо;

– корпоративну соціальну відповідальність як свідоме та відповідальне ставлення господарської організації корпоративного типу до прямого й опосередкованого впливу своєї діяльності на економічну, екологічну та соціальні системи ведення бізнесу, що не є юридичною відповідальністю.

4. *Застосування у порядку, встановленому законом, локальним нормативним актом, цивільно-правовим або корпоративним договором.*

5. *Функції*: забезпечення виконання обов'язків учасників корпоративних правовідносин, захист прав учасників корпоративних відносин, кредиторів та інших стейкхолдерів і покарання порушника за вчинене правопорушення.

Класифікація видів та форм корпоративної відповідальності.

Корпоративну відповідальність можна класифікувати її за наступними критеріями.

1. Залежно від учасників корпоративних правовідносин:

- відповідальність посадових осіб перед юридичною особою, його учасниками і власником майна юридичної особи за заподіяння збитків;

- відповідальність юридичної особи, її учасників та інших осіб перед кредиторами за зобов'язаннями юридичної особи;

- відповідальність засновників та учасників юридичної особи (акціонерів) перед юридичною особою і перед іншими учасниками.

2. Залежно від етапів становлення і функціонування АТ виділяють:

а) відповідальність на стадії заснування АТ;

б) у зв'язку з розміщенням цінних паперів АТ (відповідальність товариства, засновників, осіб, які підписали проспект емісії);

в) відповідальність, що виникає як наслідок прийнятих рішень органами управління товариства в процесі здійснення діяльності АТ;

г) відповідальність, що виникає при ліквідації АТ (наприклад, субсидіарна відповідальність акціонерів, пов'язаних осіб банку при банкрутстві).

3. За підставами виникнення відповідальності, зумовленими порушенням договору або заподіянням шкоди: договірна з корпоративного, цивільно-правового або трудового договору і недоговірна (деліктна) з корпоративного делікту. Форми та розмір договірної відповідальності визначаються як законом, так і умовами договору, що дозволяє визначити співвідношення договірної та недоговірної відповідальності, зокрема посадових осіб товариства, акціонерів, що уклали корпоративний договір тощо. Посадова особа повинна дотримуватися визначених законом принципів, належним чином виконувати фідучіарні обов'язки, визначені законом, статутом та

внутрішніми документами юридичної особи. Договір, укладений між юридичною особою і посадовою особою, не може змінювати загальні умови цивільно-правової відповідальності.

4. Залежно від характеру несприятливих наслідків:

а) особистого характеру (відсторонення від посади, дострокове припинення повноважень, заборона обіймати певні посади на визначений законом строк);

б) майнового характеру (штрафні санкції, відшкодування збитків, примусовий продаж/вилучення, виплата компенсації);

в) організаційного характеру (примусовий поділ, ліквідація товариства).

5. За ступенем впливу на процес управління АТ виділяють відповідальність за волю (вказівки, розпорядження) та за дії (бездіяльність).

Законодавець закріплює принцип повного відшкодування збитків (ст. 22, ст. 1166 ЦК України), покликаний виконати компенсаційну функцію, яка забезпечує відновлення порушених прав, та виховну шляхом майнового впливу на учасників відносин. Часткова відповідальність застосовується коли законом або договором не передбачена повна солідарна або субсидіарна відповідальність.

До форм корпоративної відповідальності слід віднести майнові та немайнові корпоративні санкції.

До майнових форм корпоративної відповідальності (майнових корпоративних санкцій) можна віднести: 1) відшкодування збитків як універсальна форма відповідальності. Так, КГС ВС від 28 квітня 2021 р. по справі № 910/12591/18 вказав, що порушені права на отримання компенсації за примусово викуплені акції в процедурі сквіз-ауту, поновлюються шляхом присудження до стягнення заявленої суми збитків або компенсації, а також шляхом визнання такого права як способу досягнення правової визначеності у відносинах між товариством, мажоритарієм та міноритарієм, який вважає, що ціна викупу є заниженою; 2) повернення доходів, неправомірно отриманих директором або іншою посадовою особою; 3) компенсація, визначена як

різниця між доходами товариства, які воно отримало б, якби операція не відбулася, і фактично отриманими доходами, та в інших випадках, визначених законом та/або корпоративним договором, у разі, коли розмір збитків визначити неможливо, або реституція за угодою неможлива. В науці обґрунтовано самотійність такої форми договірної відповідальності як компенсація (разове грошове стягнення замість відшкодування збитків – ст. 432 ЦК України), яка має спеціальний характер і відмінності від відшкодування збитків та неустойки. Компенсація застосовується у передбачених законом випадках; вона не слугує меті повного відшкодування збитків; для її застосування не вимагається розрахунок і доказування обсягу збитків; застосовується за вибором кредитора замість відшкодування збитків або стягнення доходу; нижня межа не може зменшуватись, верхня межа не може збільшуватись; розмір компенсації встановлюється судом з врахуванням обсягу порушення, намірів відповідача та інших істотних обставин; її застосування не залежить від сплати неустойки. 4) примусове вилучення (конфіскація) об'єктів права власності – рухомого та нерухомого майна, в тому числі цінних паперів, вкладів у банках, коштів, активів, корпоративних прав, що знаходяться (зареєстровані) на території України та безпосередньо або через афілійованих осіб належить Російській Федерації та її резидентам (Закон України від 03 березня 2022 р. «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»). Майно може бути вилучено в юридичних осіб, стосовно яких громадяни Російської Федерації через інші юридичні особи виконували управлінські функції та здійснювали контроль за діяльністю юридичної особи до 24 лютого 2022 р. 5) примусове відчуження акцій (паїв) банку (ст. 34-2 Закону «Про банки і банківську діяльність»).

До немайнових форм корпоративної відповідальності (немайнових корпоративних санкцій) можна віднести: 1) позбавлення або обмеження корпоративних прав (в т.ч. обмеження права управління товариством, обмеження або позбавлення права голосу на загальних зборах акціонерів,

дострокове припинення управлінських повноважень органів АТ); 2) усунення члена виконавчого органу товариства від виконання обов'язків (ч. 3 ст. 99 ЦК України); 3) покладання додаткових обов'язків (надання інформації, участі та/або голосування певним чином на загальних зборах, продажу акцій (часток) тощо); 4) визнання недійсними установчих документів, корпоративних актів, рішень, правочинів за порушення вимог закону при вчиненні правочинів із заінтересованістю, значних правочинів; 5) виключення учасника з юридичної особи у випадках та в порядку, встановлених законом. Виключення учасника з юридичної особи є формою корпоративної відповідальності цього учасника перед товариством та способом захисту цивільних (корпоративних) прав (законних інтересів) учасників товариства та самого товариства. Ця форма відповідальності спрямована на одностороннє припинення корпоративних правовідносин за невиконання учасником корпоративних обов'язків або створення перешкод своїми діями (бездіяльністю) у досягненні цілей товариств], тобто є наслідком неправомірної поведінки учасника; 6) дискваліфікація – заборона посадовій особі судовим або адміністративним рішенням обіймати відповідні посади в корпорації, якщо особа порушила законодавчі акти або вимоги щодо захисту кредиторів; 7) позбавлення юридичної особи спеціального права (ліцензії) або припинення членства; 8) примусова реорганізація або ліквідація товариства як юридичної особи; 9) тимчасова заборона/заборона використання права голосу власників істотної участі щодо акцій (паїв) банку (ст. 34, ст. 34-2, ст. 73 Закону «Про банки і банківську діяльність», небанківської фінустанови (постанова Правління НБУ від 24 грудня 2021 р. № 153 «Про затвердження Положення про ліцензування та реєстрацію надавачів фінансових послуг та умови провадження ними діяльності з надання фінансових послуг», із змінами від 04 травня 2022 року), професійного учасника ринків капіталу та організованих товарних ринків (ст. 75 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»).

ТЕМА 13. ВИРІШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ, ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Поняття, зміст та учасники корпоративних спорів. Захист корпоративних прав наразі є однією з найактуальніших тем як у науковій, так і в практичній площині. Упродовж минулих кількох років активізувалися процеси модернізації корпоративного та господарського процесуального законодавства, імплементовано усталені закордоном механізми та процедури, такі як корпоративні договори, процедури squeeze-out та sell-out тощо. Корпоративні спори, залишаються однією з найпоширеніших і найскладніших категорій спорів, що розглядаються у господарському судочинстві. Зважаючи на розвиток та ускладнення корпоративних відносин, ускладнюються і способи захисту корпоративних прав та корпоративні спори відповідно.

Незважаючи на те, що корпоративні спори є чи не найпоширенішою категорією справ, що розглядається господарськими судами, а термін «корпоративний спір» є усталеним в юридичній літературі, правозастосовній та судовій практиці, у законодавстві та правовій доктрині досі відсутній єдиний підхід до розуміння його змісту та кваліфікуючих ознак. Корпоративний спір або спір, що виникає з корпоративних правовідносин, є за своєю сутністю різновидом господарсько-правового спору з огляду на господарсько-правову природу корпоративних відносин, які мають організаційні та майнові елементи, виникають у сфері господарювання і пов'язані зі здійсненням господарської діяльності. На підставі п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України корпоративні спори найчастіше визначають як справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, в тому числі у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. Так, за висновком Великої Палати Верховного Суду у постанові від 30 жовтня 2018 року у справі № 905/2445/17 під корпоративними розуміються спори щодо

створення, діяльності, управління та припинення юридичної особи – суб'єкта господарювання, якщо стороною у справі є учасник (засновник, акціонер, член) такої юридичної особи.

Для формування комплексного розуміння поняття «корпоративний спір» варто визначити кваліфікуючі ознаки, за якими такі спори можливо відмежувати від інших видів правових спорів: зміст, суб'єктний склад, підстави виникнення та інші.

Змістом корпоративного спору є характер спірних правовідносин, а саме – корпоративні правовідносини. Згідно з ч. 6 ст. 96-1 ЦК України корпоративні відносини визначені як відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Наступною кваліфікуючою ознакою корпоративних спорів є їх особливий *суб'єктний склад*. Законодавство у ст. 20 ГПК України визначає склад учасників корпоративного спору доволі формалізовано: оглядаючи формулювання статті, ними є юридична особа та її учасник (засновник, акціонер, член), зокрема учасник, який вибув. Спектр юридичних осіб, які можуть бути учасниками корпоративного спору, доволі широкий: господарські товариства, приватні підприємства, кооперативи різних видів, господарські об'єднання, фермерські господарства, адвокатські об'єднання/бюро (як підтверджено постановою Великої Палати Верховного Суду від 26.02.2020 у справі № 750/3192/14), споживчі товариства (як відображено у постанові Великої Палати Верховного Суду від 09.04.2019 у справі № 916/1295/18), громадські об'єднання (у контексті захисту права члена такого об'єднання брати участь в управлінні ньому — постанови Великої Палати Верховного Суду від 22.01.2019 у справі № 915/1674/15, від 12.01.2021 у справі № 127/21764/17). У всіх перелічених юридичних особах між такою особою та її

учасником (членом, засновником) також виникають взаємні права та обов'язки, що за своєю природою є корпоративними.

Як одну з кваліфікувальних ознак корпоративних спорів варто виділити *підстави їхнього виникнення*. Ключовою підставою традиційно називають порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного корпоративного права. Наявність порушеного корпоративного права вказує на те, що спір є корпоративним. Як зазначила Велика Палата Верховного Суду у постанові від 09.04.2019 у справі № 916/1295/18, якщо учасник юридичної особи обґрунтовує позовні вимоги порушенням корпоративних прав такого учасника, то цей спір є спором про право управління юридичною особою та належить до юрисдикції господарських судів незалежно від того, чи є іншим відповідачем у справі як сторона спірного договору фізична особа. Окрім порушення корпоративного права та корпоративного інтересу, як підставу корпоративного спору пропонується вважати також порушення фідучіарних обов'язків. Концепція фідучіарних обов'язків (англ. *fiduciary duties*) походить з системи загального права та отримала закріплення у законодавстві багатьох країн. Основними фідучіарними обов'язками вважаються обов'язок лояльності (англ. *duty of loyalty*) та обов'язок дбайливого ставлення (англ. *duty of care*), які поширюються переважно на директорів корпорацій, посадових осіб (наприклад, членів правління, наглядових рад), інколи — також і на акціонерів. В українському праві концепція фідучіарних обов'язків не є новою, хоча і практика її застосування, зокрема судами, лише формується. Загальним положенням у законодавстві, яке закріплює дану концепцію, є ст. 92 ЦК України. Згідно з нею орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Якщо члени органу юридичної особи та інші особи, що відповідно до закону чи установчих документів виступають від імені юридичної особи, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі.

Так, ст. 40 Закону про ТОВ закріплює обов'язки членів виконавчого органу та наглядової ради товариства діяти добросовісно та розумно в інтересах товариства, а також їхню відповідальність за збитки, що заподіяні товариству винними діями або бездіяльністю. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у постанові від 22.10.2019 у справі № 911/2129/17, за якою правовідносини між підприємцем (товариством) і його посадовою особою мають довірчий характер, протиправна поведінка посадової особи полягає у неналежному та недобросовісному виконанні певних дій, без дотримання меж нормального господарського ризику, з особистою заінтересованістю чи зловживанням своїм посадовими обов'язками за власним умислом (розсудом), ухвалені очевидно необачних, марнотратних та завідомо корисливих на користь такої посадової особи рішень. Наведеними положеннями ст. 92 ЦК України передбачено відповідальність членів органу юридичної особи, її посадових осіб, зокрема її керівника, якщо він діяв всупереч інтересам цієї особи. Даний підхід застосовано Великою Палатою Верховного Суду і у постанові від 26.11.2019 у справі № 910/20261/16.

Окрім особливого змісту, суб'єктного складу, підстав, корпоративні спори мають інші кваліфікувальні ознаки. Серед таких ознак у доктрині часто виділяють приватноправовий характер відносин та юридичну рівність сторін корпоративного спору. Також особливістю корпоративних спорів є винятковий характер та множинність способів захисту. У корпоративних спорах можуть бути пред'явлені такі вимоги: визнання недійсними рішень органів управління товариства, установчих документів, переведення прав та обов'язків покупця акцій, частки у статутному капіталі, стягнення дивідендів, несплачених внесків, визнання недійсними значного правочину, правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість тощо. Відповідно, для корпоративних спорів характерним є різноманіття виключних способів захисту, невластивих для інших категорій спорів.

Способи захисту корпоративних прав. Способи захисту корпоративних прав є похідними від загальних способів захисту прав, зазначених у ст. 16 ЦК України та ст. 20 ГК України.

Найбільш поширеними у корпоративних спорах є наведені нижче вимоги.

I. Про визнання установчих документів недійсними. Підстави визнання установчих документів недійсними узагальнені у п. 13 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2008 року № 13, відповідно до якого суди вправі визнати недійсними установчі документи товариства за одночасної наявності таких умов: – на момент розгляду справи установчі документи не відповідають вимогам законодавства; – порушення, допущені при прийнятті та затвердженні установчих документів, не можуть бути усунені; – відповідні положення установчих документів порушують права чи охоронювані законом інтереси позивача.

Якщо до прийняття судом рішення про визнання установчих документів недійсними їх було приведено у відповідність до закону, суд не має підстав для прийняття рішення про визнання установчих документів недійсними. У судовому рішенні про визнання недійсними окремих положень установчих документів має бути зазначено, яким саме приписам закону суперечать ці положення та які права позивача ними порушуються або оспорюються.

II. Про розрахунок і стягнення сум дивідендів. Під час розгляду справ у спорах про стягнення сум дивідендів господарські суди повинні виходити з того, що відповідно до ст. 41, ст. 59 Закону України «Про господарські товариства», ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 15 Закону України «Про кооперацію» затвердження річних результатів діяльності юридичної особи, порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати частки прибутку (дивідендів) належить до виключної компетенції загальних зборів. Суд має право прийняти рішення про стягнення дивідендів лише за наявності рішення загальних зборів юридичної особи про спрямування прибутку на виплату дивідендів, на підставі якого визначаються розмір належних позивачу – учаснику (акціонеру, члену) дивідендів, строки та

порядок їх виплати. Прийняття господарським судом рішення стосовно спрямування прибутку (частини прибутку) юридичної особи на виплату дивідендів виходить за межі компетенції господарського суду.

III. Про визнання недійсними рішень органів управління господарських товариств, як правило – загальних зборів. Господарські суди мають враховувати, що закон виходить з презумпції легітимності рішень органів управління юридичної особи, тобто зазначені рішення вважаються такими, що відповідають закону, якщо судом не буде встановлено інше. Вимоги про визнання рішень загальних зборів або інших органів дійсними задоволенню не підлягають. Підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів, членів) юридичної особи можуть бути:

- невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства;
- порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів;
- позбавлення учасника (акціонера, члена) юридичної особи можливості взяти участь у загальних зборах.

Під час розгляду відповідних справ господарські суди мають враховувати, що не всі порушення законодавства, допущені під час скликання проведення загальних зборів юридичної особи, є підставами для визнання недійсними прийнятих ними рішень. Безумовною підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів у зв'язку з порушенням прямих вказівок закону є: – прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення або у разі неможливості встановлення наявності кворуму; – прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства; – прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного, на розгляд яких не було отримано згоди усіх присутніх на загальних зборах; – відсутність протоколу загальних зборів ТОВ; – відсутність протоколу загальних зборів АТ, підписаного головою і секретарем зборів. Крім виявлення порушень формальних вимог закону для визнання недійсним рішення

загальних зборів товариства суд має встановити також факт порушення цим рішенням прав та законних інтересів учасника (акціонера) товариства. Якщо за результатами розгляду справи такий факт не встановлений, у суду відсутні підстави для задоволення позову.

На запобіжники при оскарженні рішень загальних зборів господарського товариства з підстав неповідомлення учасника про проведення таких зборів указав КГС у постанові від 01.09.2023 (справа №909/1154/21). Враховуючи попередні висновки, суд поділив порушення, допущені при скликанні і проведенні загальних зборів учасників господарського товариства, на: такі, які мають своїм наслідком обов'язкове визнання прийнятих на цих зборах рішень недійсними; такі, які хоч і допускаються, однак не завжди призводять до недійсності рішень загальних зборів. Неповідомлення учасника господарського товариства про скликання загальних зборів може бути підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів у разі, якщо учасник товариства довів не лише факт його неповідомлення, але й: існування інших підстав для визнання недійсним рішення загальних зборів; факт, що він не брав участі у таких зборах, не мав можливості взяти участь у цих зборах; прийняті на таких зборах рішення суперечать вимогам законодавства та/або статуту господарського товариства, прийняті з порушенням порядку голосування; рішення стосуються безпосередньо його прав та інтересів та порушують їх.

IV. Про набуття, передачу та припинення корпоративних прав. Пунктом 4 ч. 1 ст. 116 ЦК України передбачено право учасника господарського товариства здійснити відчуження належної йому частки у статутному (складеному) капіталі товариства. Порядок відчуження частки у статутному капіталі залежить від виду господарського товариства. Господарським судам слід враховувати, що до правовідносин, пов'язаних з набуттям, передачею та припиненням корпоративних прав у господарських товариствах, не можуть бути застосовані загальні правові норми, які визначають порядок вступу особи до складу учасників господарського товариства, виходу та виключення

учасника з господарського товариства. Як наслідок, господарські суди не мають правових підстав для задоволення позовних вимог про вихід або виключення позивача з господарського товариства та виділення йому частки майна товариства (крім випадку ліквідації товариства). Чинним законодавством також не передбачено можливості виключення вкладників з командитних товариств.

У постанові від 16.03.2023 у справі №915/1172/20 КГС було розглянуто спір про продаж учасником товариства своєї частки третій особі без належного повідомлення про свій намір інших учасників, а також вирішено питання про спосіб надання дозволу одному з учасників на відчуження частки третій особі.

Цим рішенням колегія суддів нагадала, що у зазначених правовідносинах у разі порушення порядку повідомлення інших учасників належним способом захисту буде позовна вимога про переведення прав і обов'язків покупця за відповідним договором купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства. Також колегія зазначила, що хоча законом і передбачено обов'язковість учасника завчасно письмово повідомити інших учасників товариства про намір продати свою частку третій особі, але в разі порушення встановленого порядку суд має перевірити наявність відмови кожного учасника від реалізації свого переважного права, якщо про цей факт стверджує учасник-продавець і надає відповідні докази. Якщо учасник письмово відмовився від реалізації свого переважного права на купівлю частки, у тому числі шляхом надання своєї згоди на вступ у товариство третьої особи — покупця частки, то факт його обізнаності про намір продати частку і умови продажу частки презюмується, якщо інше не буде доведено (наприклад, що учасник був уведений в оману щодо істотних умов договору купівлі-продажу частки тощо).

V. Про зобов'язання внести зміни до установчих документів. Такі позови можуть подаватися до господарського товариства у випадку виходу учасника з товариства, відчуження частки (її частини) в статутному (складеному) капіталі товариства, у зв'язку із вступом правонаступника (спадкоємця) учасника,

тобто – у зв'язку зі зміною у складі учасників. Утім, у п. 16 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2008 року № 13 роз'яснюється, що розглядаючи позови про зобов'язання товариства внести зміни до установчих документів, суди не вправі самі вносити до них зміни (тобто, приймати рішення про остаточне викладення статуту у певній редакції) у зв'язку з тим, що це повноваження належить до виключної компетенції загальних зборів товариства.

Слід також зауважити, що у п. 10 постанови Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2008 року № 13 звертається увага на неможливість застосування способів захисту прав та законних інтересів осіб, не передбачених чинним законодавством, зокрема, не підлягають задоволенню позови про визнання реорганізації товариства такою, що відбулася, рішень загальних зборів дійсними чи такими, що підлягають виконанню, а самих зборів правомочними чи такими, що відбулися. Так само чинне законодавство не передбачає можливості подання до господарського суду позову з вимогою щодо зміни судом місця проведення загальних зборів господарського товариства. Встановивши, що предмет позову не відповідає встановленим законом способам захисту прав, господарський суд повинен відмовити в позові, а не припинити провадження у справі у зв'язку з тим, що спір не підлягає вирішенню в господарських судах України.

Особливості розгляду корпоративних спорів. Найважливішою процесуальною особливістю корпоративних спорів є додаткові, порівняно з іншими категоріями спорів, обмеження щодо засобів забезпечення позовних вимог. Зокрема, чинна редакція ч. 5 ст. 137 ГПК України прямо забороняє забезпечувати позовні вимоги у корпоративних спорах через заборону:

1) проводити загальні збори акціонерів або учасників господарського товариства та приймати ними рішення, крім заборони приймати конкретні визначені судом рішення, які прямо стосуються предмета спору;

2) Центральному депозитарію цінних паперів та депозитарній установі надавати емітенту реєстр власників іменних цінних паперів для проведення загальних зборів акціонерів;

3) участі (реєстрації для участі) або неучасті акціонерів або учасників у загальних зборах товариства, визначення правомочності загальних зборів акціонерів або учасників господарського товариства;

4) здійснювати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб покладені на них згідно із законодавством владні повноваження, крім заборони приймати конкретні визначені судом рішення, вчиняти конкретні дії, що прямо стосуються предмета спору.

Частина 9 статті 137 ГПК України визначає, що суд, який вирішує спір про право власності на акції (частки, паї) товариства, права акціонера (учасника), реалізація яких залежить від відносної вартості акцій (розміру частки) в статутному капіталі товариства, може постановити ухвалу про забезпечення позову шляхом встановлення заборони на внесення змін до статуту цього товариства щодо розміру статутного капіталу.

Заходи забезпечення позову не повинні порушувати прав інших акціонерів (учасників) господарського товариства. Зокрема, крім випадків, передбачених частиною дев'ятою цієї статті, заборона вчиняти дії має стосуватися лише акцій або корпоративних прав, безпосередньо пов'язаних з предметом спору. Якщо необхідність вжиття заходу щодо забезпечення позову заявник обґрунтовує тим, що у разі невжиття такого заходу йому буде завдано значної шкоди, він повинен обґрунтувати можливість завдання такої шкоди, її розмір, зв'язок можливої шкоди з предметом спору, а також необхідність і достатність для її запобігання вжиття саме цього заходу щодо забезпечення позову. Під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення позову господарським судам слід враховувати, що таким заходами не повинні блокуватися господарська діяльність юридичної особи, порушуватися права осіб, що не є учасниками судового процесу, застосовуватися обмеження, не пов'язані з предметом спору.

Аналіз судової статистики за 2021 та 2022 роки засвідчив суттєве зростання кількості справ щодо корпоративних спорів та корпоративних прав,

що перебували на розгляді у господарських судах. Відповідно до правових позицій КГС ВС:

Передумовою забезпечення позову є обрання належного, відповідного предмету спору заходу забезпечення позову, що гарантує дотримання принципу співвіднесення виду заходу забезпечення позову заявленим позивачем вимогам, що зрештою дає змогу досягти балансу інтересів сторін та інших учасників судового процесу під час вирішення спору, сприяє фактичному виконанню судового рішення в разі задоволення позову та, як наслідок, забезпечує ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача (заявника). Постанова КГС ВС від 21.12.2021 у справі N 910/10598/21

Обґрунтування необхідності забезпечення позову полягає у доказуванні обставин, з якими пов'язано вирішення питання про забезпечення позову.

Метою забезпечення позову є вжиття судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо охорони матеріально-правових інтересів позивача від можливих недобросовісних дій із боку відповідача з тим, щоб забезпечити позивачу реальне та ефективне виконання судового рішення, якщо воно буде прийняте на користь позивача, в тому числі задля попередження потенційних труднощів у подальшому виконанні такого рішення.

При вирішенні питання про вжиття заходів забезпечення позову господарський суд має оцінити обґрунтованість доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням: розумності, обґрунтованості, адекватності та співмірності вимог заявника щодо забезпечення позову; забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу; наявності зв'язку між конкретним заходом до забезпечення позову і предметом позовної вимоги; імовірності утруднення виконання або невиконання рішення господарського суду, імовірності ускладнення чи непоновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, у разі невжиття таких заходів; запобігання порушенню у зв'язку із

вжиттям таких заходів прав та охоронюваних законом інтересів осіб, що не є учасниками цього судового процесу.

Достатньо обґрунтованим для забезпечення позову є підтверджена доказами наявність фактичних обставин, з якими пов'язується застосування певного виду забезпечення позову. Адекватність заходу до забезпечення позову, що застосовується господарським судом, визначається його відповідністю вимогам, на забезпечення яких він вживається.

Якщо позивач звернувся до суду з позовними вимогами немайнового характеру, має застосовуватись та досліджуватись така підстава вжиття заходів забезпечення позову, як достатньо обґрунтоване припущення, що невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся до суду. Має також досліджуватись, чи не призведе невжиття заявленого заходу забезпечення позову до порушення вимоги щодо справедливого та ефективного захисту порушених прав, зокрема, чи зможе позивач їх захистити в межах одного цього судового провадження за його позовом без нових звернень до суду.

Співвідношення передбачає врахування господарським судом співвідношення негативних наслідків від вжиття заходів до забезпечення позову з тими негативними наслідками, які можуть настати в результаті невжиття цих заходів, з урахуванням права чи законного інтересу, за захистом яких заявник звертається до суду, та майнових наслідків заборони відповідачу здійснювати певні дії.

ВС констатує, що заходи щодо забезпечення позову можуть бути вжиті судом лише в межах предмета позову та не повинні порушувати прав інших учасників (акціонерів) юридичної особи.

Під час вирішення питання про вжиття заходів щодо забезпечення позову господарським судам слід враховувати, що такими заходами не повинні блокуватися господарська діяльність юридичної особи, порушуватися права осіб, що не є учасниками судового процесу, застосовуватися обмеження, не

пов'язані з предметом спору. Постанови КГС ВС від 13.01.2021 у справі N 910/9855/20, від 19.01.2021 у справі N 902/774/20, від 25.01.2021 у справі N 902/775/20, від 31.08.2021 у справі N 910/5116/21, від 07.09.2021 у справі N 910/6481/21, від 08.12.2021 у справі N 927/481/21, від 21.12.2021 у справі N 910/10598/21, від 11.02.2022 у справі N 927/893/21, від 15.04.2022 у справі N 904/7930/21.

У постанові у справі № 910/3915/20 колегія суддів КГС ВС наголосила на тому, що звертаючись із позовом, особа повинна обґрунтувати наявність порушення її корпоративних прав відповідачем на момент звернення з позовом, натомість суди, вирішуючи корпоративний спір, зобов'язані перевірити наявність у позивача суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов, а також з'ясувати питання наявності чи відсутності факту їх порушення або оспорювання. При цьому необхідно враховувати, що захисту в судовому порядку підлягає вже порушене право, а не те, яке може бути порушено в майбутньому, і щодо якого невідомо, буде воно порушено, чи ні. З'ясування порушеного корпоративного права, за захистом якого звернулася особа, є первісним по відношенню до встановлення фактичних обставин справи.

Таким чином, під час розгляду корпоративних спорів судам слід з'ясувати, чи дійсно відбулося порушення корпоративного права позивача, чи останній лише використовує своє право на оскарження рішення органу управління товариства для завдання шкоди його діяльності чи досягнення особистих інтересів. У разі, якщо встановлено факт подання позову саме у зв'язку зі зловживанням корпоративним правом, і порушення такого права позивача відсутнє, судам слід відмовляти у задоволенні позову.

ТЕМА 14. КОРПОРАТИВНИЙ ДОГОВІР

Поняття, сутність та правова природа корпоративного договору.

Правовий інститут корпоративного договору давно відомий та активно використовується в світі. Аналіз діючого законодавства зарубіжних країн дає

можливість зробити висновки про їх визнання та широке застосування в країнах континентальної та англо-американської правової сім'ї. Основною їх перевагою, як відзначається, є можливість оперативного вирішення проблемних питань та досягнення балансу інтересів учасників товариств в кожній конкретній ситуації.

Так, в американській правовій системі перші згадки про корпоративні договори датуються ХІХ століттям. До таких договорів відносили: угоду про порядок голосування (voting agreement), угоду про обмеження права розпорядження акціями (pooling agreement), угоду про порядок корпоративного управління (shareholders' agreement) та угоду про заснування голосуючого трасту (voting trust agreement). При цьому слід відзначити, що такі правові конструкції не визнавалися судовою системою та характеризувались як недійсні на підставі чітко розроблених критеріїв, оскільки вважалось, що такі угоди можуть нівелювати «корпоративізм», партнерство при веденні спільного бізнесу та бути засобом досягнення вигоди конкретними учасниками на протипагу інтересам товариства.

У Великій Британії питання визнання корпоративних договорів тривалий час залишалося відкритим, про що свідчить суперечлива судова практика. Проте, з прийняттям у 2006 р. оновленого британського Companies Act (Закону про компанії), було визначено, що корпоративний договір у окремих компаніях може містити умови, відмінні від положень статуту, в тому числі передбачати застереження про перевагу договірних умов над статутними, а отже, мати по деяких питаннях більшу вагу.

Стосовно держав континентальної правової системи, то укладення договорів між учасниками товариств, акціонерами, тобто по суті корпоративних договорів можливе, проте, прямо законодавством не передбачене. На сьогоднішній день загальними положеннями щодо корпоративних договорів в континентальній правовій сім'ї є визнання корпоративних договорів як внутрішніх, які укладаються засновниками і зобов'язують виключно їх, стосуються окремих питань діяльності товариств,

проте не змінюють корпоративної структури управління та не суперечать статуту. Окремі законодавчі норми щодо корпоративних договорів відсутні, а правове регулювання здійснюється відповідно до положень зобов'язального права.

В Україні також давно назріла необхідність унормування відносин між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств. Слід відзначити, що вперше на законодавчому рівні можливість укладення певної категорії «внутрішніх», корпоративних договорів було передбачено у прийнятому 23.03.2017 року Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів», яким були внесені зміни в норми діючих законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» і закріплено поняття договору про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю, яким визнавався договір про особливості реалізації прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю та договір між акціонерами товариства предметом якого є реалізація акціонерами – власниками простих та привілейованих акцій прав на акції та/або прав за акціями, передбачених законодавством, статутом та іншими внутрішніми документами товариства. Ці корпоративні договори, будучи спорідненими, передбачали зобов'язання сторін реалізовувати корпоративні права у спосіб передбачений договором та/або утримуватися від реалізації зазначених прав. Подальше нормативне закріплення поняття «корпоративний договір» нормами Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Закону України «Про акціонерні товариства» було логічним кроком на шляху розвитку правової конструкції корпоративного договору та деталізації його положень.

Одним з найбільш поширених в бізнес-практиці є інститут корпоративного договору. Це відносно нове явище в арсеналі засобів, які з'явилися в учасників корпоративних відносин в результаті становлення національного корпоративного законодавства. Корпоративний договір покликаний вирішити питання взаємодії учасників господарських організацій

корпоративного типу та гарантувати збереження балансу економічних інтересів учасників таких організацій та виконання покладених на себе зобов'язань. Він є надзвичайно важливим і інноваційним для України правовим інструментом. Укладення корпоративного договору дає можливість його сторонам досягти певних результатів, особливо це стосується застосування корпоративного договору як превентивного заходу задля запобігання змінам у співвідношенні існуючого в товаристві корпоративного контролю та ефективного засобу підвищення рівня такого контролю певними учасниками товариства шляхом консолідованого здійснення їхніх корпоративних прав.

Визначення корпоративного договору закріплено в ст. 7 Закону про ТОВ та ст. 29 Закону про АТ, зокрема встановлено, що корпоративний договір – це договір, за яким акціонери/учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Сторонами корпоративного договору можуть бути: 1. лише акціонери (учасники); 2. акціонери (учасники) і господарське товариство; 3. акціонери (учасники), товариство та треті особи.

Так, відповідно до Закону про ТОВ та Закону про АТ корпоративний договір вчиняється в письмовій формі, може бути оплатним або безоплатним. Додатковими сторонами корпоративного договору також можуть бути саме товариство та треті особи. Корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, є нікчемним.

Згідно із наведеними вище дефініціями корпоративного договору зміст корпоративного договору можуть становити дві групи умов: (а) умови майнового характеру з приводу здійснення права на купівлю частки у статутному капіталі господарського товариства (у тому числі, обов'язок утриматися від здійснення переважного права); здійснення права на продаж частки у статутному капіталі господарського товариства (у тому числі, обов'язок продажу частки за заздалегідь визначеною ціною); (б) умови організаційно-управлінського характеру з приводу здійснення права на участь

в управлінні господарським товариством (у тому числі, обов'язок сторін голосувати у певний спосіб на загальних зборах учасників, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством); здійснення прав, пов'язаних із припиненням господарського товариства, або виділом із нього нової юридичної особи (у тому числі, право на участь у розподілі активів товариства у разі його ліквідації).

Отже, цінність корпоративного договору як локального регулятора корпоративних відносин полягатиме в тому, щоб його зміст складали такі умови майнового, організаційно-управлінського характеру, які б запобігли корпоративним конфліктам, при цьому вони не повинні суперечити положенням корпоративного законодавства, статуту, внутрішньо-корпоративних актів. Наприклад, в корпоративному договорі можна передбачити, зокрема, умови про те: що не застосовується переважне право учасника товариства на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі; що положення корпоративного договору є обов'язковими для спадкоємців учасника-сторони корпоративного договору та визначити їх обов'язки щодо відчуження частки в статутному капіталі товариства за заздалегідь визначеною ціною іншим учасникам товариства; що оцінка вартості частки в статутному капіталі товариства буде здійснюватися за участі конкретизованих оцінювачів; що учасник товариства-сторона корпоративного договору буде надавати кредиторам кожного місяця письмовий звіт про цільове використання грошових коштів тощо.

Традиційно виділяють такі специфічні для корпоративного договору функції, як:

1. Майнова функція. Договір може впливати на підстави набуття, зміни або втрати майнових прав учасниками, акціонерами. Законодавство дозволяє врегульовувати в корпоративному договорі умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає. Корпоративний договір не є підставою для переходу

права власності на частку, однак може виступати важливою передумовою переходу майнових прав.

2. *Управлінська функція.* Учасники товариства, визначаючи у корпоративному договорі порядок реалізації деяких своїх прав (наприклад, порядок голосування щодо обрання виконавчого органу), впливають і на управління товариства.

3. *Функція контролю.* Учасники, що уклали корпоративний договір, матимуть інструменти для здійснення контролю за діяльністю органів управління й інших учасників, акціонерів, що теж є сторонами договору. Додатковим важелем контролю може слугувати безвідклична довіреність із корпоративних прав (у разі її надання) як інструмент контролю виконання іншими сторонами договору своїх зобов'язань.

4. *Прогностична функція.* Суть цієї функції зводиться до того, що положення корпоративного договору можуть передбачати певний порядок дій у майбутньому. Зокрема, корпоративний договір може містити положення про порядок розгляду ситуацій, щодо яких учасники не дійшли згоди («Deadlock resolution clause»), або впорядкувати відносини між міноритаріями та мажоритаріями, визначити специфічні умови продажу їхніх часток, акцій.

Таким чином, корпоративний договір виконує ряд функцій в корпоративному праві, однією із важливіших є запобігання корпоративним конфліктам, причому корпоративний договір є правовим засобом запобігання корпоративним конфліктам, будучи локальним регулятором корпоративних відносин.

Відмежування корпоративного договору від суміжних правових конструкцій. Найчастіше договори відмежовуються один від одного саме на підставі предмету договору. Саме предмет корпоративного договору є тією ознакою, яка дозволяє відмежувати корпоративний договір від інших договорів. Відповідно до Закону про АТ та Закону про ТОВ, предметом корпоративного договору для таких організаційно-правових форм є реалізація (утримання від реалізації) їх учасниками своїх корпоративних прав.

Продовженням цієї ознаки можна виділити і такі похідні ознаки, як: обтяженість корпоративним елементом, специфічний склад сторін корпоративного договору. Специфічний склад сторін корпоративного договору зумовлений тим, що лише учасники АТ або ТОВ є носіями прав, що виступають предметом такого договору.

Іншою характерною ознакою корпоративного договору, що відрізняє його від інших договорів, є акцесорність корпоративного договору щодо юридичної особи, порядок реалізації корпоративних прав якої він урегулює, та її статуту.

Така ознака, як акцесорність, дозволяє вирішити низку практичних питань. По-перше, вона дозволяє диференціювати корпоративний договір від статуту компанії. Корпоративний договір не може змінювати статут компанії, не може йому суперечити з огляду на різні предмети регулювання. Саме акцесорність корпоративного договору дозволяє розмежувати корпоративний договір та інші договори щодо АТ і ТОВ. На приклад із засновницьким договором. Згідно із ЦК України установчим документом юридичної особи може бути засновницький договір, якщо інше не встановлено законом. Закон про ТОВ також передбачає, що договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання. Проте Закон про АТ, хоча і передбачає можливість укладення засновницького договору, однак не дозволяє йому підміняти установчі документи. Отже, засновницький договір, на відміну від корпоративного договору, може бути установчим документом, у такому договорі можуть встановлюватись права учасників такої юридичної особи.

Аналізуючи правову природу корпоративного договору, можна відслідкувати певну його схожість із правочинами на представництво. Правовому регулюванню відносин представництва присвячена Глава 17 ЦК України, ст. 237 якого визначає представництво як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Про наявність схожих рис між

правовідносинами, що опосередковуються корпоративним договором, та правочинами на представництво свідчить наступне. Характерним для корпоративного договору є те, що дії та інтерес сторін полягають у впливі на інший об'єкт – юридичну особу. Щодо представництва у корпоративних відносинах, то на перший погляд уповноваження особи на вчинення дій в інтересах учасника товариства також носить немайновий характер та передбачає вчинення юридичних і фактичних дій в його інтересах. І у першому, і у другому випадках вчиненню дій немайнового характеру передують вчинення одно-, дво- та багатосторонніх правочинів. Проте сутність та правові наслідки зобов'язання різні.

Аналізуючи правовідношення, що виникає на підставі корпоративного договору, доходимо висновку, що воно позбавлене тристороннього характеру. Сутність даної договірної конструкції полягає у тому, що учасники юридичної особи корпоративного типу, маючи на меті спільними зусиллями здійснювати ефективне управління належними їм корпоративними правами, укладають між собою договір, у якому вони зобов'язуються діяти скоординовано та узгоджено в процесі виконання умов договору. Тобто, йдеться про впорядкування внутрішніх корпоративних правовідносин виключно між учасниками корпорації. Кожен із них діє від власного імені та у власних інтересах, реалізуючи при цьому правомочності із корпоративних прав, що їм належать, та не виходячи за межі їхньої внутрішньокорпоративної діяльності. З огляду на це, по-перше, у контексті корпоративного договору важко говорити про опосередкування ним, крім внутрішніх правовідносин між учасниками, зовнішніх правовідносин між ними та третіми особами; по-друге, у відносинах з корпоративного договору відсутнє притаманне представництву уповноваження, адже учасники реалізують свої власні правомочності, що входять до складу корпоративних прав, тобто дії вчиняються відповідно до корпоративного зобов'язання (як виконання обов'язків за договором), а не в межах повноваження; по-третє, кожен із учасників корпоративного договору виступає від свого імені та діє у власних інтересах. Саме власні індивідуальні

корпоративні інтереси учасника мають першочергове значення для укладення того чи іншого корпоративного договору.

Окрім того, у контексті порівняльного аналізу зобов'язань із корпоративного договору та із представництва важливо наголосити й на відмінностях у правових наслідках їх виконання. За загальним правилом, визначеним у ст. 239 ЦК України, правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє. Дане положення продубльоване у ст. 1000 ЦК України щодо договору доручення: «Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки довірителя». Якщо говорити про корпоративний договір, то необхідно зазначити, що виконання зобов'язань породжують правові наслідки виключно для його учасників. Разом із тим корпорація та корпоративний договір, укладений в межах її діяльності, не існують ізольовано одне від одного. Учасники договору в процесі виконання його умов здійснюють визначальний вплив на діяльність корпорації в цілому, підвищуючи її ефективність, залишаючись при цьому виразниками власної волі.

У контексті порівняльного аналізу корпоративного договору із суміжними договорами необхідно присвятити окрему увагу договору управління майном. Адже на перший погляд видається, що вказані договірні конструкції мають схожу правову природу – в процесі виконання зобов'язань, які ними породжуються, сторони здійснюють ряд дій, спрямованих на управління об'єктами цивільних прав. Варто зазначити, що поняття договору управління майном закріплено ст. 1029 ЦК України, відповідно до якої за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

На відміну від договору управління майном, предметом корпоративного договору є управління корпоративними правами, що являє собою

взаємоузгоджену систему юридичних та фактичних дій учасників корпорації щодо забезпечення ефективної роботи корпорації в їх власних інтересах. Тобто, предметом корпоративного договору є не саме майно чи майнові права (у даному випадку – корпоративні права), а сукупність спільних взаємоузгоджених дій учасників юридичної особи корпоративного типу. Корпоративний договір є консенсуальним, а тому вважається укладеним з моменту досягнення згоди між його сторонами з приводу усіх істотних умов. Передача майна від однієї сторони до іншої даним договірним зобов'язанням не опосередковується.

Щодо суб'єктного складу корпоративного договору, то можливість бути стороною корпоративного договору опосередковується наявністю в особи певного обсягу корпоративних прав і, таким чином, правомочностей щодо управління ними в межах корпорації, у тому числі спільно з іншими її учасниками. Сторонами корпоративного договору завжди є учасники корпорації, які координують свою діяльність з метою досягнення певних економічних результатів та забезпечення ефективного функціонування господарського товариства. Специфікою суб'єктного складу правовідносин, які породжуються корпоративним договором, є те, що реалізація дій з управління корпоративними правами здійснюється його учасниками безпосередньо, без уповноваження на те інших осіб та передання відповідного майна. Змістом діяльності сторін корпоративного договору в процесі виконання його умов є координація інтересів та узгодженість дій учасників корпорації з метою досягнення спільної мети – забезпечення ефективності управління корпорацією.

Отже, беручи до уваги вищезазначене, необхідно зробити наступні висновки щодо розмежування корпоративного договору та суміжних договірних конструкцій. Порівняння корпоративного договору та правочину на представництво дало змогу підсумувати, що за формою дії, які вчиняються їх сторонами, є ідентичними, але підстави вчинення, зміст та суб'єктивні наслідки є різними. Відмежування корпоративного договору від договору

управління майном лежить у площинах предмета, суб'єктного складу, а також характеру відносин, що породжуються зазначеними договірними конструкціями.

У підсумку можна стверджувати, що разом із загальними ознаками, функціями, які притаманні корпоративному договору як договірній конструкції, йому властиві власні, специфічні функції й ознаки, які тісно пов'язані зі специфічним предметом такого договору.

Особливості укладення корпоративного договору. Корпоративний договір – це домовленість між усіма чи кількома учасниками товариства про те, як вони будуть реалізовувати свої права і повноваження. Даний документ допоможе розподілити контроль і зони впливу в бізнесі, визначити порядок управління компанією, сприятиме вирішенню конфліктів.

Закон про ТОВ передбачає вимоги до форми і змісту корпоративного договору, зокрема:

1. договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, вчиняється в письмовій формі.

2. Корпоративний договір може бути оплатним або безоплатним.

3. Додатковими сторонами корпоративного договору також можуть бути саме товариство та треті особи.

4. Дата укладення та строк дії корпоративного договору визначаються в договорі.

5. Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає.

6. Корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства, є нікчемним.

7. Зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором.

8. Корпоративний договір, стороною якого є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належить державі або територіальній громаді, оприлюднюється протягом 10 днів з моменту його укладення шляхом розміщення на сайті відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування.

9. Договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення.

Питання, які можна врегулювати в договорі:

- порядок прийняття певних рішень Загальними зборами: заборона блокування рішень, які мають бути прийняті одностайно, обов'язок видати довіреність у випадку неможливості особистої участі у зборах;

- порядок врегулювання конфліктів: право учасника, що має більше 50% вимагати викупу часток у випадках: недосягнення згоди, неучасті у зборах, обставин, що ускладнюють управління (можна розширити перелік випадків);

- відповідальність учасників у разі невиконання обов'язку продати частку (штраф (пеня) у відсотковому розмірі від вартості за кожен день прострочення);

- встановлення додаткових умов про конфіденційність;

- обов'язок нерозголошення конфіденційної інформації про ТОВ;

- прийняття нових учасників за умови підписання ними корпоративного договору;

- перехід прав та обов'язків за договором у разі переходу прав на частку;

- заборона продажу часток протягом певного періоду;

- обов'язок повідомляти про факт укладення інших корпоративних договорів.

Обмеження: корпоративний договір не може суперечити статуту товариства та законодавству України. При цьому він може інакше врегульовувати порядок реалізації прав та повноважень учасника, порівняно із статутом.

Переваги, які надає укладення корпоративного договору: оглиблене та більш гнучке регулювання; часто статут товариства містить стандартизовані положення, які не можуть вичерпно врахувати усі нюанси управління товариством. Однак, коли бізнес починає розвиватися, використання лише загальних, типових механізмів може бути недостатнім. Виникає потреба врегулювати усі прогалини. Саме корпоративний договір регулює способи реалізації учасниками своїх прав і обов'язків.

На відміну від статуту, який підлягає державній реєстрації, зберігається у реєстраційній справі юридичної особи та є доступним для контрагентів, корпоративний договір є конфіденційним. Це важливо, оскільки частими є випадки, коли компанії не зацікавлені в публічному розголошенні своїх внутрішніх відомостей. Ознайомлюватись з корпоративним договором не зможуть особи, які не є стороною договору (наприклад, інші учасники товариства, його кредитори, керівник та працівники). Винятком є ситуації, коли в корпоративному договорі однією з сторін є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або опосередковано належить державі або територіальній громаді. Такий договір підлягає оприлюдненню на інформаційних ресурсах відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування.

Будь-які інші договори, укладені стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемними. Це забезпечує пріоритет договору над іншими внутрішніми актами і гарантує, що якщо між учасниками виникне спір, судом будуть братись до уваги положення, закріплені в корпоративному договорі.

Договором може бути встановлена відповідальність у вигляді штрафу або пені за прострочення виконання зобов'язання. Це надасть змогу стимулювати сторони належно виконувати свої зобов'язання та захистити права та інтереси сторони, що виконує свої обов'язки добросовісно.

Дуже часто товариства заснуються партнерами з рівними частками у статутному капіталі. Такий механізм є не зовсім надійним через ризик виникнення конфліктів, що можуть створювати перешкоди в управлінні або взагалі унеможливити його. Саме у корпоративному договорі сторони наділені можливістю закріпити порядок врегулювання спорів. Внести зміни чи доповнення в договір можна тільки за наявності згоди усіх його сторін.

Саме індивідуальна спрямованість є головною особливістю корпоративного договору.

Підводячи підсумки, можна констатувати, що незважаючи на певні потенційні недоліки чи прогалини, закріплення поняття корпоративного договору є однозначно позитивною новелою, яка допоможе якісно, швидко та на власний розсуд учасників врегулювати важливі питання діяльності підприємства.

ТЕМА 15. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Світові моделі корпоративного управління. Модель корпоративного управління – це сполучення, набір системоутворюючих компонентів. Будь-яка систематизація засновується на виокремленні загальних для всіх елементів ознак, які приймаються за системоутворюючі. Це означає, що одні і ті ж елементи системи (в даному випадку компоненти моделі корпоративного управління) можуть стати основою для побудови різних моделей корпоративного управління.

Незважаючи на окремі індивідуальні відмінності, можна виокремити такі основні моделі корпоративного управління:

1. Англо-американська модель.

2. Німецька (західноєвропейська) модель.
3. Японська модель.
4. Змішана модель.

Англо-американська модель. Історично першою була визнана і почала активно аналізуватися англо-американська (інколи – американська) модель корпоративного управління. Її ключовими учасниками є керівники, директори, акціонери, державні структури, біржі, громадські організації, консалтингові фірми, що надають послуги корпораціям і їхнім акціонерам у питаннях управління і голосування. Основними суб'єктами цієї моделі фактично виступають менеджери, директори й акціонери. Специфіка їхніх відносин виявляється за допомогою розподілу і володіння управлінськими, контрольними повноваженнями і правами власності в корпорації. Це, перш за все, юридичний розподіл, згідно з яким інвестори (акціонери) не несуть юридичної відповідальності за дії компанії, передають функції щодо управління менеджерам, які виступають їх агентами, і одержують плату за надавані послуги (агентські послуги).

До структури акціонерів англо-американської моделі корпоративного управління входять міноритарні акціонери, організації, персонал компанії. При цьому акцент історично зміщується від індивідуальних (переважно дрібних) інвесторів до інституційних (представлених певними організаційними структурами з можливістю значних капітальних вкладень), а персонал як інвестор є перехідною ланкою.

Англо-американська модель характеризується однорівневим органом правління. До складу ради директорів американської компанії входять як «внутрішні» (інсайдери), так і «зовнішні» (аутсайдери) члени. Інсайдери в корпорації є виконавчими, а аутсайдери – невиконавчими директорами. Традиційно головою ради директорів і головним виконавчим директором є одна особа. Контроль над менеджментом компанії здійснюється на користь акціонерів шляхом продажу акціонерами акцій або через корпоративний ринок (злиття і поглинання). Важливою особливістю сучасних американських

корпорацій є перехід від класичної індивідуалістичної системи цінностей до комунікативної системи співпраці і згоди між учасниками моделі, навколишнім світом, акцент зміщується у бік корпоративної соціальної й екологічної відповідальності.

До недоліків цієї моделі можна віднести такі:

- керівники ставлять перед компанією короткострокові цілі, аби виправдати очікування інвесторів, які прагнуть великого прибутку;

- існують тенденції до «поліпшення» фінансової звітності та застосування агресивного підходу до обліку операцій для того, щоб продовжувати орієнтуватися на короткострокові результати, у яких зацікавлені інвестори;

- реалізація корпоративної стратегії часто супроводжується ворожими злиттями, поглинаннями і зустрічними протидіями. Ця практика пов'язана з високими витратами, які, перш за все, лягають на акціонерів компанії.

Німецька (західноєвропейська) модель. Німецька (західноєвропейська) модель корпоративного управління – узагальнений термін для опису практики корпоративного управління в більшості країн Західної Європи. Риси цієї моделі характерні для Німеччини, Нідерландів, Скандинавії, Франції, Бельгії. Ключовими учасниками німецької моделі корпоративного управління є банки і корпорації, які дуже часто виступають великими акціонерами. Дворівневе управління – унікальна риса німецької моделі корпоративного управління. Корпорації управляються наглядовою радою і правлінням. Перша відповідає за стратегію розвитку корпорації, а останнє – за тактику (управління компанією щодня). Правління створюється виключно з представників компанії, а до складу наглядової ради входять представники персоналу й акціонерів (тобто афілійовані аутсайдери).

До недоліків німецької моделі можна віднести:

- низький рівень інформаційної прозорості акціонерних товариств, викликаний інсайдерською системою корпоративного управління;

- акції корпорації зосереджені в руках значної кількості акціонерів, які є власниками великих часток корпоративного майна і фактично повністю контролюють діяльність і доходи компанії;

- правам дрібних акціонерів не приділяється відповідної уваги, що часто перешкоджає залученню іноземних інвестицій;

- механізми конкуренції незначні для стримування розвитку компанії.

Японська модель. Японська модель корпоративного управління є багатобічною і базується навколо головного банку і «кейрецу» (keiretsu) (група взаємопов'язаних компаній). Банк надає своїм корпоративним клієнтам кредити і послуги з випуску цінних паперів, ведення розрахункових операцій і надає консалтингові послуги. Цей банк найчастіше є основним внутрішнім акціонером компанії і, відповідно, може впливати на неї. Незалежні акціонери фактично нездатні впливати на політику корпорації, тому їх кількість незначна.

Відмітною рисою цієї моделі є активна участь держави в особі його органів управління в діяльності корпорації й усіяке сприяння вдосконаленню системи корпоративного управління. Із 30-х рр. ХХ ст. японський уряд веде цілеспрямовану економічну політику, направлену на підтримку національних компаній. Вона виражається в офіційному або неофіційному представництві уряду в раді директорів і в наданні допомоги компанії в разі важкого фінансового становища. Рада директорів японської корпорації майже повністю представлена внутрішніми учасниками, тобто виконавчими директорами, керівниками великих відділів і так далі. Окрім цього, до її складу можуть призначати чиновників різних міністерств і відомств, що перебувають у відставці, які можуть впливати на діяльність компанії, на її виробничу орієнтацію, ринковий сегмент тощо.

Специфічним елементом японської моделі корпоративного управління є менеджмент, здійснюваний в середині компанії, який полягає в управлінні людьми (мається на увазі не одна людина, а група). Ця модель також орієнтована на соціальну єдність усіх учасників акціонерного товариства – на рівні окремої компанії, взаємопов'язаної групи компаній і товариства в цілому.

Співпраця й ухвалення рішень шляхом досягнення взаємної згоди заохочується і підтримується.

Серед недоліків японської моделі можна виділити такі:

- тіснота відносин банківського сектора і промисловості не дозволяє дати належну конкурентну оцінку інвестиційним проектам і, отже, перешкоджає промислового розвитку;

- недостатня інформаційна прозорість про діяльність компанії, викликана інсайдерською системою корпоративного управління;

- у зв'язку з наявністю ряду великих інвесторів, які контролюють діяльність корпорації, недостатньо уваги приділяється правам дрібних акціонерів і їх захисту.

Змішана модель. У країнах, що трансформують свою економічну та соціальну сферу відповідно до сучасних умов світового господарювання (Україна та інші країни Центральної і Східної Європи), поки що не сформувалася стійка модель корпоративного управління, але можна говорити про своєрідну систему, яка поєднує риси англо-американської та німецько-японської моделей.

Побудова моделі корпоративного управління змішаного типу передбачає урахування широкого спектру історичних і культурних особливостей формування й еволюції інституційної структури корпоративного управління, що робить її доречнішою, ніж застосування стандартних економічних концепцій перехідних економік. Слід також враховувати і велику роль держави у формуванні ефективної моделі корпоративного управління, яка включає обов'язкову компліментарність останньої з іншими елементами національної економічної системи, можливу комбінацію в окремій країні елементів альтернативних моделей корпоративного управління.

Найголовнішими чинниками, які впливають на орієнтацію українських АТ на ту чи іншу модель корпоративного управління, є:

1. Інвестори відіграють вирішальну роль в реструктуризації компаній, тому їм треба забезпечити ефективний і безпосередній контроль за вкладеними

коштами. Для цього необхідне активне поживлення одного із найважливіших інструментів зовнішнього контролю – ринку цінних паперів.

2. Банки неспроможні виступати вагомими акціонерами, а також здійснювати активний контроль корпоративної діяльності за браком управлінського досвіду з питань управління корпоративною власністю, достатнього інвестиційного капіталу, досвіду оцінки кредитів і практики контролю за позичальниками.

3. Законодавча база країн з перехідною економікою тільки формується, і повільні темпи реформ значною мірою обумовлені відсутністю або недосконалістю законів та нормативних підзаконних актів стосовно управління акціонерними товариствами, функціонування фондового ринку, взаємодії і вирішення конфліктів між усіма зацікавленими сторонами в корпоративних відносинах. Необхідно ще здійснити реформування системи державного регулювання відносин власності, правову, банківську, судову системи.

4. У постсоціалістичних країнах існує недовіра до акціонерної форми власності і пов'язана з цим неможливість залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів для розвитку фінансово-господарської діяльності акціонерних товариств, що призводить до невдач у їхній діяльності, конфлікту інтересів усіх учасників корпоративних відносин та погіршує економічну ситуацію в цілому.

5. Переважна більшість акціонерних товариств перебуває у надзвичайно складному фінансово-економічному становищі, оскільки приватизаційним процесам не передувала реструктуризація підприємств (виробнича, фінансова, кадрова та маркетингова).

Транснаціональні корпорації. Транснаціональна корпорація являє собою кероване з єдиного центру економічно цілісне утворення, що складається із юридично відокремлених підприємств (філій, представництв), розташованих на території різних держав, які здійснюють свою господарську діяльність

згідно із законодавством цих країн, однак відповідно до загальної стратегії, що розробляється в єдиному центрі.

Організаційну структуру транснаціональної корпорації (далі – ТНК) умовно можна зобразити у вигляді такої схеми: головне або материнське підприємство, розташоване на території якої-небудь країни (країна базування), яке є центром ТНК, і підконтрольні підприємства – дочірні, спільні або відокремлені підрозділи (представництва, філії), розташовані на території інших держав (приймаючих країн), які контролюються головним підприємством. ТНК на сьогодні є потужними гравцями міжнародних економічних відносин. Однак універсальних правил та норм імперативного характеру щодо регулювання діяльності ТНК не прийнято; існуючі міжнародні нормативні акти носять декларативний характер, очевидною є нестача механізмів для їх реалізації.

«Класичною» формою організації діяльності ТНК на території України, як приймаючої країни, можна назвати створення материнським підприємством ТНК дочірнього підприємства в нашій державі. Дочірнє підприємство – це підприємство, щодо якого ТНК за рахунок переважної участі в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління має можливість забезпечувати прийняття необхідних рішень. Дочірнє підприємство, створене ТНК, є юридичною особою і на нього поширюються права і обов'язки, передбачені для всіх видів підприємств в Україні. А згідно з п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про режим іноземного інвестування» таке дочірнє підприємство буде мати статус підприємства з іноземними інвестиціями, оскільки іноземна інвестиція в такому підприємстві буде становити 100 % статутного капіталу.

Над своїм дочірнім підприємством ТНК здійснює повний контроль і несе повністю всі ризики, пов'язані з діяльністю цього підприємства.

Друга форма діяльності ТНК на території України – спільне створення підприємств разом з іншими суб'єктами господарювання. Такі підприємства можуть організовуватися шляхом: а) створення нового підприємства на основі

об'єднання капіталу ТНК з капіталом вітчизняних суб'єктів господарювання або з державним капіталом; б) придбання ТНК певної частки в статутному капіталі діючих підприємств, причому така частка може бути меншою 50 %; в) створення декількома ТНК підприємств на території України.

Такі підприємства можуть створюватися, наприклад, у формі господарських товариств. Згідно зі ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування» іноземні юридичні особи можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами і юридичними особами України, крім випадків, передбачених законодавством України та міжнародними договорами України. Іноземні інвестиції в Україні можуть здійснюватися у формі часткової участі у підприємствах, створюваних спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частини діючих підприємств.

Третя форма діяльності ТНК на території України – придбання діючих підприємств. Право на придбання ТНК українських підприємств виникає зокрема на підставі ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування». При повному придбанні підприємства шляхом набуття ТНК у власність 100 % акцій або часток такого підприємства воно, по суті, стає дочірнім підприємством ТНК (над таким підприємством ТНК здійснює повний контроль і управління). При придбанні певної частки підприємства шляхом купівлі пакету акцій або частки в статутному (складеному) капіталі підприємства таке підприємство стає спільним підприємством ТНК (над цим підприємством ТНК здійснює управління і контроль спільно з іншими власниками часток (акцій) в статутному (складеному) капіталі підприємства пропорційно розміру цих часток). Особливою формою придбання підприємств в Україні можна вважати участь ТНК у приватизації державних підприємств. Право на участь у приватизації державного майна в Україні ТНК надано Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна». ТНК можуть бути суб'єктами приватизації – покупцями. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» до покупців

об'єктів приватизації віднесені юридичні особи інших держав. За загальним правилом, ТНК також можуть брати участь у приватизації на Україні як покупці через контрольовані ними підприємства, зареєстровані на території України. Разом із тим участь ТНК у приватизації допускається при умові, що в таких підприємствах:

- частка державної власності не перевищує 25 %;
- бенефіціарні власники 10 і більше відсотків акцій (часток) не є резидентом держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором;
- 50 і більше відсотків статутного капіталу прямо або опосередковано не належать юридичним особам, зареєстрованим згідно із законодавством держав, включених FATF до списку держав, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;
- розкрита інформація про бенефіціарних власників відповідно до вимог Закону про держреєстрацію;
- не застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції) відповідно до Закону України «Про санкції»;
- відсутня пов'язаність з особами, які були стороною продажу об'єкта приватизації в Україні і з якими було розірвано договір купівлі-продажу об'єкта приватизації у зв'язку з порушенням з боку таких осіб.

Наступна організаційно-правова форма діяльності ТНК на території України – відкриття ТНК своїх філій, представництв, відділень та інших відокремлених підрозділів. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого ТНК.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» представництвом іноземного суб'єкта господарської діяльності є установа або особа, яка представляє інтереси іноземного суб'єкта підприємницької діяльності в Україні і має на це належним чином оформлені відповідні повноваження.

Представництво здійснює свої функції в Україні відповідно до законодавства України. Як правило, відкриття представництва (філії) ТНК має місце при порівняно невеликих об'ємах і масштабах діяльності ТНК в Україні. При цьому ТНК має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Відомості про відокремлені підрозділи ТНК включаються до ЄДР в порядку, визначеному законом. Діяльність відокремлених підрозділів ТНК здійснюється на території України відповідно до законодавства України. Створені ТНК відокремлені підрозділи, виділені на окремий баланс, зобов'язані вести первинний (оперативний) облік результатів своєї роботи, складати та подавати відповідно до вимог закону статистичну інформацію та інші дані, визначені законом, а також вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність згідно із законодавством України. Через свої відокремлені підрозділи ТНК може відкривати рахунки в установах банків.

Адаптація корпоративного законодавства України до законодавства ЄС. Визначення європейського вектору розвитку нашої держави в моделі міжнародного співробітництва в якості пріоритетного передбачає використання загальноєвропейських стандартів у галузі права. Таке використання є неможливим без здійснення кропіткої адаптаційної роботи щодо приведення у відповідність національної правової системи до тієї системи, яка прийнята в країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Особливу актуальність у цьому контексті має здійснення даної роботи у сфері корпоративного законодавства. Це обумовлено тим, що на сучасному етапі розвитку економіки України адаптація національного корпоративного законодавства до загальновизнаних європейських норм є однією з основних передумов досягнення привабливості корпоративного сектора України для інвесторів.

Каталізатором процесів адаптації корпоративного законодавства України до права ЄС стала Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27 червня 2014 року (далі – Угода про асоціацію). Саме Угода про асоціацію є системоутворюючим правовим документом, який визначає основні параметри поступового входження нашої правової системи, у т.ч. корпоративного законодавства, в європейський правопорядок.

Згідно зі ст. 114 Угоди про асоціацію сторонами визнається важливість адаптації чинного законодавства України до законодавства Європейського Союзу, а також покладається на нашу державу обов'язок забезпечення досягнення сумісності з правом ЄС не тільки існуючих законів, але й майбутнього законодавства.

Положення Угоди про асоціацію щодо адаптації законодавства мають рамковий характер, а їх реалізація потребує ухвалення відповідних нормативних актів, створення необхідних інституційних механізмів та здійснення певних дій і на міжнародному рівні взаємовідносин сторін, і в правопорядках України та ЄС. Крім того, не слід забувати, що Угода про асоціацію лише створює можливості, але не гарантує результат. Тому саме на Україну цим документом покладається завдання здійснення структурних реформ в економіці, у т.ч. і в її корпоративному секторі. А це в свою чергу ставить нові виклики перед правовою наукою.

Відповідно до положень глави 13 Угоди про асоціацію Україна взяла на себе зобов'язання поступово наблизити своє корпоративне законодавство до законодавства ЄС у строк від двох до чотирьох років з дати набрання чинності цією Угодою. На підставі Вербальної ноти Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу № SGS14/12029 від 30 вересня 2014 року (далі – Вербальна нота) перебіг зазначених строків адаптації корпоративного законодавства України до норм законодавства ЄС, визначених у додатках XXXIV-XXXVI до Угоди про асоціацію, розпочався 1 листопада 2014 року.

Відповідно до вищезазначених норм Угоди про асоціацію до 1 листопада 2016 року Україна взяла зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства ЄС, шляхом впровадження положень таких джерел корпоративного права ЄС, як:

– Перша Директива Ради № 68/151/ЄЕС від 09 березня 1968 року із змінами і доповненнями, внесеними Директивою № 2003/58, про узгодження гарантій, які вимагаються державами-членами від товариств у розумінні п. 2 ст. 58 Договору про заснування ЄС з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на встановлення рівності таких гарантій у всьому Співтоваристві;

– Друга Директива Ради № 77/91/ЄЕС від 13 грудня 1976 року, із змінами та доповненнями, внесеними директивами № 92/101/ЄЕС та № 2006/68/ЄС, про координацію захисних заходів, які вимагаються державами-членами від товариств у розумінні п. 2 ст. 58 Договору про заснування ЄС з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на створення АТ, збереження та зміни капіталу, з метою забезпечення рівності застосування таких гарантій;

– Одинадцята Директива Ради № 89/666/ЄЕС від 21 грудня 1989 року про вимоги щодо розкриття інформації філіями, які відкриті у державі-члені певних видів, що регулюються правом іншої держави.

Предметом регулювання вищезазначених Директив є відносини, пов'язані із: розкриттям інформації товариствами та відокремленими підрозділами іноземних товариств; визнанням недійсними угод товариства; визнанням товариства недійсним; формуванням капіталу товариства та зміни його розміру; викупу власних акцій.

До 1 листопада 2017 року Україна взяла зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства ЄС шляхом впровадження положень таких джерел корпоративного права ЄС, як:

– Третя Директива Ради № 78/855/ЄЕС від 09 жовтня 1978 року про злиття акціонерних товариств, що базується на ст. 54(3)(g) Договору про заснування ЄС, із змінами та доповненнями, внесеними Директивою № 2007/63/ЄС212;

– Шоста Директива Ради № 82/891/ЄЕС від 17 грудня 1982 року про поділ акціонерних товариств, що базується на ст. 54(3)(g) Договору про заснування ЄС, із змінами та доповненнями, внесеними Директивою № 2007/63/ЄС;

– Дванадцята законодавча Директива Ради № 89/667/ЄЕС від 21 грудня 1989 року стосовно одноосібних приватних компаній з обмеженою відповідальністю;

– Директива № 2007/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року про реалізацію окремих прав акціонерів компаній, внесених у реєстр.

Даним блоком Директив, положення яких підлягають впровадженню в корпоративне законодавство України, охоплюються питання: реорганізації у формі злиття (приєднання), поділу (перетворення); правового статусу товариства однієї особи; використання певних прав акціонерів у лістингових компаніях.

До 1 листопада 2018 року Україна взяла зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства ЄС шляхом впровадження положень таких джерел корпоративного права ЄС, як:

– Директива № 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про заявки та пропозиції ціни поглинання;

– Директива № 2004/109/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 грудня 2004 року про гармонізацію вимог щодо прозорості по відношенню до інформації про емітентів, чії цінні папери допускаються до торгів на регульованих ринках, що вносить зміни та доповнення до Директиви № 2001/34/ЄС;

– Директива Комісії № 2007/14/ЄС від 08 березня 2007 року, яка визначає детальні правила впровадження окремих положень Директиви № 2004/109/ЄС про гармонізацію вимог щодо прозорості по відношенню до інформації про емітентів, чії цінні папери допускаються до торгів на регульованих ринках.

Вимоги зазначених Директив стосуються питань: поглинання товариства (придбання значного пакету акцій); забезпечення прозорості інформації про

емітентів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку. Крім того, на Україну згідно з п. «с» ч. 1 ст. 387 Угоди про асоціацію покладається обов'язок подальшого розвитку політики корпоративного управління відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового наближення до правил та рекомендацій ЄС у цій сфері згідно з Додатком XXXVI до цієї Угоди, а саме:

- Принципів ОЕСР щодо корпоративного управління.
- Рекомендації Комісії від 14 грудня 2004 року, що сприяє встановленню належного режиму оплати праці директорів компаній, внесених у реєстр (№ 2004/913/ЄС).
- Рекомендації Комісії від 15 лютого 2005 року щодо ролі невиконавчих чи наглядових директорів компаній, внесених у реєстр, та щодо комітетів (наглядової) ради (№ 2005/162/ЄС).

Щодо даного блоку джерел корпоративного права ЄС, Угодою про асоціацію чітких строків імплементації їх положень у законодавство України не визначено. Разом з тим уже 22 липня 2014 року було прийнято Рішення НКЦБФР № 955 «Про затвердження Принципів корпоративного управління», яке було розроблено з урахуванням принципів корпоративного управління ОЕСР. Водночас для остаточного приведення законодавства України у відповідність до цих актів ЄС з питань корпоративного управління є необхідність внесення змін до нормативно-правових актів НКЦПФР.

22 лютого 2024 року Верховна Рада України ухвалила євроінтеграційний закон № 3587-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава». Мета – приведення законодавства України щодо корпоративного управління державних компаній у відповідність до міжнародних стандартів корпоративного управління, зокрема до Керівних принципів корпоративного управління ОЕСР. Ухвалення закону є індикатором проєкту Плану для програми Ukraine Facility. Закон передбачає: повноваження Уряду затверджувати Політику державної власності з обґрунтуванням

державної частки в компаніях, принципами дивідендної політики та винагород посадовим особам, – для врахування у стратегічних, інвестиційних та фінансових планах держпідприємств; розширення повноважень наглядових рад для стратегічного планування розвитку підприємств, затвердження фінансових, інвестиційних планів, а також щодо призначення, контролю та звільнення керівників держпідприємств; посилення відповідальності наглядових рад підприємств з метою їх діяльності в інтересах підприємства, встановлення підстав їх звільнення та започаткування періодичних оцінювань результатів їх діяльності для прийняття рішень вищим органом управління; зміни у системі внутрішнього контролю: замість ревізійних комісій передбачені сучасні інструменти контролю – комплаєнс, управління ризиками, внутрішній аудит.

Вже у цьому році необхідно розробити та ухвалити низку проектів підзаконних актів для імплементації норм закону. Виконання Закону спрямоване на підвищення якості та прозорості управління держкомпаніями, підвищення відповідальності та підзвітності його органів управління, що призведе до підвищення ефективності й самих підприємств. Втілення принципів ОЕСР в управлінні державними компаніями стане позитивним сигналом для інвесторів, готових долучатись до відновлення України.

З огляду на важливість проблеми адаптації корпоративного законодавства до права ЄС вбачається необхідним запровадження поглибленого вивчення європейського корпоративного права. Крім того, поряд із законотворчою повинна актуалізуватися робота по доведенню до широкого загалу, особливо учасників корпоративних правовідносин, найважливіших джерел права ЄС, що підлягають імплементації в українське корпоративне законодавство, а також принципів корпоративного управління. Актуальними надалі залишатимуться також завдання вчасного реагування національного законодавства на правові новації в сфері правового регулювання корпоративних правовідносин, які час від часу прийматимуться в ЄС. У зв'язку з цим необхідним вбачається запровадження механізму постійного

моніторингу та аналізу європейських корпоративно-правових норм з боку відповідних національних компетентних органів, а також розробки пропозицій щодо поточних змін з метою забезпечення необхідного рівня відповідності чинних актів корпоративного законодавства України праву ЄС.

Разом з тим при реалізації заходів з адаптації законодавства України до права ЄС та забезпеченні загального напрямку розвитку законодавства України на основі загальноєвропейських стандартів необхідно прагнути до його стабілізації і передбачуваності для учасників корпоративних правовідносин, насамперед інвесторів.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО»

1. Поняття та предмет корпоративного права.
2. Методи та принципи корпоративного права.
3. Становлення та розвиток корпоративного законодавства України.
4. Поняття і види джерел корпоративного права.
5. Правова природа та особливості корпоративних правовідносин.
6. Поняття та правова природа корпоративних прав.
7. Поняття та ознаки суб'єктів корпоративних правовідносин.
8. Види суб'єктів корпоративних правовідносин.
9. Поняття та правова природа корпоративних прав.
10. Порядок створення та державної реєстрації корпоративних підприємств.
11. Установчі документи: статут, засновницький договір.
12. Поняття, правові ознаки та види господарських товариств.
13. Виробничі, обслуговуючі, споживчі та сільськогосподарські кооперативи як суб'єкти корпоративних правовідносин.
14. Корпоративне приватне підприємство. Фермерське господарство. Колективне сільськогосподарське підприємство.

15. Учасники ринків капіталу та організованих товарних ринків як суб'єкти корпоративних правовідносин.
16. Цінні папери та їх види.
17. Поняття та види інститутів спільного інвестування.
18. Правові підстави утворення, діяльності та припинення корпоративного фонду.
19. Поняття та функції статутного капіталу корпоративних підприємств. Порядок формування статутного капіталу корпоративних підприємств.
20. Розмір статутного капіталу корпоративних підприємств. Вклади до статутного капіталу корпоративних підприємств.
21. Порядок збільшення та зменшення статутного капіталу корпоративних підприємств.
22. Зміст права на дивіденди в акціонерному товаристві та товаристві з обмеженою відповідальністю.
23. Реалізація права на дивіденди.
24. Поняття, принципи та особливості корпоративного управління.
25. Світові моделі корпоративного управління.
26. Правовий статус посадових осіб корпоративного підприємства.
27. Вищі органи управління корпоративного підприємства.
28. Компетенція загальних зборів учасників.
29. Виконавчі органи управління корпоративних підприємств. Наглядова (спостережна) рада.
30. Колегіальний та одноособовий виконавчий орган акціонерного товариства.
31. Загальна характеристика реалізації права на управління в акціонерному товаристві.
32. Скликання та проведення загальних зборів акціонерів.
33. Мажоритарне та кумулятивне голосування на загальних зборах.
34. Порядок виходу учасників (членів) з корпоративного підприємства.
35. Виключення учасників (членів) з корпоративного підприємства.

36. Відчуження частки у статутному (складеному) капіталі.
37. Відчуження акцій (процедура «сквіз-аут»).
38. Звернення стягнення на частку (пай) учасника (члена).
39. Загальні положення про припинення корпоративних підприємств.
40. Реорганізація корпоративних підприємств.
41. Ліквідація корпоративних підприємств.
42. Поняття юридичної відповідальності за порушення корпоративного законодавства.
43. Класифікація видів і форм корпоративної відповідальності.
44. Поняття, зміст та учасники корпоративних спорів.
45. Способи захисту корпоративних прав.
46. Особливості розгляду корпоративних спорів.
47. Поняття, сутність та правова природа корпоративного договору.
48. Відмежування корпоративного договору від суміжних правових конструкцій.
49. Особливості укладення корпоративного договору.
50. Адаптація корпоративного законодавства України до законодавства ЄС.

Рекомендована література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 44 (31.10.2003). — Ст. 356.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11 (28.03.2003). — Ст. 462.
3. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою Відповідальністю» від 06 лютого 2018 року № 2275-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 13, ст. 69.
4. Угода про асоціацію з ЄС [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

5. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 р. // Офіційний вісник України. — 2006 р. — № 24. — Ст. 203.

6. Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50-51. — Ст. 384.

7. Закон України «Про акціонерні товариства» від 22 липня 2022 р. № 2465-IX // Відомості Верховної Ради України. — 2023. — № 18-19. Ст. 81.

8. Постанова Пленуму Вищого Господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» від 25 лютого 2016 року № 4.

9. Ареф'єва О.В., Васюткіна Н.В. Корпоративне управління: еволюція, становлення, розвиток: монографія / О.В. Ареф'єва, Н.В. Васюткіна. — К.: Вид-во Ліра-К, 2016. — 180 с.

10. Батрин С.В. Корпоративні правовідносини у господарському праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / С.В. Батрин. — К., 2012. — 20 с.

11. Бервено С.М. Проблеми договірного права України: Монографія. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 392 с.

12. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві: (Заг. положення): Навч. посіб. — К.: Юстініан, 2007. — 280 с.

13. Борисова Ю.О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції: канд. юрид. наук: 12.00.03/ Борисова Юлія Олегівна; КНУ імені Тараса Шевченка. — К., 2012. — 210 с. 50

14. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія / О. М. Вінник. — К. : Атіка, 2003. — 352 с.

15. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань. Автореферат дис...канд..юрид.наук. — К., 2009. — 20 с.

16. Договірне право. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. / [за ред. О.В.Дзери]. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 1400 с.

17. Жорнокуй В. Г. Немайнові права учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2012. – 196 с.

18. Жорнокуй Ю. М. Проблемні питання визначення поняття «корпорація» та її ознак // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 8. – С. 28–32.

19. Корпоративне право: навчальний посібник / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Л.М. Дорошенко [та ін.]; за заг. ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, Л.М. Дорошенко. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 400 с.

20. Корпоративне управління : монографія/ І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2007. – 500 с.

21. Симонян Ю. Ю. Корпоративні відносини у командитних товариствах (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / ОНЮА, 2010. – 20 с.

22. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія / С. А. Сліпченко. – Харків : Діса плюс, 2013. 550 с.

23. Спасибо-Фатєєва І. В. З'ясування змісту корпоративних відносин як передумови вирішення корпоративних спорів / І. В. Спасибо-Фатєєва // Правовий тиждень. – № 42(63). – 16.10.2007 р.

24. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 1998. - № 3. – С. 58–66.

25. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних правовідносин в акціонерних товариствах / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 1998. - № 3. – С. 58–66.

26. Харченко Г. Г. Речові права : монографія / Г. Г. Харченко. – Київ: Юрінком Інтер, 2015. – с. 432.

27. Цивільне право України. Загальна частина: Підручник: У 2-х кн. [за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Р.А. Майданика]—3-тє вид,перероб. І допов. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — с. 976.

28. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств / В. Цікало // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 1. – С. 50-54.

29. Шуба Б.В. Корпоративні правовідносини як особливий вид господарських правовідносин / Б.В. Шуба // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 618-622.

30. Щербина, В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – с. 264.

31. Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України : монографія / Ю. М. Юркевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 410 с.

32. Яворська О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2008. – 256 с.

33. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук.– Донецьк, 2000.– 20 с.

34. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції): Монографія. – Х.: Право, 2006. – 544 с.

Інформаційні ресурси

1. Електронний навчальний курс «Корпоративне право»
URL:<https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=2877>

2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади в Україні.
URL:<http://www.kmu.gov.ua/control/>.

3. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
URL:<http://www.nbuv.gov.ua/>.

4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL:
<http://portal.rada.gov.ua/>.

5. 5.Офіційний сайт Бази українського законодавства в Інтернет.
URL:www.lawukraine.com.
6. 6.Урядовий портал Кабінету Міністрів України. URL: www.kmu.gov.ua.
7. 7. Єдиний державний реєстр судових рішень.
URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua>